УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Архитектонски факултет

мр Дарко М. Полић, дипл. инж. арх.

УЛОГА ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА У САВРЕМЕНИМ ПРОСТОРНИМ ТРАНСФОРМАЦИЈАМА НОВОГ САДА

Докторска дисертација

Београд, 2016. године

UNIVERSITY OF BELGRADE

Faculty of Architecture

Darko Polić, Msc M.arch

THE ROLE OF BUILT CULTURAL HERITAGE IN THE CONTEMPORARY SPATIAL TRANSFORMATIONS OF NOVI SAD

Doctoral thesis

Belgrade, 2016

Чланови комисије:

др Владан Ђокић, дипл. инж. арх, председник комисије,
редовни професор,
Архитектонском факултету Универзитета у Београду,

др Александра Ступар, дипл. инж. арх, ментор и члан комисије,
ванредни професор,
Архитектонски факултет Универзитета у Београду,

др Мирјана Ротер Благојевић, дипл. инж. арх, члан комисије,
ванредни професор,
Архитектонски факултет Универзитета у Београду,

др Дарко Реба, дипл. инж. арх, члан комисије,
ванредни професор,
Департман за архитектуру и урбанизам, Факултет техничких наука
Универзитета у Новом Саду.

Датум одбране:

_____

Улога градитељског наслеђа
у савременим просторним трансформацијама
Новог Сада

Резиме

Глобално успостављене мреже дистрибуције капитала, информација и људи на почетку 21. века све више истичу значај градова као центара концентрације, редистрибуције и размене. Како би обезбедили што већи значај и бољи ранг у великој понуди на светском тржишту, градови преиспитују своје економске, друштвене, културне и просторне ресурсе за нови развој. Квалитет просторних карактеристика градова, учинио их је привлачним местима за живот. Како се савремене технике брендирања све више ослањају на добар *маркетинг слике*, неговање квалитета просторног окружења постаје значајан сегмент глобалне компетитивности градова.

Неолиберални приступ утиче на стратегије урбаног развоја у циљу реструктурирања урбаних система и механизама урбанистичког планирања, менаџмента и дизајна. Савремени урбани модели се ослањају на неколико развојних концепата који укључују: (1) примену знања у руковођењу сложеним урбаним системима (паметан град), (2) креативност локалне самоуправе и заједнице у социо-економским и културним праксама и планирању простора (креативни град), (3) одрживи друштвени, економски и просторни развој, резилијентан у односу на савремене политичке, друштвене и климатске промене (одрживи и резилијентни град). Просторни аспект је значајан сегмент општег развоја европских градова на почетку 21. века. У том циљу, Европска унија је усмерила своје развојне политике, стратегије и агенде ка ојачавању капацитета европских градова на глобалном тржишту градова.

Један од најважнијих сегмената развоја европских градова јесте третман зона градитељског наслеђа. Поред вредности која се формира на тржишту некретнина, додатна вредност објекта градитељског наслеђа дефинише се на

софистицираној релацији вредности и потреба, која формира његову аутентичну и јединствену друштвену и економску супстанцу. Без обзира да ли су званично заштићене или нису, зоне градитељског наслеђа се препознају као вредан културни капитал обликован постмодернистичким сензибилитетом који промовише сигурност прошлости. Истовремено, осећај економског капитала је базиран на снажном порасту креативних и културних индустрија, као и туризма, у контексту нових урбаних економија. Растући економски потенцијал и друштвени значај зона градитељског наслеђа помаже њихову заштиту и (креативну) пренамену.

Величина градова у оквиру националних и европских урбаних мрежа утиче на карактер, обим и степен њихових трансформација. Градови средње величине у источноевропским земљама некадашњег комунистичког блока суочени су са застарелом индустријском базом, неприлагођеном структуром радне снаге, одливом становништва и запуштеном урбаном инфраструктуром у процесу транзиције која је започела крајем 20. века. Просторни капацитети, посебно у зонама градитељског наслеђа, често су били највреднији потенцијал и ресурс за ново позиционирање. Почетак транзиционог периода је карактерисала некритичка примена западног неолибералног модела развоја који је локалне заједнице суочио са захтевима за либерализацију и дерегулацију процедура везаних за урбанистичко планирање, руковођење јавном својином и изградњу објеката обликовно непримерених контексту. Након почетка светске економске кризе 2008. године, појављују се алтернативе у економским, друштвеним и културним праксама које се више ослањањају на промоцију креативних и културних потенцијала локалне заједнице.

Пројекат Европска престоница културе, као један од најпознатијих брендова Европске уније, значајно мотивише локалне заједнице и доносиоце одлука на локалном нивоу да подрже процесе урбане трансформације ослоњене на локалне капацитете. Од почетка 21. века, избор кандидата за ову титулу је био усмерен на подршку регионалним центрима средње величине, до 500.000 становника. У току процеса припрема пројекти просторног развоја су били

концентрисани у зонама градитељског наслеђа обухватајући традиционално градско језгро, ободне зоне центра, браунфилд локације (зоне некадашњих фабрика, напуштена складишта, некадашње војне комплексе…), зоне објеката иконичне архитектуре (на добро позицонираним локацијама зона градитељског наслеђа), отворене јавне и зелене просторе. Поред обнове углавном запуштених зона градитељског наслеђа, изградња објеката иконичне архитектуре, намењених култури, била је суштински допринос савременом визуелном идентитету градова.

Градови средње величине, који су економски, образовни и културни центри у региону Средње Европе, баштине градитељско наслеђе препознатљивих историјских, архитектонских и урбанистичких карактеристика. На јужном ободу региона, са обе стране некадашње границе Западне и Источне Европе, градови Грац (Аустрија), Печуј (Мађарска) и Марибор (Словенија) били су европске престонице културе које су са различитим успехом спровеле просторне трансформације зона градитељског наслеђа, иницирале развој савремених урбаних економија, покренуле нове културне праксе и нови приступе процесима урбанистичког планирања, менаџмента и дизајна.

Нови Сад, град на југоисточном ободу Средње Европе, видео је у процесу кандидатуре за Европску престоницу културе 2021. године прилику за регионално репозиционирање након дуге и специфичне транзиције Републике Србије. Карактеристике Новог Сада као регионалног политичког, привредног и културног средишта, другог по величини у Србији, указале су на потребу реартикулације постојећих социо–економских и културних потенцијала за просторне трансформације зона градитељског наслеђа. Садашњи третман ових зона, обликован искључиво неолибералним приступом, указује на све недостатке политичко–економске транзиције укључујући: неефикасност формалне заштите, неделотворност алата за њихово планирање и менаџмент, као и недостатак подршке на локалном нивоу. Истраживања спроведена за потребе кандидатуре, указују на постојање ограниченог броја локалних иницијатива за развој креативних индустрија, нових културних и уметничких пракси, грађанског активизма и туризма.

Стратегија потенцијалних пројеката просторног развоја зона градитељског наслеђа, у оквиру кандидатуре Новог Сада за Европску престоницу културе 2021. године, базира се на типологији дефинисаној у другим градовима Средње Европе који су били европске престонице културе. Нови пројекти у Новом Саду требало би да буду спроведени у: градском центру (традиционално градско језгро и Петроварадинска тврђава), ободним зонама центра (пет специфичних зона у Новом Саду и Петроварадину), браунфилд локацијама (бивша фабрика „Петар Драпшин“-Кинеска четврт и Ранжирна станица), зонама објеката иконичне архитектуре (три појединачна пројекта и три локална културна центра–станице у различитим зонама градитељског наслеђа), отвореном јавним и зеленим просторима у оквиру ових зона. У складу са типологијом, дефинисане су и нове смернице за стратешко планирање, економски развој, урбанистичко планирање, менаџментски оквир и препознати су релевантни актери као носиоци ових процеса.

Предложене просторне трансформације зона градитељског наслеђа Новог Сада, поред физичке обнове, имају и тенденцију да створе нову развојну платформу, користећи постојеће иницијативе креативних и културних пракси. Ако придобију подршку локалних доносилаца одлука, нове смернице урбанистичког планирања, менаџмента и дизајна ће успоставити другачију праксу у просторном развоју града и ојачати капацитет Новог Сада да буде квалитетан кандидат за Европску престоницу културе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ:
Градитељско наслеђе, просторне трансформације, 21. век, Европска престоница културе, Нови Сад.

ДОКТОРАТ ТЕХНИЧКИХ НАУКА
ОБЛАСТ: АРХИТЕКТУРА И УРБАНИЗАМ

УДК БРОЈ: 711.523(497.113 Нови Сад)(043.3)

The Role of Built Cultural Heritage in the Contemporary Spatial Transformations of Novi Sad

Summary

At the beginning of the 21st century the global networks which enable the flow of economies, people and information use contemporary cities as the nodes for their concentration, redistribution and exchange. In order to gain competitiveness on the global scale, cities are in the process of revaluing their economic, social, cultural and spatial resources for new development. The quality of urban space contributes a great deal to cities' market value as a means of enhancing their attractiveness, primarily for business development, and working and living conditions. Since modern branding strategies rely ever more on image marketing, the creation of a high quality urban environment becomes an important part of a city's global profile.

The neo-liberal approach alters urban development strategies, aiming to restructure all urban systems and mechanisms of urban planning, management and design. The main contemporary city development models are based on: integrating knowledge in the city management (smart city); a creative approach to local governance in social, economic, and cultural practices and in city planning (creative city); and sustainable social, economic and spatial development, resilient in response to the political, social, and natural challenges posed by climate and other environmental changes (sustainable and resilient city). The development of European cities at the beginning of the 21st century is strongly related to their physical context. Therefore, the European Union (EU) has created whole range of strategies, agendas and policies to strengthen the capacities of their cities in the growing urban market.

Central to the spatial transformations of European cities is the treatment of heritage areas. Beside real estate market price, added value of historic buildings is to be found in a sophisticated value-need perception, which helps characterise them as an authentic and unique local social and economic asset. Whether officially protected or

not, shaped by a post-modern sensibility which appreciates the security of the past, heritage areas are being recognized as valuable cultural capital. At the same time, a sense of economic capital is based on the significant growth of creative and cultural based economies and tourism in the new urban economy. Growing economic potential and the social significance of heritage areas help encourage their protection and (creative) reuse.

The size of cities, in both national and European urban networks, influences the dimensions, character and pace of their transformations. On the fall of the Iron Curtain medium sized cities of the former communist countries of Eastern Europe found themselves burdened with obsolete production capacities and decaying urban infrastructures. Spatial capacities, especially in the historic zones, were often the most valuable potential resource for the reinvention of declining cities. The beginning of the transitional period at the end of the 20th century was marked by an uncritical application of western neo-liberal development models, which put local communities under pressure from free market, deregulated urban planning procedures, management of public assets and inappropriate design solutions. The world economic crisis of 2008 prompted alternative models of economic, cultural and social practice, much more sensitive to the promotion of the creative and cultural potential of local communities.

European Capital of Culture (ECoC) project as one of the most valued EU brands, brings considerable motivation in building up capacities for locally based urban change. From the beginning of 21st century, candidate selection was promoting medium sized regional centres up to 500.000 inhabitants. The European Capital of Culture (ECoC) project, one of the most successful EU initiatives, has been highly effective in motivating to build up local capacity for urban change. From the beginning of this century candidate selection has targeted medium sized regional centres of up to 500,000 inhabitants. In the preparation process, these cities focused on an individual project concentrating on: the traditional city core; historic neighbourhoods around the city centre; brownfield sites (abandoned industrial zones, redundant warehouses, former military compounds and the like); areas containing iconic architecture (in well positioned locations on the outskirts of heritage areas etc); and public areas and

parkland. Besides refurbishing mostly derelict heritage areas, the construction of new, culturally iconic, architecture was effective in raising cities' contemporary visual identity.

Medium sized cities, the regional industrial, educational and cultural centres of Central Europe, have a rich heritage and recognizable historic, architectural and urban matrix features. On the southern outskirts of the region, on both sides of the former 'iron curtain', the cities of Graz (Austria), Pecs (Hungary) and Maribor (Slovenia) were ECoCs at the beginning of the 21st century, enjoying varying degrees of success. However, all cases have resulted in: high quality spatial transformations of heritage areas, the initiation of modern urban economies production, the adoption of new local cultural practices and a new approach to urban planning, management and design processes.

The city of Novi Sad, on the south east border of Central Europe, saw in the bidding process for European Capital of Culture in 2021 an opportunity for regional repositioning after long period of decline in specific transition of the Republic of Serbia. The characteristic of Novi Sad, as the second regional political, industrial and cultural centre in the Republic of Serbia, pointed to the need to find new expressions for the city's social, economic and cultural potential, which could be realised through the renewal and transformation of the city's heritage areas. Their present condition, shaped solely by neo-liberal development patterns, is evidence of the malfunctions of political and economic transition, including: inefficient official protection, the absence of effective planning and management tools and the lack of commitment at various local levels. However, in the candidacy preparation process, the need for local initiatives for the development of the creative economy, new cultural and artistic practices, citizens' initiatives, and the promotion of tourism have been recognized and acknowledged.

A proposed strategy of possible spatial development projects in Novi Sad's heritage areas for ECoC 2021, would build on the methodology already applied in other Central European Capitals of Culture. In Novi Sad's case, new projects would be initiated in the following heritage areas: the city centre (the traditional city core and the

Petrovaradin castle); the historic neighbourhoods around the city centre (five specific zones in Novi Sad and Petrovaradin); brownfield locations (the former “Petar Drapšin” factory-Chinese Quarter and the old railway sheds area); iconic architecture promotion areas (three single projects and three local cultural centres in different heritage areas); and public and green spaces within these areas. After the application of all typological elements in the Novi Sad study case, relevant directives to new approaches to strategic planning, economic development, urban planning, management frame and a list of relevant actors are proposed.

The spatial transformations within Novi Sad’s heritage areas, beside achieving physical renewal, will create a new city development platform, using existing initiatives in creative and cultural practices. If supported by the local authorities, new urban planning, management and design directives will establish new practices in the spatial development of Novi Sad, which will strengthen its potential to be a successful candidate for the ECoC.

KEY WORDS:

Built cultural heritage, spatial transformations, 21st century, European Capital of Culture, Novi Sad.

DOCTORATE OF TECHNICAL SCIENCES

Area: ARCHITECTURE AND URBANISM

UDK No. 711.523(497.113 Novi Sad)(043.3)

ИЗЈАВЕ ЗАХВАЛНОСТИ

Просторне трансформације Новог Сада на почетку 21. веку резултат су политичко-економске транзиције у постконфликтном окружењу у Републици Србији. Значајне промене у броју и структури становника и привредној структури снажно су утицали на просторни и општи идентитет града, доведећи у питање његове епитете Српске Атине и мултикултурне престонице Војводине. Обнова града у 21. веку започела је у новом глобалном окружењу који збирно детерминишу процес прикључења Европској унији и победа неолибералне логике. Тема докторске тезе је резултат дугогодишње праксе учешћа у изради планских докуменат, студија и анализа за зоне градитељског наслеђа града Новог Сада. И поред посвећеног планерског рада, механизми реализације решења нису успостављени до данас, што утиче на даље пропадање и нестајање наслеђа.

У раду на тези цео колектив ЈП „Урбанизам“ Завода за урбанизам Нови Сад је био неизмерна и значајна подршка, али и инспирација посебно од стране колега које негирају значај градитељског наслеђа као ресурса за савремени развој. У процесу рада, сусрети са колегама из надлежних градских институција (Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада, ЈП „Завод за изградњу града“ Нови Сад и других) су били вредни у сагледавању могућности за квалитетније и боље урбанистичко планирање. Захвалност за ширење видика у домену културних пракси посвећујем Натали Бељански Поповић и Горану Томки из Тима за припрему кандидатуре Нови Сад-Европска престоница културе 2021. године. Горан Петровић, Виолета Ђерковић, Маријан Мајин, Синиша Жарин, Keith Pollard и Миодраг Куч су пријатељи, слободни мислиоци, зналци и визионари који су на посебан начин инспирисали и усмерили дух овог истраживања. И многи други су помогли својом креативном природом и практичним радом које практикују у образовним институцијама, културним и фестивалским удружењима, медијима, приватним предузећима и волонтерским удружењима грађана. Захвалност на подршци пријатељима који су разумели потребу за писањем ове тезе. Посебно хвала породици на подршци у изузетно тешким тренуцима. На крају, велика захвалност др Александри Ступар која је прецизним и јасним саветима усмерила и помогла рад на тези у свим фазама.

СКРАЋЕНИЦЕ:

ЕУ – Европска унија

ЕПК – Европска престоница културе

СНП – Српско народно позориште

МВ – Музеј Војводине

МСУВ – Музеј савремене уметности Војводине

Списак табела

Табела бр. 1: Економија базирана на знању (Knowledge-Based Economy) (Извор: Jessop, 2013:18) 20
Табела број 2: Карактеристике туризма баштине, културног туризма и креативног туризма (Извор: Д. Полић) 24
Табела бр. 3: Карактеристике и фактори паметног града (Извор: Giffinger et al. 2007:12) 26
Табела бр. 4: Економска регенерација у креативном граду (Извор: Landry, 2000:206) 27
Табела број 5: Градови-европске престонице културе у 21. веку (2001-2014 године) 73
Табела бр. 6: Пројекти реализованих просторних трансформација у изабраним градовима. 100
Табела број 7: Структура привреде-привредних друштава (ПД) и броја предузетника (ПР) (Извор: Агенција за привредне регистре (АПР) http://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/ (25.11.2014). 106
Табела број 8: Број предузећа која су примила подстицаје за регионални развој према врсти делатности на територији Града Новог Сада (Извор Агенција за привредне регистре (АПР): http://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/(25.11.2014). 107
Табела бр. 9: Приказ непокретних културних добара на делу територије Града Новог Сада по категоризацији утврђеној Законом о културним добрима: ИЗ-изузетног значаја, В-великог значаја, С.к.-споменик културе, П.к.и.ц.-просторне културно-историјске целине, З.М.-знаменита места) (Извор: Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада). 114
Табела бр. 10: Вредновање објеката градитељског наслеђа у зони заштићеног старог градског језгра (Извор: Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада). 115
Табела бр. 11: Пројекти просторног развоја у оквиру теме Нови простори (Извор: Tomka et.al, 2014). 130
Табела бр. 12: Списак заштићених објеката и простора у зонама градитељског наслеђа на ободу центра (Извор: Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада) 144

Списак слика

Слика бр. 1: Шема зона градитељског наслеђа (Извор: Д. Полић) 70
Слике бр. 2 и 3: Аеро-фото снимак заштићеног центра Граца (аутор: G. Senarclens de Grancy) и Центар града (Извор: http://www.4gress.com/sights/entry/100142.html) 82
Слике бр. 4 и 5: снимак из ваздуха Уметничке галерије (Извор: http://www.museum-joanneum.at/kunsthaus-graz/ihr-besuch/veranstaltungen/events/event/22.09.-03.10.2013/happy-birthday-friendly-alien) и Дворана Хелмута Листа (Извор: http://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Essays/Architektur-ISG/List-Halle). 83
Слике бр. 6 и 7: Кућа литературе (Извор: http://www.gat.st/content/literaturhaus-graz) и Музеј деце (Извор: http://www.graz-cityofdesign.at/de/places/detail/81/kindermuseum). 84
Слике бр. 8 и 9: Острво на Мури и Градски парк (Извори: Д. Полић и Opentown.Graz). 86
Слика бр. 10: Шема зона градитељског наслеђа у Грацу (Извор: Google Earth и Д. Полић). 86
Слике бр. 11 и 12: Главни Сечењи трг и Јокаи улица (Извори: Д. Полић и E. Dyan) 88
Слике бр. 13 и 14: Жолнаи кварт у процесу обнове и након отварања (Извор: Д. Полић). 89
Слике бр. 15 и 16: Центар Кодаљ Золтан и ентеријер Регионалне библиотеке (Извори: Д. Полић и https://cfileonline.org/architecture-fashback-2000-library-historic-ceramic-town-pecs-torok-es-balazs-epiteszeti-kft/). 90
Слике бр. 17 и 18: Сечењи трг и Трг Јокаи Мора (Извори: Д. Полић). 91
Слика бр. 19: Шема зона градитељског наслеђа у Печују (Извор: Google Earth и Д. Полић). 92
Слике бр. 20 и 21: Минорitски самостан и Ветрињски двор (Извор: Д. Полић и http://www.arhivo.com/obnova-naskovega-dvorca). 94
Слике бр. 22 и 23: 3д модел Савремене галерије (извор: http://www.archdaily.com/56436/new-architecture-for-new-maribor-art-gallery-competition-results/) и Културног центра (МАКС) (извор: http://www.sadarvuga.com/news-archive/920-maks-mariborsko-kulturno-sredie). 96
Слике бр. 24 и 25: Приобални амфитеатар уз Водену кулу и Трг Леона Штукља (Извор: Д. Полић). 97
Слика бр. 26: Шема зона градитељског наслеђа у Марибору (Извор: Google Earth и Д. Полић). 98
Слика бр. 27: Град Нови Сад (црвено) са насељеним местима у окружењу (жуто) (Извор: ЈП „Урбанизам“). 104

Слика бр. 28: Број становника у граду Новом Саду,
(Извор: Завод за статистику РС). 104
Слика бр. 29: Структура и степен удела запослених по делатностима у Новом Саду у периоду 1990-2008. године (Извор: ЈП „Урбанизам“ Нови Сад). 105
Слика бр. 30: Број туриста (у хиљадама) у периоду 2002 - 2013. године (Извор: Туристичка организација Новог Сада). 109
Слика број 31: Катастарски премер Новог Сада из 1745. године (инжењер Антон Калтшмит) (Извор: Петровић, 1987:33). 111
Слике бр. 32 и 33: Регулациони план општине Града Новог Сада из 1930. године и Генерални план Новог Сада из 1951. године
(Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад) 112
Слике бр. 34 и 35: Булевара маршал Тита са окружењем 1958. године (са изграђеном кулом Главне поште) и из 1981. године када је изграђен објекат СНП-а (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 112
Слика бр. 36: Зоне заштите центра према Одлуци о заштити старог градског језгра. (Извори: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад, Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада). 115
Слика бр. 37: Генерални план града Новог Сада до 2021. године (Извор: ЈП“Урбанизам“, Нови Сад). 119
Слика бр. 38: Планска дефиниција градског центра
(Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 120
Слика бр. 39: Заинтересованост грађана Алмашког краја за питања уређења свог окружења и Новог Сада (Извор: агенција SCAN). 124
Слика бр. 40: Процена сопствене заинтересованости за уређење Новог Сада (Извор: агенција SCAN). 124
Слика бр. 41: Разлози заинтересованости грађана за питања уређења града (Извор: агенција SCAN). 125
Слика бр. 42: Зоне градитељског наслеђа у Новом Саду (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 132
Слике бр: 43 и 44: Градска кућа на Тргу слободе и Синагога у Јеврејској улици (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 133
Слика бр. 45: Катастарско-топографски план традиционалног градског језгра Новог Сада са постојећом и планираном структуром објеката, наменом и јавним зеленим просторима (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 133
Слика бр. 46: Основни Урбано-морфолошки и функционални образац традиционалног градског центра (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 134
Слике бр 47 и 48: Авио снимак Горње тврђаве и Улица Лисинског у Подграђу

(Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 135
Слика бр. 49: Просторне целине у оквиру Петроварадинске тврђаве (Извор:ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 135
Слика бр. 50: Урбано-морфолошки и функционални образац Горње тврђаве (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 136
Слика бр. 51: Урбано-морфолошки и функционални образац Доња тврђава са Подграђем (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 136
Слика бр. 52: Урбано-морфолошки и функционални образац зона бедема одбране са васерштатом (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 137
Слике бр. 53 и 54: Једна бања из 1909. године и виле са почетка 20. века (Сарајевска улица) (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 138
Слика број 55: Два основна типа урбано–морфолошког и функционалног обрасца зоне Футошке улице (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 138
Слике бр. 56 и 57: Вила породице Штолц и вила др. Мирића из међуратног периода (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 139
Слика број 58: Основни урбано–морфолошки и функционални обрасци Зоне Улице Васе Стајића (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 139
Слике бр. 59 и 60: Стамбено - пословне зграде на Булевару Михајла Пупина из 1930-их година (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 140
Слика број 61: Основни урбано–морфолошки и функционални образац зоне Малог Лимана (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 140
Слике бр. 62 и 63: Алмашка црква и куће у Улици Светосавској (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад и Владимир Зубац). 141
Слика број 64: Основни урбано–морфолошки и функционални образац зоне Алмашког краја (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 141
Слике бр. 65 и 66: Објекти у Улици Лукијана Мушицког (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 142
Слика број 67: Основни урбано-морфолошки и функционални образац зоне око Укица Лукијана Мушицког (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 142
Слике бр. 68 и 69: Црква Узвишења Св. Крижа (Улица Косте Нађа) и заштићени породични стамбени објекат из 1797. године (Улица патријарха Рајачића 14). 143
Слика број 70: Основни урбано-морфолошки и функционални образац зоне Старог Мајура у Петроварадину (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 143
Слике бр. 71 и 72: Део бивше фабрике "Петар Драпшин" и Чешки магацин (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 145
Слика бр. 73: Валоризација објеката у оквиру Бивше фабрике "Петар Драпшин" (наранџасто-објекти планирани за рушење)

(Извор: ЈП „Пословни простор“ у Новом Саду). 146
Слика бр. 74: Варијанта планског решења са постојећим (бели објекти) и планираним објектима (Извор: Зорица Капетанов). 146
Слика број 75: Основни урбано–морфолошки и функционални образац Кинеске четврти (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 147
Слике бр. 76 и 77: Ранжирна станица са Новом Детелинаром (горе) и делом Новог насеља (доле десно) и Ложионица са окретним механизмом (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 147
Слика број 78: Основни урбано–морфолошки и функционални образац Старе ранжирне станице (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад). 148
Слика број 79: Зоне градитељског наслеђа са положајем војних касарни (Извор: ЈП „Урбанизам“ Нови Сад). 149
Слике бр. 80 и 81: Положај новог објекта Градске галерије у односу на окружење Трга галерија, и однос са постојећим објектом Галерије Спомен-збирке „Павле Бељански“ (Извор: Галерија спомен-збирке „Павле Бељански“). 151
Слике бр. 82 и 83: Објекат доградње Библиотеке Матице српске и стари објекат Матице српске (Извор: М. Марић). 151
Слике бр. 84 и 85: Фото-монтажа објекта доградње и постојећег објекта Библиотеке (Извор: Ђ. Бајило). 152
Слике бр. 86 и 87: Бојадисаона у некадашњој свилари у Косовској улици (Извор: М. Куч) и „Шпилерова кућа“ у Улици Владимира Гортана број 8 у Старом Мајуру (Извор: Д. Полић). 153
Слика број 88: Положај иконичних објеката и културних станица (Извор: ЈП „Урбанизам“ Нови Сад). 153
Слике бр. 89 и 90: Конкурсно решења Музеја савремене уметности у Војводине у Кинеској четврти (аутори: Роберт Клејборн (R. Claiborn), Иван Марков и Лиа Руколо) (Извор: http://www.politika.rs/rubrike/Kulturni-dodatak/t35848.lt.html (29.3.2015) и Фото-монтажа новог Моста Франца Јозефа према првонаграђеном решењу из 2009. године (аутори: Габријелчич, Маркељ, Рожич). 154
Слика број 91: Зоне градитељског наслеђа са положајем јавних зелених простора (Извор: ЈП „Урбанизам“ Нови Сад). 156

САДРЖАЈ

УВОД **1**

0.1. Уводне напомене о теми и претходна анализа података о предмету истраживања **1**

0.1.1. Динамика урбаног друштва *1*

0.1.2. Савремени град *2*

0.1.3. Градитељско наслеђе *4*

0.1.4. Град Нови Сад *4*

0.2. Проблем и предмет истраживања **5**

0.3. Циљеви и задаци истраживања **6**

0.4. Полазне хипотезе истраживања **8**

0.5. Научне методе истраживања **8**

0.6. Генерална структра докторске дисертације **10**

0.7. Научна оправданост дисертације, очекивани резултати и практична примена резултата **12**

ПРИКАЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА **13**

I ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА *13*

1. ПРОСТОРНЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ГРАДОВА У 21. ВЕКУ **13**

1.1. Трансформација улоге града у периоду глобализације **13**

1.1.1. Градови у савременом глобалном поретку *14*

1.1.2. Глобално профилисање градова *16*

1.1.3. Неолиберална основа урбаног развоја *19*

1.1.4. Савремени урбани концепти *25*

1.1.5. Друштвена реевалуација урбаних ресурса *30*

1.1.6. Трансформације просторних структура *32*

1.2. Одржива употреба градитељског наслеђа у урбаном развоју у 21. веку **34**

1.2.1. Градитељско наслеђе као капитал за развој градова *34*

1.2.2. Урбанистичко планирање и менаџмент зона градитељског наслеђа *39*

1.3. Правци просторних трансформација градова у Европи **42**

1.3.1. Устројство Европске уније и однос према просторном развоју градова *43*

1.3.2. Урбана компонента у изградњи савременог европског идентитета *45*

1.3.3. Трансформације урбаних система савремених европских градова 46

II КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ТЕОРИЈСКИХ ПОСТАВКИ И УРБАНИСТИЧКИХ РЕШЕЊА ИЗАБРАНИХ ГРАДОВА 52

2. УЛОГА ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА КАО РЕСУРСА САВРЕМЕНОГ УРБАНОГ РАЗВОЈА 52
2.1. Право на град–реевалуација наслеђа 54
2.2. Зоне градитељског наслеђа као ресурс локалне заједнице 57
2.3. Стратегије урбаног развоја у Европској унији 59
2.3.1. Иновације у развоју зона градитељског наслеђа 60
2.3.2. Просторне карактеристике и елементи за планирање и менаџмент зона градитељског наслеђа 63
2.4. Пројекат Европска престоница културе 70

3. ПРОСТОРНЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ЗОНА ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА ГРАДОВА СРЕДЊЕ ЕВРОПЕ 78

3.1. Грац 81
3.2. Печуј 87
3.3. Марибор 92
3.4. Реализација пројеката просторног развоја према циљевима пројекта Европска престоница културе 98

III ФОРМИРАЊЕ ТИПОЛОГИЈЕ ЗОНА ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА И МОДЕЛА УРБАНИСТИЧКОГ РАЗВОЈА НОВОГ САДА 103

4. ПРИСТУП УРБАНОМ РАЗВОЈУ ЗОНА ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА НОВОГ САДА 103

4.1. Социо-економско репозиционирање Новог Сада на почетку 21. века 103
4.2. Зоне градитељског наслеђа 110
4.2.1. Историјски развој 110
4.2.2. Формална заштита 113
4.2.3. Положај у стратешким и просторним плановима града 118
4.3. Друштвени капацитети зона градитељског наслеђа Новог Сада 121
4.3.1. Партиципација грађана и стручне јавности 122
4.3.2. Градитељско наслеђе у пројекту кандидатуре града за европску престоницу културе 126

4.4. Трансформације зона градитељског наслеђа Новог Сада 130
4.4.1. Типологија простора 131
4.4.2. Смернице за урбанистичко планирање и менаџмент зона градитељског наслеђа 156

ЗАКЉУЧАК 172

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА, СМЕРНИЦЕ И ПРАВЦИ ДАЉИХ ИСТРАЖИВАЊА 172

5.1. Значај резултата са теоријског и практичног становишта 172
5.2. Верификација полазних хипотеза 179
5.3. Смернице за урбанистичко планирање зона градитељског наслеђа у Новом Саду 184
5.4. Правци даљих истраживања-могућност примене на друге градове у Србији 190

БИБЛИОГРАФИЈА 193
Биографија аутора 207
Изјава о ауторству 213
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада 214
Изјава о коришћењу 215

УВОД

0.1.Уводне напомене о теми и претходна анализа података о предмету истраживања

Период последње деценије 20. и почетак 21. века обележава процес убрзане глобализације који успоставља нове социо-економске и просторно-временске координате развоја. Убрзана урбанизација планете помера тежиште развоја у градове, који се суочавају са разноврсним изазовима нових потреба развоја и промењених вредности који утичу на урбане системе. Истовремено, промена улоге градова на планетарном нивоу је резултирала њиховим демографским и економским јачањем, односно физичким растом и развојем. Грађена средина је због тога под притиском да обезбеди капацитете за нову изградњу, што посебно утиче на структуре зона градитељског наслеђа које се усмеравају ка новим, тржишно оријентисаним наменама, али и новој друштвеној употреби у складу са промењеним потребама у 21. веку.

Посматрано из урбанистичког дискурса, истраживање се бави улогом градитељског наслеђа у просторним трансформацијама зона градитељског наслеђа, али и његовим социо-економским потенцијалима за савремени урбани развој. У циљу свеобухватног сагледавања теме, неопходно је истражити четири групе тема: Динамика урбаног друштва, Савремени град, Градитељско наслеђе и Град Нови Сад као основни полигон истраживања.

0.1.1. Динамика урбаног друштва

Савремена урбана друштва се и даље крећу у оквиру постмодерног дискурса у коме се хоризонт социо-економских актера све више шири глобално. Глобализацијски притисци утичу на доживљај реалности савременог човека, које пре свега, обликују: нестанак стабилних координата на релацији време-простор, разочарење учинком пројекта модерне у 20. веку и страх од временских прекретница на прелазу у 21. век.

Као реакцију на недостигнуте циљеве пројекта модерне, реакција друштва тражи нове социо-економске и културне платформе за разумевања света,

успостављање међусобног односа, нових вредности и потреба, и личне ставове према наслеђу прошлости, различитим реалностима данашњице и пројекцијама будућности. Структура постмодернистичке културне формације је разбијена у најмање апстрактне састојке где је „свему допуштено да се на тренутак појави на небу симболизације и изгуби у празнини“ (Baudrillard,1990:8). У условно конфузном окружењу, савремени човек преиспитује неке од основних поставки савременог света, које на различите начине обликује неколико фактора:

- нестанак стабилних координата времена и простора, изазван значајним напретком техника, брзине комуникација и путовања, и окретање прошлости;
- напуштање пројекта модерне, због сумње у визије хуманости након разочарења употребе науке и технологије у ратовима и уништавању животне средине у 20. веку, који је убрзао тренд повлачења *колективних* у корист *индивидуалних* интереса и успон потрошачког друштва;
- страх од временске прекретнице краја/почетка века и неповерење у будућност, што је допринело јачању индивидуализма брисању граница и фрагментацијом идентитета којим се поново обликује смисао за реалност.

Последице ових трендова допринеле су развоју масовног глобалног тржишта базираног на индивидуалним идентитетима и стиловима живота, комерцијализацији утехе од страха и несигурности, затварањем у себе, и јачањем носталгичних импулса за прошлим и сигурним временима. Ови постмодерни трендови покренули су интересовање различитих друштвених актера за заштиту зона градитељског наслеђа кроз које се преклапају сфере економског и културног вредновања.

0.1.2. Савремени град

Убрзана урбанизација планете учинила је градове кључним местима развоја и тиме новог просторног и политичко-економског устројства планете. Сасенова (Sassen, 2002) дефинише градове као (нова и постојећа) чворишта глобалних мрежа у којима се концентришу економске, политичке, друштвене и културне активности планете. Структура и формат нових потреба захтева коренита и брза прилагођавања. Способност градова да привуку квалитетан и актуелни капитал (робе, услуга, идеја, људи…) на глобалном нивоу помаже им да

постану чиниоци регулације свог развоја на глобалном, регионалном и локалном нивоу (Петровић, 2004).

На позиционирање градова у мрежи различитих глобалних токова, утиче и њихова способност да усмере своје просторне трансформације, редефинишу постојеће (наслеђене) просторне структуре и обезбеде нове капацитете за изградњу, у циљу задовољења нових потреба и за савремену глобалну репрезентацију. Просторне трансформације се предузимају у циљу унапређења, модернизације и прилагођавања постојећих урбанистичко-архитектонских структура тржишним, што поспешује квалитет маркетиншких комуникација и обликовање компетитивног идентитета промовисањем градова (Anholt, 2007). У стварању *слике* квалитетне, успешне и креативне урбане средине, значајну улогу имају медији који промовисањем савремене архитектуре, али и традиционалних структура шаљу поруке које имају све већи утицај на стратегије урбаног развоја (Avraham и Ketter, 2008).

Европска унија (ЕУ), формирањем заједничког развојног оквира кроз политичке, економске, привредне и културне интеграције, помаже развој градова да би обезбедила њихову компетитивност како на нивоу Уније, тако и глобално. У региону Средње Европе, санирање последице поделе на Исток и Запад, може се пратити и кроз савремене просторне трансформације градова, које су повезане са транзицијом националног правног и економског оквира. Посебно специфичне стратешке предности имају градови средње величине (од 100.000 до 500.000 становника) у односу на велике градове, међу којима су најважније флексибилнија и боља повезаност и контрола токова развоја. Разумевању предности градова средње величине је потенцијал њиховог културног и градитељског наслеђа, с једне, и иновативних и технолошки савремених структура, са друге стране.

Компетитивности и препознатљивости европских градова доприноси престижна титула *Европска престоница културе* која се додељује једном или више градова у календарској години. Потенцирање кандидатура градова средње величине након 2000. године, пружило је шансу и да недовољно препознатљиви градови Средње Европе постану европске престонице културе и (глобално) прикажу своје креативне, културне и друштвене капацитете. У припремама за

једногодишњи статус, стратешки и урбанистички планови, и јавни фондови се концентришу на културу, као основу новог развоја и пројекте регенерације зона и објеката градитељског наслеђа, и алтернативу доминантним неолибералним концептима урбаног развоја и просторних трансформација.

0.1.3. Градитељско наслеђе

Дефиниција појма градитељског наслеђа и његове улоге у савременом урбаном развоју као ресурса за савремени социо-економски урбани развој је кључна за ово истраживање.

За дефиницију градитељског наслеђа неопходно је одредити његово место у оквиру општег појма културе, односно њеног опредмећеног израза. Градитељско или архитектонско наслеђе је посебан израз културног наслеђа које отелотворује осећај за креативност, историјско друштвено-симболичко значење у односу на специфичан период, стил, иновацију у изградњи, или обележава важан догађај из прошлости (Throsby, 2001). Градитељско наслеђе, као културно добро, подразумева појединачно архитектонско дело, групу објеката и урбано (и рурално) окружење које баштини развој људске заједнице или историјског догађаја са изразитим историјским, археолошким, уметничким, научним, социјалним или стручним значајем (Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе, 1985).

Градитељско наслеђе се у савременом урбаном развоју у Европској унији сматра важним делом и вредним потенцијалом заједничког европског идентитета (у периоду формирања), због чега се промовише и унапређује пројектом Европска престоница културе (Palonen, 2011).

0.1.4. Град Нови Сад

Нови Сад је по административним, привредним, културним, научним карактеристикама и потенцијалима други град по значају у Републици Србији. Повољан географски и стратешки положај обезбеђује му значајне компаративне предности за промоцију преко вишеструких идентитета: подунавског и средњоевропског града, али и *Српске Атине* у културном простору Балкана (Генерални урбанистички план Новог Сада до 2021. године).

Савремене просторне трансформације Новог Сада, поред утицаја глобалних тенденција, директна су последица сложеног процеса транзиције политичког и социо-економског система у пост-конфликтном окружењу у Републици Србији крајем 20. и почетком 21. века. Транзиција ка неолибералним системима развоја утицала је на дисфункционалност контроле над процесима просторног развоја, и довела у питање досадашњи приступ планирања урбаног развоја Новог Сада.

Зоне градитељског наслеђа Новог Сада су изложене различитим изазовима савременог урбаног развоја за потребе растућег тржишта некретнина због свог атрактивног положаја и ограничене површине за изградњу. На значај градитељског наслеђа Новог Сада указује број појединачно формално заштићених објеката и просторних културно-историјских целина. Интересовање грађана за очување, промоцију вредности и развојни потенцијал градитељског наслеђа Новог Сада постаје све значајније појавом различитих видова грађанског активизма и виртуелних група на друштвеним мрежама.

Напредовање процеса придруживања Републике Србије Европској унији и промена процедуре кандидовања, повећане су шансе за кандидатуру Новог Сада за европску престоницу културе. Широки консензус локалне заједнице о кандидатури може водити ка преустројавању свих локалних капацитета за промену приступа савременој употреби зона градитељског наслеђа Новог Сада у циљу квалитетнијег генерисања савремених културних, уметничких, туристичких и економских капацитета за већу глобалну препознатљивост Новог Сада и Србије.

0.2.Проблем и предмет истраживања

Основни проблем, којим се истраживање бави, јесте недостатак критеријума за просторну дефиницију и вредновање просторних, економских и друштвених потенцијала зона градитељског наслеђа. Проблем истраживања је и недостатак савремених стратешких и просторно-планских алата за урбанистичко планирање, реализацију и менаџмент пројеката просторног развоја у зонама градитељског наслеђа у граду Новом Саду.

Предмет истраживања су модели општих развојних концепата (са акцентом на економски развој) зона градитељског наслеђа, и правци њихове просторне и социо-економске реинтерпретације. Предмет истраживања се фокусира на градове средње величине који су били европске престонице културе у 21. веку, а који су спровели обимне пројекте стратешких и просторних трансформација зона градитељског наслеђа.

Због специфичне политичке, економске и друштвене транзиције Републике Србије, Нови Сад није до сада остварио повољно окружење за урбану регенерацију ових зона по моделу примењеном у другим европским градовима сличног политичког значаја, привредних, просторних и историјских карактеристика. Истраживање се зато базирати на анализи просторних трансформација зона градитељског наслеђа Граца, Марибора и Печуја, који су, као и Нови Сад, значајни привредни, културни, образовни (универзитетски) регионални центри на простору јужног обода Средње Европе, а били su европске престонице културе.

У складу са наведеним, тежиште истраживања је на урбанистичко-архитектонском нивоу проблема на ком је дефинисан модел просторних трансформација зона градитељског наслеђа, са акцентом на нове механизме урбанистичког планирања и менаџмента у изабраним градовима и њихову апликативност на примеру Новог Сада.

0.3.Циљеви и задаци истраживања

Основни циљ истраживања је дефинисање везе између градитељског наслеђа, као ресурса савременог урбаног развоја, и урбанистичког планирања и менаџмента зона градитељског наслеђа Новог Сада на почетку 21. века. Тежиште истраживања је на сагледавању флексибилности градитељског наслеђа за савремене просторне трансформације и стварање нове одрживе социо-економске базе за развој градова.

У функцији научног сазнања, објашњења појава и чињеница, циљ је и емпиријско истраживање стратегија, модела очувања и унапређења зона градитељског наслеђа у градовима Средње Европе који су по величини и

управљачким, привредним, културним атрибутима упоредиви са Новим Садом, а били су европске престонице културе почетком 21. века. Анализом елемената, карактеристика и врста трансформација утврђен је њихов утицај на савремену праксу урбанистичког планирања и предложен модел применљив у пракси у случају Новог Сада.

У складу са овако дефинисаним циљем истраживања, формирани су и посебни циљеви:

- дефинисање улоге градитељског наслеђа у савременим просторним трансформацијама градова средње величине који су били европске престонице културе у 21. веку;
- успостављање релација између глобалних економских, друштвених и културних процеса на урбани развој европских градова средње величине са акцентом на градове бивших комунистичких земаља Средње Европе;
- дефинисање елемената просторних трансформација карактеристичних зона градитељског наслеђа у изабраним градовима, и примена на примеру Новог Сада са утврђивањем општег развојног и просторно-планског оквира.

Задаци истраживања су следећи:

1. Анализа економског и друштвеног аспекта градитељског наслеђа у процесима савременог развоја градова;
2. Дефинисање глобално пожељних просторних и симболичких образаца локалног градитељског наслеђа од значаја за изградњу компетитивног (глобалног) и европског (културног) идентитета средњоевропских градова средње величине;
3. Сагледавање пројеката урбане регенерације у зонама градитељског наслеђа средњоевропских градова који су били европске престонице културе на почетку 21. века и дефинисање модела;
4. Дефинисање типологије просторних трансформација карактеристичних зона градитељског наслеђа и специфичних препорука и смерница (намена, правила обликовања и грађења, третман постојећих објеката и

простора…) за унапређење урбанистичког планирања и урбаног менаџмента зона градитељског наслеђа Новог Сада.

0.4.Полазне хипотезе истраживања

На основу претходног истраживања формирани су хипотетички ставови који су проврени у одређеним фазама истраживања.

Основне хипотезе истраживања су:

- статус европске престонице културе је допринео очувању и функционалном осавремењивању зона градитељског наслеђа градова Средње Европе на почетку 21. века;
- трансформација карактеристичних зона градитељског наслеђа у европским градовима-престоницама културе је заснована на идентичном моделу избора пројеката урбане регенерације, детерминисан њиховом сличном позицијом, просторним карактеристикама и капацитетом за даљи развој.

0.5.Научне методе истраживања

Истраживање се на теоријском нивоу заснива на компаративној анализи различитих приступа у теоријама урбанистичког планирања и дизајна.

Изнети хипотетички ставови проверени су следећим методама научног истраживања:

- анализом садржаја,
- критичком анализом,
- компаративном анализом и
- посматрањем студије случаја.

Изабране методе су коришћене у складу са дефинисаним задацима истраживања:

1. Утврђивање теоријског оквира појма градитељског наслеђа у процесима савременог урбаног развоја и његов посебан међуоднос са социјалног и економског аспекта. Истраживање укључују: **методу анализе садржаја**

библиографских јединица и **критичку анализу** ставова из радова и других извора из релевантних научних области.

2. Истраживање се највише ослања на **компаративну анализу** примера градова Средње Европе, изабраних на основу критеријума који се односе на њихов географски положај (јужни обод Средње Европе), величину (градови средње величине од 100.000 до 500.000 становника) и регионални статус (привредни, културни, образовни центри). Неопходан критеријум је и да су градови били европске престонице културе у 21. веку.

У складу са приказаним критеријумима, издвојени су: Грац (Аустрија), Печуј (Мађарска) и Марибор (Словенија).

Елементи за компаративну анализу су:

- концентрација објеката и простора градитељског наслеђа у специфичним зонама (центар града, зоне на ободу центра, браунфилд локалитети и друге),
- структура, заступљеност и намена простора и објеката у заштићеним просторним културно-историјским целинама за савремене намене: пословање (креативне и културне индустрије, нови видови туризма, услуге), културу (класични и савремени видови уметности), становање (у објектима градитељског наслеђа) и друго;
- изградња нових објеката или комплекса атрактивне (иконичне) архитектуре за намену културе са допунским комерцијалним садржајима;
- реализација пројеката урбане регенерације везаних за припрему града за годину европске престонице културе.

Други значајни критеријуми су:

- положај града у одређеним карактеристичним глобалним мрежама које утичу на очување и унапређење градитељског наслеђа (Унеско-град дизајна, европски креативни град и др.),
- степен заштите зона градитељског наслеђа (заштита Унеска и друге),
- улога градитељског наслеђа у пројектима спроведеним у циљу припрема за европску престоницу културе.

3. Извођење закључака који припадају теоретском делу истраживања у циљу успостављања модела употребе различитих пројеката урбане регенерације за карактеристичне зоне градитељског наслеђа у изабраним градовима. Провера, синтеза, интерпретација резултата и сумирање изведених закључака добијених компаративном анализом изабраних градова Средње Европе.

4. Провера модела ће бити извршена **методом посматрања студије случаја** на примеру Новог Сада. На основу овога, дефинисаће се типологија и утврдити алати урбанистичког планирања и урбаног менаџмента карактеристичних зона градитељског наслеђа.

5. Последњи корак је свођење значаја резултата истраживања са теоријског и практичног становишта, верификација полазних хипотеза и дефинисање праваца даљих истраживања-могућност примене на друге градове у Србији.

0.6.Генерална структура докторске дисертације

Генерална структура рада се састоји из три целине: Увода, Приказа и интерпретације резултата истраживања и Закључка:.

УВОД садржи седам поглавља, у оквиру кога се, након уводне напомене о теми и претходна анализа података о предмету истраживања, дефинишу проблем, предмет, циљеви, задаци, полазне хипотезе и научне методе истраживања, генерална структура докторске дисертације и научна оправданост дисертације, очекивани резултати и практична примена резултата.

ПРИКАЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА се састоји из три дела. Први део, *Теоријски оквир истраживања*, чини глава **Просторне трансформације градова у 21. веку** у којој се дефинише теоретски оквир реструктурирања улоге савременог града у периоду глобализације и карактер урбаног развоја и просторних трансформација. Кључне теме истраживања се концентришу на: анализу просторних трансформација карактеристичних градских зона које су у средишту промена (и везом са урбаним брендингом базираним на маркетингу успешне слике града) и утврђивање трендова и праваца урбаног развоја и просторних трансформација градова у

Европи (са акцентом на градове средње величине у региону Средње Европе) у специфичном политичком, социо-економском окружењу на почетку 21. века.

Други део, *Компаративна анализа теоријских поставки и урбанистичких решења изабраних градова,* чине две главе. Глава **Улога градитељског наслеђа као ресурса савременог урбаног развоја** разматра економски и социјални аспект актуелног постмодерног дискурса и неолибералног глобалног развојног модела који обликује динамику друштвених односа и локалну привредну структуру на почетку 21. века. Истраживање се даље фокусира на третман градитељског наслеђа у различитим развојним политикама Европске уније и просторним трансформацијама градова средње величине у Средњој Европи. Међу многим другим, најобимнији, и глобално најпрепознатљивији је пројекат Европска престоница културе. Глава **Просторне трансформације зона градитељског наслеђа градова Средње Европе** приказује примере процеса просторних трансформација у три града средње величине на јужном ободу Средње Европе (Грац, Печуј и Марибор) који су са различитим успехом спровели пројекте урбане регенерације у зонама градитељског наслеђа, у оквиру припрема за статус европске престонице културе на почетку 21. века.

Трећи део, *Формирање типологије зона градитељског наслеђа и модела урбанистичког развоја Новог Сада,* чини глава **Приступ урбаном развију зона градитељског наслеђа Новог Сада.** Ова глава даје прегледе положаја и третмана зона градитељског наслеђа у планским документима, у активностима релевантних актера у процесима промоције градитељског наслеђа и у припремама кандидатуре Новог Сада за Европску престоницу културе 2021. године. У овом поглављу ће се дефинисати типологија за избор, и елементи за утврђивање смерница општег (економског) развоја, партиципацију грађана, урбанистичко планирање и урбани менаџмент у зонама градитељског наслеђа.

ЗАКЉУЧАК чини глава *Закључна разматрања, смернице и правци даљих истраживања*. Ова глава садржи четири поглавља која сумирају значај резултата са теоријског и практичног становишта у домену социо-економске трансформације градова, правце просторних трансформација у зонама градитељског наслеђа и утицај пројекта Европске престонице културе на дефинисање новог модела њиховог урбаног развоја, али и правце даљих

истраживања на нивоу стратешког и урбанистичког планирања зона градитељског наслеђа и могућност њихове примене на друге градове Србије.

На крају је приказана БИБЛИОГРАФИЈА.

0.7. Научна оправданост дисертације, очекивани резултати и практична примена резултата

Очекивана научна оправданост је у домену унапређење сазнања о улози урбанистичког планирања, урбаног менаџмента и урбаног дизајна у савременим просторним трансформацијама и социо-економској обнови зона градитељског наслеђа градова средње величине у Средњој Европи. Друштвени значај истраживања је у повезивању појма градитељског наслеђа са савременим потребама и вредностима локалне заједнице као њен социо-економски ресурс и допринос профилисању новог европског идентитета у 21. веку.

Емпиријско истраживање подразумева анализу литературе у домену урбанистичког планирања и менаџмента, урбане социологије и економије и других извора као што су студије, истраживања, стратешких и релевантни развојних и други документи Европске уније, изабраних градова и града Новог Сада. Посебан акценат је на утицају пројекта Европске престонице културе који промовише урбани развој базиран на култури, као алтернативи доминантном неолибералном развојном концепту градова у транзиционим градовима Средње Европе.

Очекивани резултати су на подручју методологије, у допуни и унапређивању поступака вредновања градитељског наслеђа као савременог социо-економског ресурса. Утврђени се и елементи за дефинисање типологије карактеристичних зона градитељског заснованих заснованих на систему критеријума и показатеља. Такође су методолошки дефинисане практичне смернице за урбанистичко планирање, урбани менаџмент и дизајн зона градитељског наслеђа од утицаја на општи, односно просторни развој Новог Сада као града средње величине.

ПРИКАЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

I ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

1. ПРОСТОРНЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ГРАДОВА У 21. ВЕКУ

Кључни појмови истраживања су везани за опште елементе глобалног развоја које карактеришу различити правци политичког, социо-економског и културног реструктурирања, који су од утицаја на развој градова у 21. веку. Вишеслојно глобално реструктурирање подразумева преношење управљачких структура са националних на ниже географске нивое, пре свега урбане, који постају нова чворишта регулације планетарних токова нових и старих видова капитала, тржишта рада, робе, информација, културних образаца и другог.

У владајућем неолибералном окружењу, град је као и свака друга роба усмерена ка тржишту. Један од најважнијих сегмената прилагођавања тржишним потребама понуде и тражње је третман урбаних система и структура (објеката и простора), а посебно промоције њихове позитивне слике. Употреба и реинтерпретација постојећих, односно правци изградње нових просторних образаца и њихово усклађивање са вредностима и потребама актуелних актера у том процесу је основни оквир истраживања.

1.1.Трансформација улоге града у периоду глобализације

Урбани ефекти глобалних промена могу се посматрати са два аспекта: градови као чворишта поменутих токова (што битно одређује позицију одређеног града у глобалним и националним оквирима) и градови као (потенцијални) самостални чиниоци у регулацији ових токова на просторним нивоима за које се сами изборе (Петровић, 2004). Глобални поредак градова у несигурном гео-економском окружењу захтева стално прилагођавање, преусмеравање праваца развоја и реевалуацију локалних социо-економских ресурса, који имају снажан утицај и на просторни развој.

1.1.1. Градови у савременом глобалном поретку

Владајући неолиберални светски поредак, вођен новом поделом рада, организацијом производње, услуга и тржишта, своју политичко-економску моћ просторно је структурирао у мрежу светских или глобалних градова, такозваних „командних центара“ (Friedemann, 1986). Метод проучавања, који је установила група истраживача Гавц (GaWC) са Департмана за географију Универзитета у Лоуборoу (Loughborough University) у Великој Британији, базира се на анализи токова и повезаности у оквиру глобалне мреже размене информација, знања, инвестиција, људи и добара у оквиру екстерних и интерних мрежа светских градова и њиховој компаративној анализи. Према категоризацији GaWC, градови се рангирају према производњи савремених сервиса и процени светских токова у које су укључени од највишег **алфа++** нивоа (Лондон и Њујорк), до **гама** градова преко којих су у мрежу укључени мањи региони и државе малих глобалних капацитета. Градови са **довољном структуром сервиса**, по GaWC-у, нису светски градови, али пружају довољну количину услуга како не би били превише зависни од светских градова, међу којима су и градови средње величине и регионални центри Средње Европе (Лајпциг, Дрезден и Познањ). Истраживања Гавц[1] указују на глобални потенцијал и ових градова са довољним бројем економских, секторских и функционалних карактеристика који би, уз помоћ европских фондова, могли капитализовати своје и регионалне компетитивне предности.

Ширу лепезу критеријума за рангирање светских градова нуде анализе фирме А. Т. Керни (A. T. Kearney, 2012) базиране на истраживањима Сасен (Sassen, 2012), која је критеријуме за анализу индекса глобалних градова поделила на пет димензија глобализације: (1) *пословне активности на тржишту капитала и у промету роба*, (2) *људски капитал* различитих група и талентованих појединаца, (3) *информациона и медијска размена података*, (4) *културна искуства,* или ниво различитих атракција за међународне становнике и путнике (број музеја, институција културе и уметности, главни спортски догађаји, број туриста и број градова побратима) и (5) *политички значај или утицај на глобални политички дијалог*. За ову консултантску фирму, рангирање индекса

[1] Последње истраживање из 2012. године http://www.lboro.ac.uk/gawc/world2012t.html (24.04.2014).

глобализације градова више не узима у обзир само сагледавање економских и финансијских веза него и мерење културних, социјалних и политичких индикатора који указују на атрибуте глобалног положаја града[2].

Институт за урбане стратегије фондације Мори (Mori) дефинише индекс глобалне моћи града преко функција: *економије, истраживања и развоја, културе и размене, погодности за живот, животну средину и саобраћајну приступачност. Култура и размена* су рангиране као треће по важности и обухватају индикаторе, као што су: потенцијал за успостављање трендова (трендсетинг), понуда смештаја, ресурси за привлачење посетилаца, куповина и угоститељство и обим интеракције. Главни актери истраживања су: менаџери, истраживачи, уметници, посетиоци и становници града. Укрштањем наведених функција и актера, фактори од којих зависи индекс глобалне моћи градова су: повољан амбијент за посао и живот запослених и њихових породица (менаџери), окружење за квалитетан живот (истраживачи, уметници, становници), креативно и комуникативно окружење (уметници, туристи), и сигурност (менаџери, посетиоци, становници). Истраживање Института Мори[3] указује на значај културе у профилу глобалне моћи града, али и дефинише носиоце, односно актере његовог развоја.

Градови се глобално могу рангирати и према културним карактеристикама које подразумевају значај њиховог културног и градитељског наслеђа, заступљеност и структуру културних институција (опера, позоришта, галерије, музеји...), ниво развоја културне сцене и понуде, али и присуство живе уметничке сцене и степен учешћа креативних и културних индустрија. Позиција на листи светске културне баштине Унеска (или статус Европске престонице културе) значајна је референца за глобално позиционирање градова. Критеријуми које одређени простор треба да испуни како би био под заштитом Унеска су:

- репрезентација људске креативности,

[2] Глобални индекс градова и поглед на појаву нових градова за 2012. годину (2012, Global City Index and Emerging Cities Outlook) (http://www.atkearney.com/documents/10192/dfedfc4c-8a62-4162-90e5-2a3f14f0da3a (24.04.2014).

[3]Извештај је из 2011. године, http://www.mori-m-foundation.or.jp/research/project/6/index.shtml (24.04.2014).

- значај размене људских вредности кроз време, степен развоја архитектуре или технологије, и монументалних уметности у планирању градова или пејзажног обликовања,
- представник јединственог или изузетног сведочанства културне традиције постојеће или нестале цивилизације,
- изузетан пример типа објекта, архитектонског или технолошког скупа или предела који приказује значајан степен развоја људске историје,
- изузетан пример традиционалног људског насеља, употребе земље или мора, које је представљено кроз културу (или културе), или људску интеракцију са окружењем, посебно када постане рањива под утицајем неповратних промена,
- директна или недвосмислена повезаност са догађајем или живом традицијом, идејама или веровањима, уметничким или књижевним радом изузетне универзалне вредности (овај критеријум не може бити искључиво довољан за проглашење квалитета одређеног објекта, групе објеката или простора) (UNESCO, 2010)[4].

Статус светске баштине се додељује изузетно ограниченом броју споменика чија реткост је тражена на светској мапи изузетности и шаље позитивну поруку о посебној вредности одређеног града. Ако не због директне користи, овај статус има ауру изузетности и ексклузивности која се емитује као квалитетно окружење за пословање, посету, студирање или живот.

1.1.2. Глобално профилисање градова

У периоду убрзаног глобалног такмичења, сваки град се данас такмичи са сваким другим градом за пажњу светског капитала, истичући своје релевантне квалитете. Урбани маркетинг је систем активности којим локална самоуправа обезбеђује добре услове за привлачење социјалног, економског, културног и других капитала у циљу побољшања услова за развој. Зато градови раде на привлачењу „свог комада“ светских потрошача: инвеститора, предузимача, седишта интернационалних компанија, креативних појединаца и стручњака, туриста, међународних спортских, забавних и културних догађаја, студената, и за пажњу и поштовање медија, али и других градова.

[4] http://whc.unesco.org/en/criteria/ (24.04.2014).

Маркетиншка стратегија је веома значајна у осмишљавању ефикасног такмичења у циљу утврђивања пожељне слике града и преношења праве поруке. Централна теза урбаног маркетинга је да, насупрот спољним и унутрашњим силама са којима треба да се суочи, град поседује капацитет унутар колективних и појединачних ресурса за унапређење компетитивне позиције. Перспектива маркетиншки оријентисаног стратешког планирања обезбеђује градовима маркетиншке алате и неопходне могућности да одрже корак са овим стандардима (Stănciulescu, 2009).

Развој града базиран на савременим маркетиншким праксама који предлаже Сепо (Seppo, 2003-2004), базиран је на локалним развојним ресурсима, специфичним унутрашњим и спољним факторима, и актерима које чине постојећи материјални и нематеријални (просторни, идентитетски, људски) ресурси и већ достигнути ниво умрежавања. Од посебног значаја је сагледавање спољног окружења (које се убрзано мења и усложњава), и реакције унутрашњег језгра да му се прилагоди и пронађе капацитете за ново маркетиншко позиционирање у нараслој глобалној конкуренцији градова.

Градови унапређују свој идентитет како би били примамљивији оним носиоцима развоја који би могли да допринесу његовим потенцијалима за глобално такмичење. Анхолт (Anholt, 2007:19) развија идеју глобалног компетитивног идентитета градова који су, између осталог, условили лимитиран број инвеститора у односу на понуду градова, раст снаге и утицаја медија, пад цене трошкова путовања и потрагу за местима „аутентичних културних традиција“. Компетитивни идентитет градова је значајан део брендинга који недвосмислено циља на одређену групу *потрошача*, а на тржишту мора бити конкурентан по цени и квалитету, погодностима и другим факторима који утичу на одлуку *купца*.

Многи градови на свету нуде исти производ и једини начин да преживе на такмичарски устројеном међународном тржишту је развијање аутентичног идентитета и његовим промовисањем урбаним маркетингом и стварањем преопознатљивог бренда. Као и брендирање производа, брендирање градова је комбинација постојећих и потенцијала за додавање нових вредности карактеристикама градова (Avraham и Ketter, 2008: 16). Брендирање градова

подразумева тржишну комуникацију сликама, у чему изглед и положај производа могу бити много значајнији од његових стварних карактеристика. Сујама и Сенох (Suyama и Senoh, 2006) су профилисали брендирање градова на: **брендирање духа** који промовише безбедан, забаван и разноврстан градски простор, **брендирање ресурса** примамљивих градских простора и **брендирање особености** који подразумевају „битку за срца и умове потрошача“ (Morgan и Pritchard, 2001:12). Употреба физичке структуре града, у било ком од наведених сегмената брендирања, је базирана на употреби што атрактивније слике града као позитивног места за инвестирање, рад и живот.

Стратегију развоја слике града, иако најмање кошта, потребно је стално унапређивати, па Котлер (Kotler et al., 1993) сматра да градови треба да раде на стварању **позитивне слике** која изазива позитиван утисак код највећег броја људи. Методологија израде стратегије слике места је комплексан процес и захтева добар маркетиншки преглед, осмишљено побољшање производа (града) и јасну симболику, за шта је неопходно:

- избор савремених глобалних актера које град жели да привуче,
- дефиниција водиље за осмишљавање слике града и
- осмишљавање алата којима ће жељена слика бити емитована.

Котлер (1993) сматра да је побољшање негативне слике изузетно важно у унапређењу глобалне позиције града, јер је свако место мање или више у кризи, а развој просторних атрактера (традиционални градски центри, зоне индустријског наслеђа, обале река, шеталишта, паркови, са пратећим садржајима шопинг-центара, ресторана, институције културе) или повремених фестивала и сајмова оживљавају слику града. Брендирањем се као техником може промовисати и убрзати глобална перцепција позитивних промена у једном граду, са посебно пожељним нагласцима на предуслове рада, пословања и живота, људе, урбане политике и прилике за општи развој града.

Маркетинг градова треба да буде континуална активност, прилагодљива променљивим глобалним политичким, економским, социјалним условима. У изградњи бренда града, промовисање зона градитељског наслеђа може да убрза глобално позиционирање градова са ограниченим другим ресурсима.

1.1.3. Неолиберална основа урбаног развоја

Неолиберална економска идеологија ослања се на механизме слободног тржишта за распоред свих ресурса у привреди. Неолиберализам је политички пројекат за нову акумулацију капитала и обнову моћи економских елита (Harvi, 2012) у циљу реорганизације међународног, сада већ глобалног капитализма. На основу тога, неолиберализам у „своје темељне нормативне претпоставке ставља појам праведности размене стечене на процедуралном моделу уговореног права“ (Habermas, 2002:97). Урушавањем биполарног света након 1989. године, неолиберализам је постао доминантна политичка и идеолошка форма глобализације, што је омогућило несметано стварање и ширење глобалних мрежа токова капитала, људи, робе и идеја. Критичари неолибералне урбане политике истичу да је мобилизација градског простора, као арене за тржишно оријентисани економски раст и елитистичку употребу, усмерена ка успостављању реда и контроле грађене средине и ниже класе (Brenner et al., 2005).

Савремени урбани развој обликују правила неолибералне идеологије коју карактеришу: економска либерализација, приватизација, слободна трговина, отворена тржишта, процес дерегулације и смањење потрошње јавног, како би се ојачала улога приватног сектора. Нови систем се ставио у функцију промоције мобилности капитала међународних трговачких блокова и охрабривања поновног инвестирања у стратешки одабране градове, регионе и индустријске зоне. Трансформација грађене средине и урбане форме се у тим процесима суочавала са проблемима елиминације надзора локалне самоуправе над јавним просторима, како би се створио простор за шпекулативни просторни развој (стамбених, трговачких и осталих намена) и смањење подршке друштвено оријентисаних планских иницијатива. Прилагођавање градова овим изазовима је подразумевало реконфигурацију локалних шема намене земљишта у циљу интензивирања друштвене и просторне поларизације, и усвајање принципа *највредније* намене као основе за дефинисање смерница урбанистичког планирања и менаџмента.

Просторни развој градова директно је повезан са појавом и развојем савремених економија које у урбаном окружењу захтевају посебне услове за нову изградњу, односно значајна прилагођавања постојећих структура. Међу најперспективнијим постфордистичким економијама су оне базиране на знању

(Knowledge based economy). Према Џесопу (Jessop, 2013), основни аспект капитала ове економије је **знање** у форми интензивно дизајниране вредности (стварне или измишљене) која укључује производњу, менаџмент, дистрибуцију и употребу знања као кључног покретача економског раста, стварања богатства и радних места у приватном, јавном и трећем сектору, институционалне и временско-просторне трансформације, према табели број 1.

Табела бр. 1: Економија базирана на знању (Knowledge-Based Economy) (Извор: Jessop, 2013:18)

Економија базирана на знању				
Основна форма	**Примарни аспект**	**Секундарни аспект**	**Институционалне непроменљиве**	**Просторно-временске непроменљиве**
Капитал	Вредновање капитала базираног на знању и дизајну	Капитал као интелектуална својина	Компетитивна држава	Кластери, градови и региони базирани на интензивном учењу
Компетитивност	Компетитивност предвођена иновативношћу	„такмичење до kraja“ +ефекти креативне деструкције	Шире и дубље глобалне инвестиције, трговина…	Комплексне+ мултипросторне групе у локалним и регионалним формама
Социјални добитак	Цена рада (за физички и умни рад)	Флексибилни извори локалних и регионалних потреба	Потреба за флексибилном и сигурном помоћи и глобална компетитивност	Контролисана мобилност радне снаге, глобализована подела рада
Држава	Компетитивна држава-раст предвођен иновативности	Политике "трећег пута" у циљу решавања проблема социјалне искључивости	Постнационални режими	Нове размере власти (ЕУ...)

Дискурс економије базиране на знању, примарно се базира на иновативности, предузетништву и механизмима тржишта, како би се ојачала флексибилност и обезбедила компетитивност носилаца развоја. Концентрација привредне продукције је на урбаном нивоу и обухвата економије услуга, знања и оне базиране на иновативности, уметности и култури.

Неолиберална економија је и у сфери културе формирала финансијско окружење које диктира образац њеног функционисања (Castells, 1993), а њену продукцију изложила изазовима веће конкуренције, начинима финансирања, али и промењене природе културне потрошње. Поједине сфере стваралаштва културе, историје, наслеђа, извлачење монополских ренти од оригиналности, аутентичности и уникатности (дела или умећа), пролазе кроз процес комодификације на глобалном тржишту роба (Harvey, 2002). Овај нови „потенцијал" културе је основ онога што Зукин (Zukin, 1995:270) збирно назива *симболичке економије* у које спадају културне (и креативне) индустрије, пословне услуге и развој тржишта некретнина у зонама градитељског наслеђа.

Креативност у савременим индустријама је погонска сила у процесу иновација и технолошких промена у савременој економији на свим нивоима. **Креативне индустрије** упућују на нови принцип организације који би одговарао свету у коме су „прилике смештене на необичним местима: у знању, идејама, односима и у локалним и глобалним заједницама" (Reni, 2007:67). Креативне индустрије се могу дефинисати као оне које потичу из индивидуалне креативности, вештине и талента и које имају потенцијал за стварање прихода и стварање радних места у свим генерацијама и коришћење интелектуалне својине (DCMS-UK Creative Task Force, 1998). На основу више класификација, креативне индустрије обухватају примењене информационо-комуникационе технологије, архитектуру, дизајн (у широком смислу), медије, адвертајзинг и друго.

Производ креативних индустрија је *симболична роба* (идеје, доживљаји слике...) чију финансијску вредност одређује крајњи корисник (гледаоци, публика, читаоци и други потрошачи) (Bilton и Leary, 2002). Померањем продукције од производње ка потрошњи и од аутора ка публици, потрошач је постао *мерљива величина* и добио већу могућност избора и партиципацију у садржају производа. Са друге стране, креативне индустрије представљају раштркан и неорганизован, „али ипак кохерентан напор друштва да се таленат појединца подигне на ниво индустрије" [5] (Hartli, 2007:176).

Развојем креативних индустрија, потребно је узети у обзир да су се неке од њих више базирале на култури. Трозби (Trozbi, 2013) дефинише **културне**

[5] Како би биле снабдевачи роба и услуга „сектора" креативних идентитета. (Hartli, 2007)

индустрије као оне у којима доминира културни садржај, па производе културна добра и услуга које покрива *непроизводни сектор* (нерепродуктивна добра и услуге које се конзумирају на лицу места: концерти, уметнички сајмови и изложбе и друго) и *производни сектор* (филм, тв и видео-продукција, музика и издаваштво) који обухвата производе намењене масовној репродукцији, дистрибуцији и извозу (књиге, филм и снимање звука). По Унесковој[6] дефиницији, културне индустрије су оне које комбинују стварање, производњу и комерцијализацију садржаја који су по својој природи нематеријални и културни.

Културне индустрије су направиле искорак ка комерцијализацији културе, односно њеном омасовљавању. Како се званична култура може описати као елитистичка и отуђена од савременог јавног дискурса (Debord, 1958), културне индустрије су прилагођене потребама савремене масовне конзумације које негују капацитете за људску имагинацију. Са друге стране, културне индустрије, као и свака индустрија, су економски оријентисане, нудећи готов производ насупрот стварању аутентичног културног дела које настаје као циљ сам по себи.

Туризам подразумева читав спектар економија путовања, које су најбрже растуће[7] међу урбаним економијама данашњице. Градови су постали један од најсофистицираних савремених производа, па је „варијација и квалитет мешавине (националне, регионалне, локалне) културе, уметности, музике, литературе и упечатљивог урбаног миљеа и архитектуре издвојио посебно атрактивне градове од осталих и ставио их на туристичку мапу света“ (Karski, 1990:15). *Урбани туризам* је настао као резултат повећања интересовања за посету и уживање у вибрантним градовима и њиховом културном наслеђу, који покрива широко тржиште понуда: обилазак града, конгресни туризам, шопинг, забавне паркове, гастрономски туризам, велнес и друге производе. Многи градови зато примењују стратегију развоја туризма кроз пројекте изградње и обнове културне, забавне и конгресне инфраструктуре и других просторних атракција, која доноси виталност и динамизам градовима и доприноси промени њиховог физичког окружења, стварању радних места и побољшању опште стабилности и политичке отворености (у социо-економском домену) (Licciardi и Amirtahmasebi,

[6] www.UNESCO.org/culture

[7] Према истраживању УН светске туристичке организације (UNWTO,2012), раст туристичке привреде је по стопи од 3,3,% годишње до 2030. године (1-5% БДП-а и 6-7% свих запослених).

2012:25). Софистицираним развојем посебних производа базираним на урбанистичким и архитектонским просторним референцама, урбани туризам се диверсификовао на ***туризам наслеђа, културни туризам и креативни туризам***.

Туризам наслеђа се ослања на културно-историјски и архитектонски квалитет зона градитељског наслеђа који су данас „икона међународног туризма и магнет за оне који желе да искусе начин живота из прошлости и уметности“ (Nijkapm, 2012:77). У домену савремених урбаних економија, *бег у прошлост* је постао равноправна тржишна понуда туристичких и других привредних делатности нудећи уточиште у посетама простора богатог градитељског наслеђа. Понуда туризма наслеђа се често базира на вештачким носталгичним пројекцијама, пре него на озбиљном повезивању са аутентичном прошлошћу. На овај начин се чин посматрача (туристе) уписује у систем слика који проширује сцену и иницира комплексан след мисли којима доприносе и други атрактери симболичке економије (манифестације, фестивали, процесије...).

Културни туризам је постао регуларна понуда слободног времена, потрага за забавом, потреба за учењем и новим искуствима. Постојећи објекти и простори традиционалног градског центра, и трансформисани простори браунфилд локалитета, долазе у фокус као идеални простори за разноврсне културне потребе: концерте класичне и савремене музике, позоришне представе, плесне перформансе, изложбе, фестивале, манифестације, угоститељство, шопинг и друго. Комерцијализација ових активности захтева сложен систем организације и менаџмента, што ће коначно резултирати савременој намени наслеђа.

Креативни туризам је последица пораста *културне и потрошње знања* у савременом друштву, што је само потврдило савремену потребу за креативном доколицом усмереном на самообразовање и индивидуални развој (Richard и Raymond, 2000). Према категоријама искуства, поред *доколице самообнове* (усмерена на одмор и релаксацију), постоји и *креативна доколица* усмерена на оспособљавање учесника за нова знања, способности и вештине (Dumazedier, 1967). *Креативни туризам* има јасну *техничку карактеристику* која подразумева кретања особа према специфичним културним атракцијама у својој средини и *концептуалну карактеристику* која подразумева „кретање особа према културним атракцијама ван њиховог места живљења са намером да се кроз

партиципацију и учешћа у уметничким перформансима прикупе нове информације и искуства, и задовоље културне потребе и жеље“ (Marciszewska, 2001:217).

Табела број 2: Карактеристике туризма баштине, културног туризма и креативног туризма (Извор: Д. Полић)

Форма туризма	**Временско подручје**	**Примарни фокус**	**Примарни вид потрошње**
Туризам баштине	Прошлост	Висока култура Народно стваралаштво	Производи
Културни туризам	Прошлост и садашњост	Висока и популарна култура	Производи и процеси
Креативни туризам	Прошлост, садашњост и будућност	Висока, популарна и масовна култура	Искуства

Према табели број 2, све три форме туризма имају упоредиве категорије временског подручја, које покривају примарни фокус и начин конзумације, односно потрошње која упућују на понуду креативних и културних економија.

Структура публике (посетилаца) је разноврсна по старости и степену образовања, од које зависи и однос према културним атрактерима у простору, према истраживању АТЛАС-а[8]. Млади (од 16 до 29 година) знатно су заступљени на културним догађајима и фестивалима, средовечни (од 30 до 59 година) су посетиоци музеја и галерија, а старији (од 60 година) најчешће посећују зоне градитељског наслеђа. Посетиоци вишег нивоа образовања и страни туристи су заступљенији у музејима и у зонама градитељског наслеђа, а они нижег образовања на културним догађајима и у креативним квартовима. Туристи у културном туризму су боље образовани, са релативно високим примањима, и могу се идентификовати са *новом средњом класом* за коју је „културна потрошња средство за консолидацију друштвене позиције кроз прибављање културног капитала“ (Mommaas,2004:518). Мотив страних туриста је повећана потреба за сазнањем, популарном културом инспирисане прошлошћу, и потреба за забавом и релаксацијом.

[8] Група АТЛАС (ATLAS Cultural Capital Research Group) обавља истраживања у европским престоницама културе на пољу туризма. (http://www.atlas-webshop.org/Rotterdam-and-Porto-Cultural-Capitals-2001-visitor-research) (17.09.2014).

И поред појаве нових урбаних економија и развоја туризма, значајан је пораст вредности *тржишта некретнина* у зонама градитељског наслеђа. Зоне градитељског наслеђа, као простори специфичних локацијских предности и просторних ограничења, пролазе кроз процес новог вредновања како би и некретнине, као свака друга роба, поред употребне добиле и симболичну, односно културну вредност. Симболична вредност је тако везана за *престиж* и *стил живота* у старим и заштићеним објектима, као једна од најважнијих савремених друштвених класификација. Културна вредност се тражи у близини нових културних атракција, могућности за шопинг и друго. Промене на тржишту некретнина, настале након кризе 2008. године, успориле су пласирање капитала у станоградњу на глобалном нивоу. Ипак, привлачност зона градитељског наслеђа, њихова ексклузивност повезана са ограниченом понудом на тржишту, добре локације и вредности које поседују, и даље су привлачне за стабилан, имућан слој купаца.

1.1.4. Савремени урбани концепти

Градови, као комплексни системи, су у стању константног развоја и еволуције. Савремени урбани развојни концепти, који су се развили до 20. века, данас се суочавају са специфичнијим и све разноврснијим изазовима који обухватају однос према проблемима раста, глобалним променама, политикама локалног развоја, али и енергетске ефикасности одрживости и резилијентности. Иако је однос према физичкој структури један од аспеката многих савремених концепата, очување, обнова и нова употреба градитељског наслеђа има значајно место у савременим моделима урбаног развоја: Паметан град, Креативни град и Одрживи-резилијентни град.

Паметан град

Модел паметног града (smart city) је настао у периоду прилагођавања неолибералног економског концепта новој глобалној подели рада. Појачавањем процеса глобализације, повећао се и број градова који су у борби за инвестиционе ресурсе покренули феномен глобалног урбаног такмичења. Прилагођавање градова новим и убрзано променљивим токовима (различитих видова) капитала и

развој нових урбаних економија (базираних на знању), инспирисало је промене у урбаном менаџменту и планирању градова. Модел паметног града се ослања на: привредне капацитете (економију), друштвени капитал (грађане), управу, квалитетне комуникације, ресурсе животне средине и квалитет живота.

Табела бр. 3: Карактеристике и фактори паметног града (Извор: Giffinger et al. 2007:12)

Економија (компетитивност)	**Грађани (друштвени капитал)**
Иновативни дух Предузетништво Економско стање и трговачке марке Продуктивност Флексибилност и тржиште рада Међународна позиција Способност за трансформацију	Ниво квалификације Посвећеност доживотном усавршавању Социјални и етнички плурализам Флексибилност Креативност Космополитизам/отвореност Партиципација у јавном животу
Управа (партиципација)	**Комуникације**
Учешће у доношењу одлука, Јавне и друштвене услуге Транспарентна владавина Политичке стратегије и перспективе	Локална приступачност Међународне и националне комуникације Приступачност ИК (ICT) инфраструктуре Одржив, иновативан и сигуран транспортни систем
Животна средина	**Квалитет живота**
Атрактивност природних услова Загађење Заштита животне средине Одрживо управљање ресурсима	Институције културе Здравствени услови Лична безбедност Квалитет стамбеног фонда Образовне институције Туристичка атрактивност Друштвена кохезија

Концепт паметног града је базиран на изградњи активне локалне заједнице базиране на савременим видовима комуникација (сајбер заједница). Компетитивна економија паметног града базира своју организацију, радну структуру грађана на флексибилности, отворености и способности за брзу трансформацију. Локална самоуправа је приступачна, окренута услугама и сервисима за све актере урбаног развоја. Животна средина је окренута проактивној употреби и заштити природних ресурса. Из овог следи да просторне трансформације треба да буду резултат промишљеног усмерења, ограниченог дефинисаним стубовима. У том смислу, градитељско наслеђе се као ресурс процењује и поново користи.

Креативни град

Примењен у пракси, модел креативног града је базиран на *креативном приступу* у логистици, менаџменту и регулаторним структурама као одговор на неолиберално устројен глобални систем у коме динамични и интензивни глобални токови захтевају иновације на урбаном нивоу. Модел креативног града доноси иновације у домену урбане животне средине, јавне управе и социо-економског вредновања и у домену *економске регенерације,* које се односе на урбани менаџмент, планирање и дизајн.

Табела бр. 4: Економска регенерација у креативном граду (Извор: Landry, 2000:206)

Ниво примене	Промена праксе
Метапарадигма	**Сервиси као основа стварања благостања** **Информације и знање као покретачи урбане економије**
Парадигма	**Агенције за урбану регенерацију:** преношење дела овлашћења и аутономност посебних тела која се баве развојем градских зона. **Предузетничке зоне:** специјални подстицаји и концесије којима се охрабрују развојни процеси у гринфилд и браунфилд локалитетима.
Иновација	**Рециклирање објеката градитељског наслеђа:** очување и обнова старих објеката и препознавање њихове вредности у неговању различитости, идентитета и прилика за зараду. **Урбани и индустријски туризам:** поред глобално познатих градова и мањи градови постају места развоја туризма.
Најбоља пракса	**Градови културе:** употреба културе као покретача фестивала, регенерације и маркетинга. **Културне престонице Европе и пројекти обнове приобаља:** реинтеграција запуштених лука са индустријским залеђем у урбану структуру града. Померање активности од трговине ка забави.
Добра пракса	**Обнављање индустријских објеката:** за различите намене од канцеларија до уметничких центара и забаве;
Лоша пракса	**Рушење објеката градитељског наслеђа:** наставак раније праксе која производи „губитак меморије“ и социјалне страхове локалне заједнице и губитак економског потенцијала.

Економску регенерацију у Креативном граду је покренуо развој економских и структурних (организационих) олакшица на локалном нивоу и развој електронских комуникација и сервиса како би се убрзао урбани развој. У односу на физичку структуру, иновација је обнова градитељског наслеђа за нове

намене (култура, забава, трговина и туризам) и оснивање агенција за урбану регенерацију како би обезбедили њихову реинтеграцију у урбане структуре града.

У креативном граду значај културног наслеђа се огледа у доприносу, континуитету креативности, јер креативност није само у сталној инвенцији новог, него и у примереном односу према старом (Landry, 2000). Управо на тај начин урбани склопови, и богата и специфична архитектонски подстицајна сцена садрже „заједничка места и традиције у којима људи могу да уче, да се упоређују, такмиче и сарађују једни са другима, у идејама које се могу предложити, развити раширити и одбити“ (Leadbeater и Oakley, 1999:31). За њихов одржив развој веома је важна јака друштвена и културна инфраструктура за подршку савременој урбаној привреди како би привукла локалне инвестиције и појединце за развој квалитетне креативне, културне, економске, али и просторне средине.

Са друге стране, концепт креативних градова је намењен употреби неолибералног шаблона за *урбану ревитализацију и расцветали космополитизам*, јер они „истичу значај потрошачки вођених економија, културног стваралаштва и шта заправо значи пројектовати урбани простор“ (Тај, 2007:334). Ако занемаримо локалну политичко-економску димензију форсирања идеја креативног града, стратегија која узима у обзир културну инфраструктуру, партиципацију у културним догађајима, обнову културног наслеђа, развој успешног и динамичког сектора уметности, у суштини је окренута локалној заједници и охрабрује развој креативних индустрија и стварање радних места.

Одрживи-резилијентни град

Одрживи развој је једна од основних парадигми на којој се базира савремени приступ планирању урбаног развоја. Према поставкама Брутландовог извештаја из 1982. године, дефинисане су одрживост животне средине, економска и социјална одрживост. Одрживост економског система је предуслов задовољења и употпуњавања људских потреба. Одрживост социјалног система наглашава потребу унапређења квалитета живота свих грађана повећањем социјалне равноправности (слободан приступ ресурсима, могућностима за образовање и квалитетне услове живота). Брига о одрживости животне средине треба да обезбеди раст и развој без даљег угрожавања природних и просторних ресурса.

Одрживи градови се могу дефинисати у односу на три димензије одрживости, односно треба да обезбеде ефикасну економску продуктивност, да буду друштвено инклузивни и обезбеде економску корист грађана, а истовремено не угрозе еколошку стабилност и биолошки диверзитет (чист ваздух и воду, физичко здравље и безбедност грађана). По Саксу (Saks, 2014:346), једна од главних карактеристика одрживости је ефикасно урбанистичко планирање које подразумева продуктивну сарадњу разноврсних урбаних актера (свих друштвених класификација). Насупрот томе, неефикасно планирање, одсуство партиципације, непродуктивна сарадња и неповерење могу дубоко поделити друштво и тиме гетоизирати урбани простор.

Примена принципа одрживости на политику очувања градитељског наслеђа заснива се на интерпретацији наслеђа као културног капитала који је упоредив са интерпретацијом животне средине као природног капитала, јер су оба по својој природи наслеђени. По истој аналогији, одговорност за очување културног и природног капитала од оштећења и уништења намеће обавезу садашњој генерацији да га одржава и преда следећој на чување. Истовремено, зоне градитељског наслеђа су онај сегмент заједничког урбаног простора који је општедруштвени, вангенерацијски, и изван свих других друштвених и статусних подела. Одрживи урбани менаџмент данашњице зато треба да реши проблеме проузроковане развојем градова и да обезбеди више могућих решења данас, него да их завештава следећим генерацијама.

Суочени са последицама светске кризе, ексцесима изазваним променом климе и људског фактора, концепт одрживог развоја еволуира ка концепту *резилијентности* (resilience) којим се локалне заједнице суочавају са унутрашњим променама и спољним шоковима, и претњама опстанка и будућег развоја (Cumming et al., 2005). Као и у случају одрживости, и концепт резилијентности је транспонован из области екологије (еколошка резилијентност) и техничких дисциплина (инжењерска резилијентност). Примењена на урбани развој, резилијентност се може применити и на урбане просторне трансформације које обухватају: развој капацитета за хазардне ситуације, процесе просторног раста и развоја, промене локалног идентитета и учење као превентиву за будуће изазове. Савремени хазарди се очекују на релацији социо-економских односа у домену

уништавања и угрожавања просторних структура, односно урбане средине. Резилијентност зона градитељског наслеђа је изазов способности урбаног система да очува идентитет који је веома зависан од способности различитих компоненти за иновацију и самоорганизацију како би се прилагоделе низу спољних утицаја и одржале у простору током времена.

Овај модел града је у супротности са доминантним неолибералним концептом, који се суочавањем са актуелним проблемима урбаног развоја, усмерава на примену основних смерница одрживости и резилијентности. Просторне трансформације градова су посебно осетљиве са становишта одрживости, јер простор, као потрошни ресурс, остаје дуготрајно угрожен лоше дефинисаним параметрима и спроведеним одлукама. На одрживост као концепт урбаног развоја, позитивно делују нови концепти економског развоја настали након појаве светске економске кризе 2008. године. Развој без раста (No-growth) је један од нових концепата *Новог зеленог договора* (New Green Deal), који је утицао на појаву новог урбаног развојног концепта *Град без раста* (no-growth city). Примена овог концепта у урбаним срединама Истока Европе, које теже да достигну ниво урбаног развоја градова Западне Европе, је прилика да се досегне једноставност и декомерцијализује, дехијерархијализује и успори раст, али и очува дух, емоције и нада за будућност, како би се створили услови за промену навика лоших пракси, стила живота и начина понашања (Zaimov, 2010).

1.1.5. Друштвена реевалуација урбаних ресурса

Знатан пораст удела урбаног у укупном становништву света доприноси значају истраживања друштвеног аспекта савремених урбаних промена и просторних трансформација. „Град је човеков најуспешнији покушај да створи свет у коме живи по својој жељи“ (Park, 1967:3, цитирао Харви, 2008:1), али ако је заиста тако, додаје Харви, визија пожељног града није скуп појединачних личних жеља, него је град право да мењамо себе мењајући град *по својој жељи.* Из овог следи да је то колективно право, а не појединачно (индивидуално), јер су промене у граду резултат практиковања колективне снаге над процесом урбанизације.

Глобализација подразумева да се хоризонт економских актера простире глобално, а ширење неолибералне економије и тржишне демократије утиче на

дефинисање новог поретка, који резултира класним социо-економским прегруписавањем друштва у потрази за новим идентитетима. У тој потрази, ослабљени појединац има избор између идентитета: ефикасног рационализатора (усмереног на резултат као окосницу акције), борца за ред и правичност, реакционара (често расистичког и ксенофобичног заступника повратка „добрих старих времена“) и искљученог из друштва (чак и угроженог физичког опстанка) (Basan et al., 2005:230).

Носиоци савремених урбаних трансформација се детерминишу на основу свог деловања или/и потенцијала за деловање, и чине их грађани и други актери из домена економије (инвеститори), политике (локална самоуправа и други), планирања и обликовања простора (Basan et al., 2005:236). Грађани су се идентификовали као учесници у планирању и контроли просторних трансформација и значајни актери одбране универзалних принципа индивидуалних и групних права и вредности, понекад и са тешкоћама уклапања локалних партикуларности политичког и економског живота „под притисцима комодификације и неолиберализације“ (Gill, 2000:14). Грађанске иницијативе су посвећене очувању урбане животне средине, посебно зона градитељског наслеђа из потребе да попуне празнину незаинтересованости јавних власти или неолибералних инвеститора на овом пољу.

У неолиберално устројеном окружењу, економски актери или инвеститори су већински носиоци реализације пројеката просторног развоја градова данас. Потреба за пласирањем капитала у изградњу некретнина или урбану регенерацију је кључни мотив за пласирање капитала на тржишту некретнина.

Политички актери, као доносиоци одлука на локалном нивоу, одговорни су за успостављање баланса између интереса приватног и јавног како би, вођени премисама одрживог развоја, обезбедили континуитет просторних ресурса. Локалне власти су тако у могућности да одлуком да улажу у обнову градитељског наслеђа допринесу општем тренду одрживог развоја града, јер то налаже савремена друштвена осетљивост. Одговорност политичких актера је развијање осетљивости у домену јавног и заједничког, а у оквиру тога, и усмеравање очувања традиционалних просторних атрибута града, материјализованих у културном и градитељском наслеђу. Своју улогу у овом процесу локалне власти

истичу у сваком политички кључном догађају, и зато је оно осуђено на манипулацију и притиске (Boyer, 1995:391).

Стручњаци за простор су ангажовани на тумачењу променљивих социо-економских вредности и потреба у циљу њиховог техничког спровођења преко системски уређене процедуре. Њихова улога је кључна у трасирању визије развоја и техничкој регулацији простора, реализацији економских пројеката, промоцију политичке поруке локалних власти и артикулацији вредности локалне заједнице (чији су члан). Савремена планерска идеологија је усмерена на детериторијализацију простора коју стручњаци за простор, подржани стриктном применом правне легислативе, промовишу у тржишно условљену конфигурацију простора, претварајући га у „санитизовану мешавину досадног, ограниченог и недемократског не-места“ (Peña, 2011: 4). Коначно, најважнија улога стручњака за простор је успостављање баланса између интереса свих актера урбаног развоја.

1.1.6. Трансформације просторних структура

Утицај разноврсних фактора, који утичу на глобално позиционирање градова и њихову унутрашњу организациону и социо-економску консолидацију, појединачно или удружено утичу на њихове просторне трансформације.

За Суђића (Sudjic, 2006) сваки простор у глобалном граду задовољава одређене савремене потребе урбаног живота. Поред нове изградње, историјску матрицу града је потребно очувати као високо достигнуће цивилизације, „али чак иако структуре објеката опстану, њихово значење ће бити неповратно измењено“ (2006:81). Суђић сматра да ће у глобалном граду стари градски центар сигурно бити очуван, макар као пешачка енклава намењена *рекреативном шопингу*.

Колхасова (Koolhas, 1998) визију глобалног (генеричког) града раскида са досадашњом иконографијом, јер је генерички град прекида са циклусом зависности пошто „није ништа друго него рефлексија садашњице и могућности за развој које се налазе у садашњици“. Иако је ослобођен зависности од *урбаног и архитектонског идентитета прошлости*, генерички град мора да поседује један кварт (Lipservice, Afterthought, Waterfront, Too Late, 42nd Street, the Village, Underground) где је сачуван минимум прошлости, али не као „фарса него као сервис меморије о прошлости“ (1998:1256). Иако овакав опис савременог града

делује као искључив, Колхас критикује савремено обесмишљавање и комерцијализацију зона градитељског наслеђа.

Маркузе (Marcuse, 2006) препознаје одређене урбане зоне са посебним потенцијалом за савремене просторне трансформације градова и то: *цитаделу* (простори за живот и рад елите-често ограђена урбана острва), *зоне традиционалног центра* (џентрификовани стамбени квартови старог града), *обод традиционалног центра*, *стамбене и производне квартове* средње и радничке класе, *енклаве емиграната* и *сиромашне четврти*. У оквиру сваке од ових зона, постоје *меке локације* које ће, због промењених економских односа прве оживети у граду глобализације, као што су: обале, напуштене индустријске зоне, традиционални центар града, градске туристичке и забавне зоне, квартови социјалног становања, зоне становања на ободу традиционалног центра, квартови концентрације етничких група, предграђа, зоне градитељског наслеђа и јавни простори. Трансформације ових зона ће покренути незаустављиви процеси џентрификације, промена структуре економских активности ка финансијама, услугама и ручној производњи, пораст значаја идентитета појединачних квартова и (подстицајна) улога власти. Иако релативно позитиван према променама у физичким структурама савременог града, Маркузе (2006) констатује да је у 21. веку *капиталистички град* постао глобални урбани модел, па је његова типологија која јасно класификује просторе и фокусе актуелних развојних политика градова врло значајна.

За Ступар (2009) нова глобална економска логика урбаног развоја се ослања на нове механизме репрезентације и маркетинга, које посебан нагласак стављају на најпрестижније локације и садржаје. Нове урбане просторе чине простори глобалне иницијације, глобалног идентитета, и ексцитације и инхибиције. Функционални програми ових простора су обликовани новим физичко-симболичким оквиром како би се постигао *глобално прихватљив изглед*, а архитектонским обликовањем задржало симболичко-ритуално значење.

Утицај глобалних тенденција на просторну морфолошку и функционалну структуру градова условљава флексибилност локалних политика које треба да обезбеде стабилан и одржив развој у окружењу наслеђених просторних ресурса.

У оквиру стратегије развоја урбаних потенцијала, у фокус долази однос према урбаној (животној) средини, у оквиру које је и градитељско наслеђе као баштина аутентичности, успешности и креативности локалне заједнице. Како би потенцијал наслеђа био боље искоришћен као ресурс за идентификацију нових визија, градови средње величине у Средњој Европи преусмеравају развојне планове ка њиховој квалитетнијој употреби. Привредне активности се тако усмеравају ка делатностима из области информатичко-комуникационих технологија, медија, културе и уметности и (разних врста) услуга и менаџмента.

Фокус локалне заједнице и самоуправе се тако помера ка развоју културних и креативних потенцијала, културног стваралаштва и туризма, за чије потребе се обнављају објекти и зоне градитељског наслеђа, што утиче на њихову маркетиншку промоцију и преко потребне глобалне препознатљивости.

1.2. Одржива употреба градитељског наслеђа у урбаном развоју у 21. веку

У разматрању потенцијала објеката и зона градитељског наслеђа за савремени развој, неопходно је сагледати њихову економску вредност и друштвени значај. За разлику од других некретнина на тржишту, економска вредност градитељског наслеђа се превасходно везује за сложен систем друштвеног вредновања јер оно својим карактером превазилази националне, регионалне, генерацијске, полне и класне класификације. Оваква тумачења неће умањити вредност наслеђа на корпорацијском (пословном) нивоу, али ће га усмерити у мање комерцијалне, а више друштвено оријентисане делатности. У том смислу, његов капитал у достизању одрживости урбаних система је од велике важности.

1.2.1. Градитељско наслеђе као капитал за развој градова

Градитељско наслеђе се може дефинисати као имовина од историјског, културног и социо-економског значаја за савремено друштво (Nijkamp и Riganti, 2008). Социо-економска и уметничко-историјска вредност је мултидимензионална категорија која се не може исказати искључиво новчаном вредности, јер је

неопходно повезивање са комплексном категоријом социјалне вредности. Из овог следи да нису најзначајнији *квантитативни*, него *квалитативни атрибути* старости, јединствености, историјског значаја, визуелне лепоте, физичког стања или архитектонске вредности.

У контексту неопходног савременог урбаног раста, градови располажу различитим ресурсима које чине:

- **физички капитал** или **произведени капитал** (зграде, техничка и економска инфраструктура и др.),
- **људски (хумани) капитал** (умеће и потенцијал становника),
- **природни капитал** (природни ресурси и екосистем амбијенталног интегритета града),
- **културни капитал** (материјална и нематеријална културна баштина).

Препознавањем културне баштине као културног капитала, инвестирање у његову обнову и унапређење може обезбедити производњу других културних добара и услуга, стварање радних места и благостања локалне заједнице (Licciardi и Amirtahmasebi, 2012). Појам *културног капитала,* као имовине која отелотворује културну вредност (Throsby, 1999), идентификује се кроз појединце као његове поседнике који су компетентни на основу високог статуса у култури свога друштва. Према Бурдијеу (Bourdieu, 1986), ова врста културног капитала постоји у три форме: *отелотвореном*-кроз дуготрајно уређење ума и тела појединца; *опредмећеном*-када је културни капитал претворен у културно добро (споменици, слике, књиге, речници, инструменти, машине) и *институцијализованом*-када је отелотворен културни капитал претворен у форму академских потврда. Културни капитал у опредмећеном стању има бројна својства која се дефинишу једино у односу на капитал у отелотвореној форми, јер је преносан у својој материјалности. Како су социјални услови његовог преношења и прибављања више прикривени него они код економског капитала, културни капитал је предодређен да функционише као симболични капитал градова.

Градитељско наслеђе је друштвени капитал јер својим атрибутима наднационалног, надрегионалног, вангенерацијског, ванкласног има значајан

уједињујући карактер, посебно у вишеструко подељеним и раслојеним савременим друштвима. У том смислу значајни су процеси препознавања и присвајања просторних структура као наслеђа од појединаца, група или целокупне локалне заједнице, како би били разрађени системи ограничења (забрана од уништења) и подршке очувања њихове вредности.

Процедура проглашења градитељског наслеђа, установљена легалним оквиром сваке државе посебно, регулише његов положај и прописује систем неопходних критеријума по којима зона или објекат може бити проглашен за јавно културно добро. Оваква процедура се доживљава као традиционална и елитистичка, јер уски круг стручњака додељује вредносне етикете појединачним просторима, групама и појединачним објектима, а сама процедура је сложена и дуготрајна, што не иде у корист намерама и потребама њихове заштите. У поступку проглашења за културно добро, не постоји могућност за широко учешће јавности, па је листа законски заштићених објеката очекивана, односно чини га *конвенционално наслеђе*. Насупрот овако дефинисаном проглашењу у хијерархијској стратегији од горе према доле (up-bottom), постоји и супротан правац (bottom-up), чији је резултат такозвано *наслеђе по присвајању*. Наслеђе по присвајању се издваја додељеном вредношћу од стране локалне заједнице на основу спектра разноврсних елемената (наратива, симбола, навика и другог) који доприносе утврђивању (замишљеног) локалног идентитета и његових вредности. Ово *де факто културно наслеђе,* иако се може сматрати донекле популистичко (Tweed и Sutherland, 2007), стекло је свој статус из посебног односа јавности према одређеном месту, објекту, догађају или је повезано са важном особом која је за њих везана. Овај начин одређивања наслеђа је у складу са општим процесом демократизације културе у коме грађани одлучују о томе шта се сматра културним и вредним очувања.

Локална заједница може најбоље функционисати ако већина прихвати наклоност према некој вредности, тежњи и циљевима заједнице (Smith, 1991). Валера (Valera, 1997) развија идеју социјалног идентитета који је условљен припадношћу одређеној групи и простору. Напори локалне заједнице да се очува и одреди намена објеката градитељског наслеђа могу бити мотивисани различитим идентитетским, просторним (симболичким), али и економским

потребама. Очување објеката има вредност у просторној перцепцији свакодневног окружења (као фокална тачка за оријентацију и сусрете), симболичком маркирању животног окружења, али и његовој већој заступљености у развоју локалне економије и стварању радних места.

Економско вредновање градитељског наслеђа је базирано на премиси да је урбани развој генерално усмерен у стварање нове имовине физичких, социјалних и економских структура. Зато смернице стратегија урбаног развоја охрабрују инвестиције за обогаћивање овог капитала: (1) стварањем нових добара (у једној или више категорија урбаног капитала), (2) побољшањем ефикасности у управљању постојећим добрима и (3) обновом, реконструкцијом, рециклажом и поновном употребом градитељског наслеђа.

Градови који на најуспешнији начин обезбеђују радна места, широку друштвену инклузију и истовремено обезбеђују економски раст, на најбољи начин користе свој капитал. Међу њима је и градитељско наслеђе које, као јединствено и аутентично, може обезбедити аутентичан развој и раст.

Сваки развојни процес уништава одређене физичке структуре и са њим социјалне и културне вредности проистекле из наслеђа. Вредновање градитељског наслеђа у највећој мери зависи од његовог значаја за локалну заједницу. Због тога је питање процене да ли постојање градитељског наслеђа или његова употреба имају улогу у локалном економском развоју, што се може разложити на:

- локални производни систем инвестиција, потрошње и потреба тржишта некретнина и рада,
- јавне услуге,
- финансијско-економски систем (подстицаји, таксе и њихова дистрибуција),
- ефекат на физичко окружење, локалну друштвену заједницу и њен културни контекст,
- саобраћај и транспорт.

Генерално, економска вредност градитељског наслеђа је његова вредност просторне имовине (добра), са компонентом која се не може повезати са власништвом. Због тога, Нејкамп (Nijkamp, 2012) предлаже примену *Методе*

вредновања могућности употребе, *Методе процене богатства* (базиране на менаџментско-корпорацијском приступу) и *Методе очувања биодиверзитета*.

Метода вредновања могућности употребе је везана за симболичку вредност добра градитељског наслеђа и садржи бројне нематеријалне елементе употребе који су везани за значајне историјске вредности и дели се на: *ризик од застаревања интересовања* (грађани не желе да изгубе могућност посете објекту), *захтев лажне могућности* (грађани ће радије сачекати на више информација о објекту), *вредност постојања* (грађани веома вреднују чињеницу о постојању вредног објекта), *вредност могућности употребе других* (грађани желе да објекат буде очуван како би други уживали у његовој вредности) и *морална вредност* (грађани доживљавају очување објекта као моралну обавезу да га завештају наредним генерацијама).

Метода процене богатства је економски егзактнија и укључује различите директне и индиректне ефекте процене његове цене и условно обухвата три категорије процена: *Анализу индикатора* (историјски и урбанистичко-архитектонски квалитети добра, ризици процеса обнове и рехабилитације, и приступачност), *Методу монетарне анализе* (подразумева да планови и пројекти третмана градитељског наслеђа треба да сагледају трошкове, користи и распростирање ефеката на све укључене групе) и *Методу анализе подршке одлуке* (подразумева могућност вишеструке употребе наслеђа, због чега је социјалну димензију тешко пренети само на монетарну).

Метода очувања биодиверзитета је базирана на сличности карактеристика градитељског наслеђа (реткост, аутентичност и необновљивост) са вредностима природног окружења уз истицање разлика (историјска димензија, јединственост и створене карактеристике). Зато се вредновање у оквиру ове методе креће на релацији од бихејвиорално оријентисаних преференци до мултиатрибутских и тржишно оријентисаних метода. *Метода компензације* се исказује директно мерљивим трошкова и прихода од улазница, употребом за јавне институције, туризма, угоститељства и друго. Ако се објекат сруши, онда се компензација за уништени објекат може проценити трошковима његове обнове, а у случају немерљивости вредности објекта, економска штета се може утврдити кост-бенефит и кост-ефективнест анализама. *Метода исказане преференције* у

циљу економског вредновања нетржишних вредности неке услуге везане за градитељско наслеђе, добровољно је исказана жеља за плаћањем, односно преференцијом корисника у избору међу више вредносних атрибута одређених простора. Ова метода је базирана искључиво на тржишним параметрима, у оквиру којих се анализирају преференције корисника да плати за услуге: туристичке посете, трошак путовања, улазницу у објекат градитељског наслеђа и друге туристичке трошкове и погодности рада и становања у зони градитељског наслеђа. Ова метода не може да понуди стабилну матрицу вредновања јер је заснована на променљивим и нестабилним параметрима добровољно исказане воље (Mitchell и Carson, 1989). Њени недостаци су и у прикупљању релевантних и упоредивих чињеница јер подразумева крајње субјективне естетске бенефите којима недостаје јасна скала квантитативних поређења[9].

Све приказане методе указују на неодвојивост друштвеног тумачења вредности наслеђа од економског вредновања. Поред употребе техника и метода вредновања некретнина, односно њиховог тржишног потенцијала за нове циклусе привређивања, грађани и на други начин исказују спремност за финансирање одржавања и обнову градитељског наслеђа и очување културно-симболичке супстанце свог просторног окружења.

1.2.2. Урбанистичко планирање и менаџмент зона градитељског наслеђа

Савремени урбани развој ствара нове физичке, социјалне и економске структуре, што између осталог подразумева и процену економских и друштвених вредности структура прошлости како би се обезбедио одговоран урбани менаџмент. Локалне самоуправе су све више свесне да „укључивање градитељског наслеђа служи као платформа, или чак мотор савременог економског раста и одрживог урбаног развоја“ (World bank, 2009:247).

Савремене економије могу имати позитиван однос према обнови градитељског наслеђа, јер оно суштински доприноси глобалној препознатљивости, поспешује развој у најбрже растућим економијама 21. века, има позитиван утицај на квалитет нове изградње (унутар и у окружењу зона наслеђа) и ствара квалитетно окружење за иновативне фирме и њихове креативне

[9] Могуће је правити информациону базу о броју трансакција на тржишту некретнина са карактеристикама некретнина и коначно мапирање карактеристика физичког окружења у ГИС-у.

раднике. Све више тражена глобална препознатљивост градова покреће локалне заједнице у потрази за капиталом и инвестицијама, јер грађена средина исказује разноврсност заједнице, идентитет, индивидуалност, укратко своју различитост (Rypkema,1999).

Нагли развој градова прати стална и упорна појава сиромаштва, нефункционалност тржишта некретнина и градског грађевинског земљишта, развој нелегалне градње и сламова, који захтевају озбиљне менаџментске методе, пре свега реалне финансијске инструменте (World Bank, 2009). Организација Унеско (UNESCO, 2010) је из тог разлога дефинисала и спроводи своје препоруке у циљу успешног менаџмента зона градитељског наслеђа кроз: (1) систем вредновања и дефинисања значаја зона градитељског наслеђа, (2) дефиницију историјског урбаног предела, (3) менаџмент промена, (4) одрживи економски и социјални развој и (5) обнову алата урбаног развоја и менаџмента у обнови зона градитељског наслеђа. Тема очувања градитељског наслеђа се тако померила од става да је само себи сврха (без довољно комерцијалне намене) до разумевања његовог потенцијала за нови локални привредни раст и развој.

Креативни дискурс савременог урбаног менаџмента је базиран на обезбеђивању политичке подршке очувању препознатљивих урбаних вредности зона градитељског наслеђа (морфологије и типологије архитектуре и јавних простора) како би се очувала друштвена и функционална разноврсност (Pickard и de Thyse, 2001). Просторно осетљиве, ове зоне захтевају стратегију и визију локалне самоуправе како би се утврдио нормативни приступ и развили механизми очувања и унапређења просторног, социјалног и економског капитала. Успешни урбани менаџмент ових зона ће обезбедити бољи квалитет живота локалној заједници и њеним разноврсним актерима обезбеђивањем квалитетног оквира пожељних делатности (култура, туризам, занатска производња), али и нових које индустрије које немају посебне просторне захтеве (различите области услуга, предузећа из области савремених технологија, медија...).

Иако је стратешки економски развој градова базиран на заштити градитељског наслеђа недовољно видљив као реализација великих пројеката, он обезбеђује стабилан и дуготрајан економски приход и отварање нових радних места у делатностима примереним окружењу (Rypkema, 1994). Економика

заштите наслеђа, као део јавне политике, првенствено је усмерена на подизање свести о социо-економској добробити партиципативношћу локалне заједнице, а тек након тога на ограничавање неконтролисане изградње и ширења градова.

Примена економике заштите по карактеристичним зонама градитељског наслеђа указује на специфичност зоне градског центра и сложене функционално-просторне структуре његовог обода. Успешност у заштити и ревитализацији градитељског наслеђа центра је знак виталности целокупне локалне заједнице и самоуправе. Зоне обода градског центра, иако нису увек погодне за савремене потребе, пружају посебне услове за живот и рад, и стварају нове виталне економске и социјалне снаге. Структура наслеђа ових зона се регенерише како би се прилагодиле свим савременим потребама становања, а у оквиру социјално одговорне политике обезбедиле становање за разноврсну структуре домаћинстава различитих прихода. Њихова обнова ствара виталне радне квартове са малим трошковима рада, што позитивно утиче на пословну климу града, односно на укупно физичко, културно и безбедносно окружење. Истовремено, изградња објеката иконичне архитектуре у оквиру зона наслеђа може да буде подстрек урбаном развоју и постане магнет за различите савремене намене који је покренуо такозвани *Билбао-ефекат* (изградња Музеја Гугенхајм у Билбау 1997. године), а са различитим успехом и ефектом спровели и други градови.

Урбанистичко планирање и дизајн су неодвојиви део менаџмента осетљивих зона градитељског наслеђа. Дугорочно стратешко и урбанистичко планирање је у супротности са флексибилношћу и мобилношћу које су карактеристике глобалног капитала, јер је постмодерни свет концентрисан на изглед, дизајн и естетске вредности (Harvey, 1989). У том смислу је дизајнирање заменило планирање, које је као прилагодљиво и покретљиво, усмерено ка променљивим потребама тржишта на којима градови флексибилношћу могу да обезбеде краткорочне успехе. Дугорочне успехе обезбеђују градови способни да манипулишу укусима тржишта, могућностима и потребама, и да обликују моделе глобалног урбаног дизајна.

На почетку 21. века, а у складу са социо-економским, али и политичким и климатским променама, неопходно је ојачавање градске управе у стварању фундаментално другачијег система у изградњи веће резилијентности локалне

средине (Liao, 2012). Добар урбани менаџмент има за основни циљ мотивацију локалних друштвених система за развој управљачких способности (Holling et al. 1995) како би очувао и користио зоне градитељског наслеђа, односно руководио динамиком њихове обнове и доградње. Такав менаџмент ствара средину у којој настају резилијентни социјални урбани системи који воде ка „обнављању веза, успоравању, једноставности, искрености и одрживости у циљу промовисања флексибилности и комплементарности урбаних функција, које осим основних обухватају и функције животне средине, емотивне, симболичке и духовне функције и уграђују их у просторно обликовање градова“ (Nan, 2013: 64).

Савремене просторне трансформације зона градитељског наслеђа, у оквиру теорије додате вредности, поред своје грађевинске и просторне вредности, имају важну економску и социјалну компоненту. Због тога су стратегије развоја градова, односно урбанистичког планирања, менаџмента и дизајна усмерене ка подршци и охрабривању пројеката обнове и регенерације зона градитељског наслеђа. Пројектима урбане регенерације подразумевају обнову постојећих и изградњу нових објеката и простора за намену културе, пословања, туризма, становања, али и за савремене делатности културних и креативних индустрија, уметничке продукције и друштвеног активизма, које се у форми креативних или културних кластера све више развијају у зонама индустријског и наслеђа војних објеката.

1.3. Правци просторних трансформација градова у Европи

Сви градови, изузев глобалних који имају довољно снаге и способности да привуку ефемерну природу капитала, учествују данас у глобалном такмичењу (Сасен, 2001). У овом процесу градови побољшавају квалитет урбане средине различитим механизмима који подразумевају и физичко реструктурирање, али и пројекте изградње *меке инфраструктуре* културе и забаве (McNeill и While, 2001), у складу са новим потребама које већински дефинишу носиоци савременог глобалног поретка. Урбане целине и објекти, који долазе у фокус развоја градова у 21. веку, носе све карактеристике неолибералног односа снага у сфери политике и економије, али и стила, базираног на постмодерној парадигми несталности и променљивости.

Градови су посебна вредност и традиција Европе који се суочавају са глобалним изазовима као и сви други и све бројнији градови на планети. Ипак, њихове просторне трансформације носе одређене специфичности које произилазе из дуге праксе обликоване специфичним европским културним миљеом. Најновија искуства процеса европског уједињења након 1990. године, ратова на простору бивше Југославије и низа сукоба у непосредном окружењу, предочили су потребу за специфичним решењима мотивисаним консолидацијом европског идентитета за 21. век.

1.3.1. Устројство Европске уније и однос према просторном развоју градова

Европска унија (ЕУ) је наднационални савез европских земаља осмишљен у циљу успостављања привредне, друштвене, културне и других развојних платформи за сарадњу држава-чланица како би колективним способностима Уније дале предност у периоду укрупњавања политичке и економске глобалне сцене.

У дефинисању стратегија за савремени развој Европска унија је утврдила неколико смерница:

- ојачавање механизама *удруженог суверенитета чланица*,
- *одржавање зоне мира* у ЕУ и око ње (променом фокуса дефинисања националних идентитета од супротстављања другима, ка различитим облицима сарадње),
- утврђивање и *промовисање заједничких вредности* (ширење и заштита демократије, стварање јединства полазећи од различитости, унапређење социјалног модела, унапређење солидарности и друго).

Лисабонски споразум (Lisbon Treaty, 2007) промовише политику економске, социјалне и територијалне кохезије Европске уније. Опредељени фондови имају за циљ да помогну реструктурирање региона у привредној транзицији са озбиљним демографским и тешкоћама у заштити животне средине, како би се обезбедили економски раст и стварање радних места у циљу повећања компетитивности градова. Због велике разлике између западних и источних чланица, неке сиромашније чланице и регије неопходно је подстаћи на велики

скок директно у развијене секторе економије засноване на знању и услугама (Gidens, 2009). Знање је у савременој привреди делом у научно и технолошком (о чему сведочи развој информационих технологија), а делом у креативном сектору, примене нових идеја и стварања нових тржишта, што треба да остане и даље глобална предност и препознатљивост Европе.

Развој градова, у домену урбанистичког планирања и заштите споменика културе, сам по себи није у надлежности органа Европске уније, али се, спровођењем смерница Лисабонског уговора, територијалне кохезионе политике, стратегијама и другим документима ојачавања улоге региона и градова, трасирају правци развоја и решавања проблема. Посебно је значајан однос према очувању и унапређењу културног наслеђа (члан 3) и политика уређења простора, као део легислатива нижег нивоа у домену културних традиција и регионалног наслеђа (члан 13). Промоција и обнова културног наслеђа „до нивоа који неће бити у супротности са општим интересима трговине и компетитивности између чланица“ (члан 107) треба да допринесе развоју културе, уз поштовање националних и регионалних различитости, али и истицање заједничког културног наслеђа Европе и промоцију међусобне сарадње (члан 167).

Међу другим документима значајне су Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе (1985. године) која класификује трајна добра, и међу последњим, Конвенција о заштити предела (2000. године) којом се настоји да се пределу, као базичној компоненти европског природног и културног наслеђа, призна улога јавног интереса у области културе, екологије, животне средине на социјалном плану, и потенцијалу за привредне делатности, како би се допринело благостању људи и учвршћивању европског идентитета. Од значаја је и Конвенција о заштити нематеријалног културног наслеђа (2003. године) која се у одређеним сегментима везује за градитељско наслеђе и даје му додатну (материјалну) вредност и значај. Посебно се вреднује друштвени аспект вредности културног наслеђа Европе, који се Оквирном конвенцијом Савета Европе (2005. године) препознаје у основном људском праву (на учешће у културном животу), одговорности на његовом очувању за одрживи развој и квалитетан људски живот.

Правно, законодавно и извршно устројство Европске уније се развија како би се прилагодило глобалним изазовима. Ипак, Јесоп (Jessop, 2010:42) критикује регионалну и урбану политику ЕУ као „стратешку мулти-левел игру“ моћних економских и политичких снага које искоришћавају економску базу и локалне ресурсе главних урбаних региона, а истовремено не успевају да сагледају неједнаку социо-просторну структуру градова и у новим (сиромашнијим) чланицама како би прилагодили своје просторно развојне структуре новим глобалним изазовима.

1.3.2. Урбана компонента у изградњи савременог европског идентитета

У процесу економске и културне глобализације, европске интеграције и замагљивања националних идентитета у Европи, локални идентитет се појављује као централна тема стратегија урбаног развоја у Европској унији. У том процесу, специфични аспекти урбане морфологије имају прилику да постану „стари-нови генератори идентитета европских постмодерних, мултиетничких и мултикултурних урбаних заједница“ (Gospodini, 2002b:19). У том смислу, важно је да се све хетерогеније европско друштво посвети обнови зона наслеђа, али и освоји нове просторе за развој идентитетских образаца за 21. век.

Европска унија преко своје комплексне администрације, прописима, финансијским подстицајима, промовисањем знања и добре праксе, помаже градовима у државама чланицама да се просторно трансформишу у складу са привредним тренутком и друштвеним потребама. Реализација циља бољег глобалног позиционирања Европске уније се тако спушта на локални ниво у ком градови свих величина имају прилику да обнове и осавремене своје ресурсе, смање регионалне разлике и ојачају економску, социјалну и територијалну кохезију Уније.

Питања локалног колективног културног идентитета су део процеса новог осмишљавања и реструктурирања економске, политичке и културне географије Европе. Функционална и просторна пренамена зона градитељског наслеђа може да помогне у стабилизацији неопходних економских прилика и допринесе учвршћивању идентитета окупљањем све хетерогенијих локалних заједница у изградњи нових вредности у 21. веку. Економска вредност наслеђа се може

исказати специфичним новим наменама, чија се „недовољна комерцијалност“ компензује њиховим различитим симболичким, историјским и културним атрибутима. Поред дугорочног спровођења политика обнове зона градитељског наслеђа, брза и флексибилна реакција урбанистичког планирања и менаџмента може обезбедити њихову виталност и будућност, односно одрживост просторних трансформација градова.

У процесу формирања новог европског идентитета потребно је изградити свест о историјском, друштвеном и културном јединству. Сасатели (Sassatelli, 2009:37) указује да је европски идентитет релативно нов покушај да се превазиђу вишевековни национални антагонизми, јер су неопходни „*чврсти заједнички темељи* свих европских нација Европске уније, којима би се створила контратежа глобалним, нејасно дефинисаним и амбивалентним идентитетима“. У изградњи идентитета Европске уније, градитељско наслеђе има значајну улогу преко ког се промовише: *јединство* (препознавање „заједничког“ у фундусу градитељског наслеђа од најранијих периода до данас), *регионалне особености* (критички регионализам-истицање особености и квалитета регионалних и локалних варијанти заједничког наслеђа) и *сарадња у изградњи регионализма* (умрежавање простора по регионалним карактеристикама наслеђа и њихова промоција). Све ове предности промовишу развојне политике ЕУ, које треба да искористе сви градови и локалне заједнице како би на најбољи начин очували супстанцу свог градитељског наслеђа. Умрежавање градова Србије у овакве европске асоцијације помогло би се не само очување градитељског наслеђа, него и промовисало њихову европску димензију.

1.3.3. Трансформације урбаних система савремених европских градова

Развој европских градова је био условљен потребом концентрације економске и политичке моћи, што је резултирало развојем специфичне културе и друштвених односа. Вредности и потребе које су се развиле у таквом окружењу постале су плодно тло за социо-економски развој, што је одржало виталност европских градова кроз историју. Специфичност европских градова, базирана на њиховом историјском искуству, помаже савремено урбано реструктурирање у условима које креира глобализација. Процес економске глобализације, заједно са

процесом интеграција у Европску унију, променио је функцију дотадашњег европског урбаног система, јер Европа све више постаје заједница градова, а не заједница нација или држава (Simeoforidis, 1998).

У глобалном урбаном систему европски градови не творе једну строгу хијерархију, него форму флексибилних хијерархија према појединачним особеностима у разноврсним секторима и активностима (специфична производња, услуге, висока технологија, туризам...), и у сфери просторних утицаја (регионални, национални, међународни). У овом оквиру, кључни су процеси повећања компетитивности како би градови унапредили свој статус у хијерархијама глобалних урбаних система. Према неким ауторима (Jensen-Butler et.al, 1997, Simfiofordis, 1998), кључни фактори успеха европских градова су: (1) разнородна економска база и квалификован људски капитал, (2) услуге високе технологије и снажна повезаност са локалним институцијама базираним на знањима, (3) развијена и модерна инфраструктура, (4) квалитет урбане средине (грађене средине, јавни градски простори, градски живот) и (5) институционални капацитети за развој и примену развојне стратегије оријентисане ка будућности. Посебно значајна смерница за развој европских градова је утицај културног наслеђа у свим наведеним факторима.

Актуелни проблеми развоја градова могу се посматрати са економског (стагнација, смањење запослености и социјалног прогреса), друштвеног (демографско старење становништва, сегрегација староседелаца и придошлица и других) и аспекта урбане животне средине (дивља градња, просторна сегрегација становника, нагомилавање отпада). Сагледавањем ових проблема, постављају се два питања о савременим концептима просторног развоја европских градова: шта ће бити мотор економског развоја европских градова и шта урадити са просторима насталим након пресељене индустрије у Азију?

У дефинисању нове платформе за трансформацију и развој привреде, планске смернице се могу груписати у неколико области:

- побољшање економске перспективе и запослености у градовима[10],

[10] На нивоу ЕУ покренуто је низ програма за унапређење постојећег стања и промовисање најбоље праксе: Central Europe Programme, European Sustainable Cities, URBact (са пројектима: Connecting cities/Building successes, Cities of Tomorrow ACTION today, More Jobs-Better Cities…).

- промоција једнакости, социјалне инклузије и регенерације урбаних подручја,
- заштита и побољшање урбаног окружења у циљу локалне и глобалне одрживости,
- допринос доброј локалној самоуправи и јачању локалних потенцијала.

Квалитет грађене средине је један од фактора који утиче на компетитивност европских градова у глобалној борби за нове инвестиције и ресурсе, односно постаје *магнет* за савремени развој (Gospodini, 2002a). Способност сваког града да се прилагоди савременим потребама зависи од његових економских, социјалних и просторних капацитета и карактеристика, на основу којих се градови могу разврстати по величини (метрополе, велики и мали градови), односно по географском положај у Европи (градови у центру и на периферији) (CEC, 1992).

Метрополе су доживеле нови економски и демографски процват након што је започела ера децентрализације европских држава, у другој половини 1980-их и током 1990-их година. Метрополе су привлачиле захтевне и високо профилисане пословне услуге отварањем седишта мултинационалних компанија и представништава, међународних институција и глобалних медијских и уметничких индустрија. Просторне трансформације у градовима[11] овог нивоа су обележиле знатне промене урбаног пејзажа новом престижном и симболички привлачном архитектуром и јавним просторима, често за пословне намене (седишта компанија различитих профила).

Велики градови (преко 500.000 становника) су у великој обнови након Другог светског рата, током 1950-их и 1960-их година, доживели општи раст свих урбаних система, које је обележила интензивна урбанизација концентрисана на економији (индустријализација) и пратећим наменама (становање и други сервиси). Током 1970-их и 1980-их година настао је период пропадања, загађења животне средине, друштвених конфликата и губитак идентитета. Уз недостатак

[11] Након уједињења Немачке, Берлин је постао једно од највећих градилишта у Европи, највише у зони између источног и западног дела (Potsdamer и Alexander Plaz…). Лондон је своју пословну зону проширио према истоку (London City, Canary Warf, St. Cathrine's Docks…). У Паризу су покренути бројни појединачни пројекти изградње објеката и јавног простора по целом граду.

простора за нове намене, застарелу инфраструктуру, повећане намете и сложене процедуре за развој, градови нису били повољни за развој пословања и улагање у некретнине. За развој већих градова на периферији додатно оптерећење је била убрзана урбанизација-долазак великог броја становника из руралних крајева. Господини (Gospodini, 2002a:63) тврди да је за нови привредни напредак градова овог ранга и побољшање њихове компетитивности у глобалним урбаним мрежама заслужно подизање квалитета грађене средине. Употреба савременог урбаног дизајна подразумевала је обнову, реконструкцију и ревитализацију грађене средине[12] или изградњу нових објеката атрактивне (иконичне) архитектуре. Да би обновили локалну економију, градови овог ранга су се фокусирали на повећање квалитета обликовања постојеће грађене средине и њене физичке структуре, али и промоцију кроз велике међународне догађаје (Олимпијске игре, међународне изложбе (EXPO), Европска престоница културе и друге).

Мањи градови (до 500.000 становника) су током 1970-их и 1980-их година били у процесу „регресивне урбанизације“ из више разлога: прелазак неких грана индустрије из метропола и великих градова у мање градове и побољшање у могућностима транспорта, телекомуникација и компјутерских технологија што је проширило могућност за рад и живот ван већих урбаних средишта. Ова промена је омогућила смањивање радних јединица и већу диверсификацију, а истовремено учинила доступним високо рангиране и профилисане послове (образованим) појединцима у мањим градовима, због високог квалитета урбане средине (мања густина становања, већи степен зона заштићеног градитељског наслеђа) и живота (мањи трошкови живота и рада, јача повезаност природне и грађене средине, пешачке размере комуникације, мање загађења и већи осећај заједништва и идентитета) (Gospodini, 2002a:65).

У оквиру специфичног средњоевропског урбаног система, ову категорија градова чине градови ***средње величине***, које Гифингер дефинише према броју становника (од 100.000 до 500.000), најмање једним универзитетом и регионалним утицајем до 1.500.000 становника (Giffinger et al., 2007). На основу ових критеријума, 40% од урбаног становништва ЕУ живи у градовима средње

[12] Традиционална градска језгра, приобалне зоне (Albert's dock у Ливерпулу, Kop van Zuid у Ротердаму и друге) и зоне индустријског наслеђа се регенеришу за намену забаве, културе, комерцијалне делатности, канцеларијски простор и становање.

величине, а њихова улога је да буду неопходан баланс регионалног развоја, кохезије и одрживости европске територије (European Commission, 2011:4). У односу на географски положај, ови градови у Западној и делу Средње Европе боље ће се интегрисати у европски глобални урбани систем, пре свега, јер се налазе унутар разгранате комуникационе мреже и већих градова. Посебно добру перспективу имају градови специфичних функција (административна седишта, туристички градови, универзитетски градови и други) и просторних квалитета (градови познати по културном наслеђу), који ће и даље радити на побољшању и новом приступу обликовања архитектонског миљеа и морфологији јавних простора, „како би очували статус *посебних* у европском урбаном систему“ (Gospodini, 2002a:65). Већина градова ове класе на европској периферији суочиће се са проблемима који произилазе из неадекватне физичке структуре, инфраструктуре (саобраћајне, водне, енергетске и телекомуникација), лоше привредне структуре (економије тржишно некомптетитивних грана, застарела индустрија и сл.) и због тога бити некомпетитивни на тржишту инвестиција (Petrakos и Economou, 1999). Иако немају довољну моћ институција и механизме управљања, ови градови се могу ослонити на људски капитал и способност градских самоуправа, односно на „активирање аутентичног локалног предузетништва и постати пионири стварајући модел у оквиру своје групе“ (Hamilton и Carter, 2005:147).

Кастелс (Castels, 1993) верује да ће европски градови, упркос текућој кризи идентитета, бити све више окренути локалном културном и градитељском наслеђу и то из два разлога: слабљењем националних идентитета због осећаја несигурности и губитка ауторитета и појавом наднационалног и хетерогеног европског идентитета. Како се у оквиру ЕУ европски идентитет промовише као замена за национални, процес његове консолидације, између осталог, подразумева и пораст значаја регионалног и локалног идентитета. Урбани предео тако постаје „део савремене борбе градова за сопствени идентитет у чему најзначајнију улогу игра градитељско наслеђе и иновативни дизајн простора“ (Beriatos и Gospodini, 2003:563).

Заштита и промовисање градитељског наслеђа има значајно место у политикама развоја Европске уније, које усмеравају локалне самоуправе да

открију разноврсност и потенцијал свог градитељског наслеђа за нове стратегије побољшањем економске компетитивности (на глобалном тржишту), одрживости животне средине (природне и створене) и социјалне кохезије.

Развојне политике ЕУ истовремено оживљавају динамичност градова и утичу на даље смањивање разлика и баријера између некадашње Западне и Источне Европе. На тај начин бројни градови средње величине на простору Средње Европе добијају прилику да одговоре на изазове променљивог глобалног окружења за благостање своје локалне заједнице. У земљама у транзицији градови средње величине у унутрашњости[13] су тек крајем 20. века постали атрактивнији за инвестициони развој, промоцијом својих компетитивних предности над главним градом, пре свега у домену модернизације и иновације локалне управе (убрзавања процедура, олакшицама за инвестиције и друго) и „зонама градитељског наслеђа преткомунистичког периода које дају граду посебан карактер, и потенцијал за туризам, џентрификацију и квалитет живота сличан ономе у градовима ЕУ“ (Hamilton and Carter, 2005:144).

[13] По хипотези главног града (Ray, 1998), капитал у једну земљу прво долази у главни град који инвеститорима нуди најмање ризично окружење за пословање, што је била пракса на почетку транзиције некадашњих комунистичких земаља Средње и Источне Европе крајем 20. века.

II КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ТЕОРИЈСКИХ ПОСТАВКИ И УРБАНИСТИЧКИХ РЕШЕЊА У ИЗАБРАНИМ ГРАДОВИМА

2. УЛОГА ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА КАО РЕСУРСА САВРЕМЕНОГ УРБАНОГ РАЗВОЈА

У савременим глобалним токовима, којима управљају мреже неолибералног устројства, неопходно је размотрити тржишну вредност сваког расположивог ресурса. Статус градитељског наслеђа у том процесу је посебно осетљив, јер његове структуралне карактеристике нису прилагођене савременом начину коришћења. Предност без сумње могу бити добра локација у централним градским зонама и релативна прилагодљивост примерена потребама широког спектра економских активности које ствара тржиште разноврсних савремених потреба. Транспоноване у праксу урбанистичког планирања и менаџмента, то подразумева потребу за обновом, поправљањем или потпуном заменом постојећих новим „употребљивијим“ и савременије дизајнираним структурама.

У циљу интензивније и квалитетније употребе урбаних простора, градови су крајем 20. и почетком 21. века покренули процесе урбане регенерације, односно обнову градских зона на атрактивним локацијама чија је физичка структура неприлагођена економским, социјалним, културним и другим потребама савремених градова. Иако је појам урбане регенерације у почетку подразумевао метод социјалне консолидације сиромашних градских зона, у савременој пракси она подразумева тржишно вођене пројекте осавремењивања свих урбаних система структура и инфраструктуре у циљу стимулисања локалног економског раста, примене привредне и организационе иновације, али и инструменте за преобликовање градова.

Пројекти урбане регенерације су усмерени на тржишно лукративне намене које обухватају пословне објекте (канцеларијски простори), трговину великог формата (шопинг-молови), забаву, становање, али и културу (музеји, галерије, опере и сл.). Простори урбане регенерације су најчешће добро лоцирани, али запуштени градски простори (стамбене четврти, браунфилд локалитети…) и зоне градитељског наслеђа (делови традиционалног градског центра). Пројектима

урбане регенерације, по правилу доминира употреба атрактивних дизајнерских елемената у обнови објеката и изградњи нових симбола глобалне успешности града. Пажљиво обликовање јавних простора доприноси додатној комерцијализацији зоне прилагођене индивидуалним потребама за доколицу, туризам, шопинг, храну и пиће, и рекреацију (Gehl and Gemzш, 2004).

За бољу координацију ових пројеката потребно је успоставити стабилан и међусобно усклађен систем урбаног менаџмента, урбанистичког планирања (намене и регулације простора) и урбаног дизајна (обликовање простора и објеката) како би се побољшао економски, друштвени, функционални, инфраструктурни и естетски квалитет простора. Као предуслов за реализацију пројеката урбане регенерације, регулација простора се често прилагођава унапред дефинисаним и форсираним визијама развоја корпорација. У циљу што сигурније и брже реализације, локалне самоуправе прибегавају мерама *замрзавања* конвенцијалних техника урбаног менаџмента и планирања заобилажењем институционалних тела и оснивањем специјалних агенција усмерених ка профитној оријентацији (Vaništa-Lazarević, 2003).

У процесу овакве *креативне деструкције* (Brener et al., 2005:9) савремени неолиберални концепти су развили метод џентрификације[14]. Џентрификација је процес подизања стандарда градског простора комплексним пројектима којима се мења физичко окружење, али и социјална супстанца градске зоне у процесу урбане регенерације, финансираним претежно из приватног сектора (Smith, 2012). Џентрификација је углавном концентрисана на оне градске зоне које су, због добре локације и квалитетне историјске архитектуре, близине зелених и јавних простора, постале примамљиве на тржишту некретнина. *Социјална компонента* у пројекту овакве обнове простора подразумева исељавање становника скромније економске и социјалне структуре, односно оних чији економски профил неће бити у складу са планираном атрактивношћу и ексклузивношћу зона.

Неопходна обнова запуштених градских зона на атрактивним локацијама, посебно зона наслеђа, једна је од главних делатности локалне самоуправе у домену савремених просторних трансформација градова. Због недостатка средстава за њихову обнову из јавних фондова, развио се механизам подршке или

[14] Од Gentry (енг.) припадник мањег племства, подразумева процесе *оплемењивање* простора.

јавно-приватног партнерства. Пласирањем приватног капитала у развој некретнина профитабилнијих активности, истовремено се повећавају приходи града од ренте и више пореске основице на некретнине. Преузимањем улоге гаранта инвестиција, вођењем процедуре планирања, али и улагањем и потенцијалним покривањем трошкова, градови деле или чак препуштају управљање и развој приватним корпорацијама. У том процесу неопходно је обезбедити заштиту јавног интереса у просторно осетљивом окружењу зона градитељског наслеђа. Обавеза локалне самоуправе је да надгледа поштовање услова заштите структура, локалне заједнице и да се избори за развој некомерцијалних намена простора.

Урбана регенерација је савремени град учинила парадигматичним простором деловања стратегија и борбе за животни простор (Vilenica, 2012). Зоне градитељског наслеђа су најчешћа места сукоба неолибералних визија урбаног развоја који, примењујући технику џентрификације, „исељава становнике радије него да их интегрише, карактерише замену демократије, приоритетима (капиталистичке) елите“ (Swyngeudouw et al., 2002:547). Ипак, већи друштвени удео пројектима урбане регенерације простора могуће је достићи аутентичнијим друштвеним повезивањем са градитељским наслеђем које све више нестаје у времену нових агресивних економских идеологија, разноврсних ефеката индустрија забаве и опсесивне фиксације на виртуелну реалност и дигиталне симулације историје (Goebel, 2010).

2.1.Право на град-реевалуација наслеђа

Просторно осетљиве зоне градитељског наслеђа су изложене притисцима свих, јер су ови простори без сумње спона између јавне намене и приватних интереса, глобалног тржишта и локалног места, жеља и контроле (Zukin, 1993: 242). Најјачи интерес показују економски актери (инвеститори) који су мотивисани да пласирањем капитала у регенерацију и оживљавање градског простора покрену његов повратак на тржиште некретнина. Све важнија група актера су грађани, који у борби за своје *право на град* траже партиципацију у осмишљавању иновација за трансформацију урбаних простора, посебно зона градитељског наслеђа.

У савременом процесу реевалуације градитељског наслеђа као друштвеног ресурса утиче и даље владајућа постмодерна парадигма. Она указује и обликује групне и индивидуалне приступе тумачењу значаја наслеђа на релацији вредности-потребе.

У тренутној фази глобализације промене се убрзавају, а потреба за флексибилношћу и креативним прилагођавањем променљивим условима живота изазива глобални осећај несталности и нестабилности. Опадање снаге и значаја јавног сектора, брз развој и слободна дистрибуција технологија, лак и једноставан приступ информацијама, дисперзији и променљивости сила (политичких, економских, друштвених...), јача потрагу за стабилним идентитетима појединаца и локалних заједница. Све ове тенденције су допринеле јачању носталгичних импулса у циљу учвршћивања једнако нестабилних временско-просторних координата, али и новог вредновања градитељског наслеђа.

Идентитет постмодерног човека је процес трагања који се обликује различитим искуствима урбаног живота, у којима само путовање-потрага постају идентитет. Бауман (Bauman, 2003) је дефинисао четири метафорична *ходочасника* који илуструју потрагу постмодерног човека за новом животном стратегијом: *скитница* (бодлеровски flâneur је савремени потрошач у потрази за новим понудама), *вагабунд* („жртва“ сталних савремених кретања новца, робе, информације и радна снага), *туриста* (алтер-его вагабунда, који је у потрази за новим могућностима за различите идентитете) и *играч* (за кога је живот игра која се игра ради победе, али без неких трајних консеквенци). Флорида (Florida, 2007) савремени идентитет објашњава појмом *креативне класе*, нове елите градског живота, рада и културе, и извора нове урбане динамике која живи активан живот, испуњен интензивним и аутентичним доживљајима. За креативну класу најважнија је потрага за новим културним искуствима, па хибридни простор *улице* постаје простор за развој културе, забаве и угоститељства (Florida, 2007:216).

Комерцијализација идентитета се базирала на самопроцени савременог човека, за кога су се профилисале *нове потребе* које обликује тржиште. Тржиште се тако фрагментише у бројне нише окренуте специјализованим укусима и различитим културним потребама базираним на потрази за индивидуалним потребама животног стила, охрабривањем самосталних пословних и друштвених

иницијатива, комерцијализованим ексцитацијама (на бази опседнутости прошлошћу, адреналинским и другим изазовима), забави (дневно-ноћним проводом, шопингом и рекреацијом) и туризма (економије путовања). За наведене потребе савременог потрошача, форсиране новообликованим тумачењем, зоне градитељског наслеђа су пожељан просторни миље, у ком сви производи добијају семантички набој и могу се сматрати *наративима* који се читају и употребљавају ослањајући се на индивидуалност, лични сензибилитет, жеље и циљеве.

Постмодернистичким повратком традицији, град се окренуо унатраг према својој прошлости, глорификујући обновљен ентузијазам и уживајући у сигурности евоцираних успомена на прошла времена. Савремени импулси на локалном нивоу су покренули преиспитивање односа према прошлости доприносећи промоцији традиционалних вредности, локалне историје кроз нематеријално (усмена историја, локални спектакл, обичаји и друго) и материјално културно наслеђе. Истовремено, преко бројних медијских мрежа ови импулси се уобличавају и емитују као обрасци пожељног односа према локалним вредностима, величајући разноврсност и значај локалне историје и градитељског наслеђа. Због тога се преиспитују постојећи и/или успостављају нови (идентитетски) односи према градитељском наслеђу које се регенерише и поново исписују у форми палимпсеста (Huyssen, 2003). Ове зоне поседују, или имају потенцијал да произведу комплексне и хетерогене наративе за конструкцију старих/нових идентитета појединца и целе локалне заједнице (Morris,1988).

У домену нематеријалног наслеђа, на нивоу свакодневног когнитивног процесуирања и размене информација, постоје различити видови комуницирања унутар локалне заједнице и локалне заједнице према спољњем свету. За локалну заједницу је важан процес рекуперације који јој омогућава да, прилагођавајући се савременим потребама, артикулише нове идеје у локалне представе, фестивале, прославе и процесије, односно спектакле. Дебор (Debord, 1994) дефинише три врсте спектакла: (1) *концентрисани спектакл* (обухвата све форме свакодневног живота), (2) *дифузни спектакл* (различите вредности су у конфликту једне са другим и покушавају да преовладају) и (3) *интегрисани спектакл* (има карактер претходна два). За разлику од *концентрисаног спектакла* који функционише на принципу наметања, *дифузни спектакл* је заводљив јер манипулише људима на

принципу физичке атрактивности и жеље. Спектакл у јавном простору је тако постао медијум за исказивање идеја, уверења, потребе и вредности, профилисање нових идентитета локалне заједнице. Различити локални спектакли су везани за наслеђене културне традиције, па је очување просторно заокружене урбане целине важан предуслов за суштинско очување наслеђа локалне заједнице.

Медији могу бити посредници у глобалној комодификацији зона градитељског наслеђа, јер успевају да спектакуларност урбаног простора прикажу као привлачну и пожељну, али виртуелну, па и манипулисану реалност, погодну за обликовање савремене колективне меморије. На пољу виртуелне реалности, стабилност координата места и простора су последица непрекидне производње слика, информација, медијских вести и реклама, ствара „свет створен у фикцији, материја у слици, а стварност постаје чист сопствени симулакрум, односно „копија без оригинала“ (Baudrillard, 2001:173). Уз помоћ медијских мрежа локална материјална и нематеријална меморија постаје пожељан производ у промоцији успешности једне средине, рекламирајући њену бољу и успешнију реалност из прошлости и наговештавањем могућности да се она понови у савремено пожељном обрасцу.

2.2. Зоне градитељског наслеђа као ресурс локалне заједнице

Градитељско наслеђе је сведок материјалних успеха и духовних достигнућа претходних генерација локалне заједнице и може бити јак идентификациони и мотивациони фактор у савременој конструкцији њених вредности и потреба. Вредности, као основа људског система мотивације, показују да насупрот нагонском систему, систем мотивације код човека настаје комбинацијом унутрашњих и спољних стимуланса и модификује оригинални систем потреба индивидуе (Голубовић, 1998).

Систем мотивације општих људских потреба се може исказати у хијерархијској пирамиди преко које сваки човек стиже до самоиспуњења (трансценденције) кроз потребу за константним учењем, непрекидном потребом за естетиком и лепотом (Maslow, 1954: 63). Врх пирамиде савремених потреба такође чини *естетика* (физичка лепота, погодности живота и културна понуда), која модерним и богатим друштвима несумњиво „обликује психолошки развој и

мотивише ка срећном и испуњеном животу“ (Florida, 2008:162). Основна карактеристика обе пирамиде је да је главни мотив свих припадника друштва искључиво достизање врха пирамиде, а шта ће бити приоритетна потреба, зависи од степена развоја конкретног друштва.

У изучавању савремене друштвене динамике на релацији вредности-потребе, мора се нагласити важност просторне морфологије, праксе, представе и вредности урбане средине. Урбану стварност према својој материјалности могуће је разделити на три нивоа (Gurwittch,1958, цитирао Basan et al., 2005):

1. ниво морфологије-врло конкретан и мерљив (обухвата створено и природно окружење, становништво и технике),
2. ниво друштвене праксе (проистиче из организација, улога и норми-теже мерљив) и
3. ниво колективних представа (подручје имагинарног, идеја, симбола, фикција, тежњи и идентитета-може се исказати у облику романа, филмова, новинских написа, планова или пројеката).

Посматрајући сва три нивоа на основу потенцијалних шема њихове повезаности, претпоставка је да је већина друштвених пракси најпре била предмет нејасних представа, које се потом преводе у различите облике друштвеног понашања, и најзад конкретизују у просторној морфологији.

Просторне карактеристике окружења су посебно важне за конструкцију вредности и потреба заједнице, јер су за њих везана различита лична и групна, естетска, економска, емоционална и носталгична значења, из којих проистичу знакови и симболи локалне историје, идентитета и искуства. Њихова употреба, значења или могућности интерпретације могу бити кроз материјализацију просторне праксе, токова економске продукције, социјалне репродукције и интеракције у урбаном окружењу. Прикази таквог простора се могу сагледати кроз интерпретацију искуствених или измишљених доживљаја из прошлости уз помоћ знакова, симбола, кодификованих знања и друго.

Ниво естетског искуства добија централну улогу у потрошачком друштву изложеном константним маркетингом вредности знакова, које се позиционира на релацији доживљаја физичког окружења-субјективни ниво психолошке перцепције. Очување, обнова и нова употреба зона градитељског наслеђа је

несумњиво део колективне представе локалне заједнице о њеној културној, симболичкој вредности и од посебног значаја за локалну припадност и идентитет. Пријатност и безбедност окружења ових зона појачава општу наклоност ка њиховом очувању и посвећеност његовој обнови базиране на психолошкој повезаности и емотивној привржености простору (Smaldone, 2006).

Постмодерна визија просторног развој зона градитељског наслеђа, понудила је имитацију и нарацију друштвених структура и реда у ком је настала. Имитирање форми историјских периода, пресликано ван контекста друштвених потреба, покушала је да накалеми просторне вредности прошлости на савремено друштво разочарано технолошким напретком и стерилношћу урбаних форми модерне. Иновација је, као и увек, производ незадовољства садашњим стањем и ограничењима постојећих концепата развоја, па је важно успоставити визију која је подложна усавршавању, али и алтернативама. Како би се алтернативне визије међусобно координисале, неопходна је кодификација у процесу урбанистичког планирања, јер без јасне визије „капитализам присваја производњу урбаног предела према својој динамици, коју уништава и поново изграђује“ (Harvey, 2012).

2.3. Стратегије урбаног развоја у Европској унији

У глобалној дистрибуцији инвестиција, привредне основе градова Европе концентрисале су се на терцијарне економије, а примарне и секундарне су се углавном помериле ка погоднијим тржиштима радне снаге Далеког истока и Југоисточне Азије. Ова промена је означила преиспитивање стратегије урбаног развоја, која је имала директан утицај на просторни развој градова.

Иновације у урбаном развоју су знатно утицале на промене у приступу урбаног планирања и менаџмента зона градитељског наслеђа европских градова, које је консолидовао општи урбани развој, обезбедио њихову обнову и осавременио их за даљи развој и напредак у 21. веку.

Политике развоја Европске уније усмерене су ка подршци развоја европских градова свих региона како би превазишле тешкоће и прилагодиле се изазовима нових и променљивих глобалних економских шема, и обезбедиле одржив социо-економски развој базиран на очувању просторне аутентичности градова.

Просторни развој градова неразвијених или недовољно развијених земаља Европе је подложнији утицају шпекулативног капитала који лако проналази путеве инвестирања у недовољно регулисаним урбаним системима, што често резултира просторно неједнаким, социјално регресивним и политички потрошним правцем деловања.

2.3.1. Иновације у развоју зона градитељског наслеђа

Централна тема у дефинисању савременог развоја зона градитељског наслеђа је однос урбанистичког планирања и менаџмента који треба да утврди оквир одрживих намена, начин обнове постојећих физичких структура, изградње нових објеката и управљање простором. Са становишта просторног развоја, иновација је фокусирање урбанистичког планирања и менаџмента ка широј партиципацији различитих актера и корисника у укључивању маргинализованих и запуштених зона градитељског наслеђа у савремен социо-економски урбани пејзаж.

Промена привредне структуре, њена флексибилност појачана олакшаним и убрзаним глобалним токовима капитала и радне снаге, реструктурирала је постојеће индустријске силе и изнова профилисала економије земаља Запада, посебно Европе. Иновације базиране на стеченом културном капиталу су значајан европски потенцијал у прилагођавању овим променама, а политике различитих тела ЕУ олакшавају њихову примену на локалном нивоу. Повезивање градова са добром праксом помаже усавршавању модела и могућности примене у другим, мање успешним срединама, у циљу решавања проблема свих европских градова и постизања стандарда и утврђених циљева целе ЕУ.

Европска визија урбаног развоја истиче потенцијал европских градова као успешно окружење за „науку и технологију, културу и иновацију, индивидуалну и колективну креативност, и решавања изазова промене климе“ (Европска визија: Cities of Tomorrow, 2011:III). Развојни приоритети Европе су зато у неговању креативности у образовању, иновацијама у раду и пословању, али и у процесима

дизајна и пројектовања промишљањем и алатима којима се могу разумети потребе, осећања, тежње и способности корисника.[15]

За покретање нових урбаних економија и отварање нових радних места потребно је препознати ресурсе, знања и креативне таленте локалне заједнице како би се подстакла иновација. Европска унија је утврдила више пројеката и стратегија како би помогла повећању учешћа културних и креативних индустрија у бруто друштвеном производу ЕУ који је у 2010. години износио 2,6%. За праћење развоја делатности из области креативних и културних економија формиран је посебан метод статистичког праћења[16] њиховог раста, у оквиру којих је и заштита градитељског наслеђа. Третман наслеђа у статистичком систему указује на његово позиционирање на пет различитих и међусобно повезаних нивоа:

1. продукција (стално препознавање, откривање и редефинисање шта је то наслеђе и за шта се користи),
2. ширење знања (ширење свести о постојању и важности наслеђа),
3. очување (у домену физичке обнове наслеђа),
4. образовање јавности (грађана, институција, корисника, инвеститора и других вредности наслеђа) и
5. менаџмент (нивои руковођења).

Градитељско наслеђе је потенцијал који, иако губи на значају због локацијских и просторних карактеристика, постаје употребљив за делатности које имају специфичне локацијске и флексибилне просторне потребе (савремена култура и уметност, пословање-канцеларијски простор, трговина аутентичних производа, туризам и становање). Овакав процес регенерације зона градитељског наслеђа је понудио градовима некадашњег европског (комунистичког) истока разноврсне опције да „ове зоне претворе у нешто посебно“ (McNeill и While, 2001:298). Позитивни ефекти политика обнављања објеката и инфраструктуре су „охрабрили комерцијалну пренамену, обновили туристичку инфраструктуру,

[15] http://www.create2009.europa.eu/fileadmin/Content/Downloads/PDF/Manifesto/manifesto.en.pdf (07.03.2014).

[16] Статистичка методологија дефинише креативне и културне индустрије као самосталан сектор са 30 делатности, према тржишно оријентисаној методологији, повезан регистром запослених.

покренули тржиште некретнина превасходно за луксузно становање“ (Dimitrovska-Andrews, 2005:163).

Поред искључиво комерцијалних намена које намећу токови капитала у неолибералном економском окружењу, зоне градитељског наслеђа су више него други делови града погодне за урбане иновације које укључују широки спектар актера (по структури сличне феномену *отворени кôд*[17]) (Leadbeater, 2003). Отворени код омогућава појаву *белог простора* ослобођеног од контроле комерцијалних режима у којима је „креативност бирократијом сатерана у узан простор где нема места за визионарство, случајна открића и зачетке идеја који би могли да прерасту у револуционарна открића“ (Bollier, 2001:5).

Улога стручњака за простор, односно урбанистичких планера, базирана на принципу балансирања свих актера урбаних трансформација, усмерена је ка промовисању избалансираних урбаних иновација у шемама локалног развоја, у циљу обнове и одрживог коришћења зона градитељског наслеђа градова. Оквир одрживих намена треба да буде заснован на разноврсности и обухвати: културу (позоришта, музеји, концертне дворане и друге), управу (седиште градских органа, седишта јавних и приватних институција и компанија), становање, пословање и трговину (ограниченог формата и врсте) и условно, рекреацију (тргови и скверови, јавни паркови, ботаничке баште и друго). Традиционалне намене центра (висока култура, управа и друго) су и даље његов ексклузивни садржај, док су некадашње претежне намене, пре свега становања и трговине, данас технички и функционално неповољне, што доводи до напуштања и физичког пропадања објеката и губитка њихове тржишне вредности. Као решење се нуде различити механизми урбанистичког планирања, реализација пројеката урбане реконструкције и накнадног одрживог менаџмента простора како би се обезбедила дуготрајнија, диверсификованија и флексибилнија, а тиме и одрживија структура намена.

Поред физичке обнове објеката и простора зона градитељског наслеђа, посебно је значајна појава иновативних концепата њихове (комерцијалне) употребе базирана на удруженом или индивидуалном предузетништву, култури и друштвеном активизму. Промена привредне базе европских градова и нова

[17] Отворени кôд је информатички израз који омогућава да кôд коришћен за састављање компјутерског програма могу видети сви корисници, а не само творци програма.

глобална географија безбедности, покренуле су интересовање локалних заједнице за пренамену напуштених фабрика, војних комплекса, лучких постројења, складишта и других браунфилд локалитета. Обновљено интересовање за вредност војне и друге утилитарне архитектуре, историју развоја технолошких и социо-економских односа у периоду индустријализације градова, данас се трансформише у уметничко стваралаштво и нове индустрије (Mommaas, 2004). Појава спонтаних (сквотованих) или организованих културних или креативних кластера покренула је потрагу за моделом одрживог културног, просторног, финансијског и управљачког програма рада и менаџмента, усмерених ка диверсификацији и алтернативним облицима локалног културног стваралаштва.

Коначно, изазови савременог урбанистичког планирања и менаџмента су заштита и пренамена зона градитељског наслеђа просторно избалансираним интервенцијама, које ће омогућити и комерцијалне и некомерцијалне садржаје у циљу проналажења одрживог, локално применљивог и аутентичног модела развоја зоне градитељског наслеђа. Реализација овакве локалне политике захтева такве менаџерске структуре које треба да предводи локална заједница, односно самоуправа. У земљама европског истока, због потребе за привлачењем инвестиција, системи урбаног планирања и менаџмента су веома флексибилни, па се обнова делова зона градитељског наслеђа препушта искључиво потребама комерцијалних приватних инвеститора.

2.3.2. Просторне карактеристике и елементи за планирање и менаџмент зона градитељског наслеђа

Савремене просторне трансформације европских градова су део вишеслојних промена урбаних система које се одвијају под утицајем глобализације. Свака просторна целина у урбаној матрици је изложена овим променама, међу којима су зоне градитељског наслеђа у највећем фокусу. Ове зоне имају значајан потенцијал за промоцију пројеката иновативног дизајна у обнови постојећих и изградњу нових просторних структура које доприносе побољшању идентитета градова, глобалној компетитивности и препознатљивости, али и социо-економској консолидацији локалне заједнице.

У просторном дефинисања зона градитељског наслеђа користе се: (1) *Метода коришћења земљишта*, (2) *Метода функција*, (3) *Метода токова и интензитета саобраћаја* (Maretić, 2000:54-55), али и друге физичке и културно-историјске карактеристике у циљу дефинисања урбанистичко морфолошких и функционалних одредница које имају јединствене:

- Функционалне карактеристике: намена, густина и интензитет урбаних функција и намена, профил привредних делатности, гринфилд и браунфилд локалитети, саобраћајну приступачност и друго,
- Физичке карактеристике: урбано-морфолошке специфичности (облик, величина, репрезентативност, повезаност са другим зонама наслеђа и градским просторима), токови саобраћајне инфраструктуре, природно-морфолошке специфичности, квалитет урбаног предела, однос изграђено-неизграђено, позиција на градским визурама;
- Културно-историјске карактеристике: историјске зоне, концентрација број формално заштићених објеката градитељског наслеђа, потенцијал утилитарне (индустријске, војне, вернакуларне и друге архитектуре као градитељског наслеђа), историјски јавни простори и паркови и друго;

Друге карактеристике: специфично нематеријално наслеђе, специјалне заштићене просторне целине (стара гробља, паркови и друго), приоритетни простори за реализацију у локалним развојним стратегијама.

Просторне трансформације зона градитељског наслеђа, по правилу у урбаном центру европских градова, усмеравају системе урбанистичког планирања и менаџмента ка репрограмирању урбаног капитала у привлачење инвестиција у циљу социо-економског раста и развоја локалне заједнице. Обавеза локалне самоуправе је да препозна те зоне и дефинише смернице урбанистичког планирања, менаџмента и дизајна како би на најбољи начин очувала вредности њихових просторних карактеристика и омогућила задовољавајуће савремене стандарде живљења локалне заједнице и одрживог просторног и привредног развоја зоне. У том смислу потребно је донети релевантне урбанистичко-планске документе, менаџмент-планове (са стандардима одржавања постојећих структура, обликовања нове изградње и смернице за очување квалитета зоне) и друге документе (план конзервације, развојни план зоне, анализа утицаја на

градитељско наслеђе) који дефинишу смернице могућности и ограничења будућег развоја (Worthing и Bond, 2008).

Критеријуми за обнову зона повезани су са новим доживљајем градитељског наслеђа па се, поред најрепрезентативнијих културно-историјских споменика центра града, у његовом ширем обухвату пренамењују, обнављају и дограђују објекти индустријског наслеђа, војне архитектуре, свакодневне (вернакуларне) архитектуре и други. Обим интервенција зависи од конкретних просторних ограничења (степена заштите, могућности и капацитета за реализацију) и интересовање носилаца реализације (инвеститори, предузетници, културна и уметничка удружења, грађани), који ће условити елементе за урбанистичко планирање и урбани менаџмент ових браунфилд локалитета.

Традиционални центар града је највреднија зона градитељског наслеђа, и углавном обухвата зону унутар (средњовековних и нововековних) зидина (intra muros). Његова вредност у урбанистичко-архитектонском културном и економском смислу, једнако је значајна као и она симболичка, уско везана за идентитет локалне заједнице. Урбано-морфолошки и функционални склоп подразумева неправилну уличну матрицу блокова ивичне изградње, са вишеспратним, претежно стамбено-пословним објектима. Слободностојећи су јавни или објекти нестамбене намене (цркве, управа, одбрана, образовање...).

Специфичност просторног склопа и архитектонске разноврсности које је обликовала аутентична локална историја, непоновљива је комбинација различитих елемената, истовремено вредна становницима, али и посетиоцима, јер пружа бројне могућности за тумачења, посматрања, едукацију, али и уживање.

Просторно-функционална регенерација зоне традиционалног градског центра постао је један од приоритета развоја градова Средње и Источне Европе крајем 20. века (Sýkora, 1998). Градитељско наслеђе центра, које су чинили „запуштени објекти конфисковане и национализоване имовине“ (Tosics, 2005:51), дошло је у фокус неолибералних урбаних развојних политика које су подразумевале његову комерцијализацију, смањивање регулације за нове интервенције у простору (утицај планирања и контроле реализације) и учешће јавног. Просторну трансформацију центра тако карактеришу: „конфликти између заштите наслеђа и потреба инвеститора, обликовање објеката ван морфолошког

просторног контекста, недостатак паркинг-простора и друго“ (Dimitrovska-Andrews, 2005:163).

Узорни модели за обнову зоне традиционалног центра су градови са уходаним системима урбанистичког планирања и урбаног менаџмента. Њихова добра пракса је указала на системе финансирања обнова фасада и објеката, али и економских подстицаја за покретање примерених намена, најчешће у складу са добро промишљеном стратегијом урбаног развоја. Подршка Европске уније у десеминацији добре праксе се реализује кроз разноврсне мреже сарадње које подразумевају организовање и финансирање заједничких пројеката, од великог значаја за урбане средине европског Истока које су, због закаснеле транзиције урбаних система, више изложене комерцијализацији и захтевима за дерегулацију механизама који управљају урбаним развојем.

Зоне ширег градског центра и браунфилд локалитети су настали у два временска периода:

1. У периоду од средњег века до краја 18. века у форми предграђа уз градске капије, односно путне правце од града (зоне изван градских зидина-extra muros). Урбано-морфолошка и функционална матрица прве фазе подразумева условно радијалну структуру блокова насталих уз улазне правце у град, коју чине стамбено-пословни објекти ниже спратности (до П+2+Пк).

2. У периоду након рушења одбрамбених зидова око градског језгра (након Европске буржоаске револуције 1848. године), које у плански уређеном ортогоналном систему временом попуњавају блокови ивичне изградње вишеспратних објеката. Ободне зоне су функционална подршка градском центру претежно намењене становању (вишепородичном и породичном), али другим наменама (трговина, пословање, занатство, образовање култура, здравство, верски објекти, индустрија, одбрана) које, због просторних ограничења, нису могле да се развијају у градском центру. Спонтано настали и обликовани јавни простори су карактеристични за прву фазу, а плански дефинисани и уређени у каснијој фази крајем 19. и првој половини 20. века.

У вредновању градитељског наслеђа ових зона, фокус је на појединачним објектима и комплексима (јавни, црквени објекти, војни и болнички комплекси, паркови и гробља) и објектима вернакуларне (свакодневне) архитектуре претежно

стамбених (свих типова од вишепородичних објеката у низу, породичних кућа до слободностојећих вила на крајњем ободу зоне), чија заштита није строга и ограничавајућа за нови просторни развој као у градском центру. У последњим деценијама 20. века ове зоне су постале углавном запуштене и зато препрека економском (објекти ван циклуса привређивања и опорезивања) и друштвеном (небезбедни простори), односно просторном (неприлагођена физичка структура новим потребама и запуштени јавни простори) развоју градова. Због претежно стамбене функције ових зона, значајан је њихов локални друштвени аспект, који је усмерен ка очувању и унапређењу наслеђа историјског окружења.

Ободне зоне градског центра су, због диференцијације потреба на тржишту некретнина за атрактивним и добро позицонираним локалитетима, постале посебно привлачне за комерцијалне пројекте (пословне и стамбене објекте и комплексе, комплексе спорта и забаве, и шопинг-молове већих капацитета). Истовремено, посебно браунфилд локације (некадашњи индустријски, војни комплекси и други локалитети превазиђених намена), постају привлачни за специфичне и хибридне намене из домена савремених економија, културе, уметности, образовања и друштвеног активизма. Зато је у процесу урбанистичког планирања најважније развијање партнерства са потенцијалним носиоцима пројеката развоја, инвеститорима, невладиним сектором и другим заинтересованим групама и појединцима. Урбани менаџмент у великој мери зависи од механизама подстицаја локалне самоуправе како би се охрабриле условно недовољно комерцијалне намене креативног или културног дистрикта (Cerar, 2013).

Зоне објеката и комплекса иконичне архитектуре су простори на ободу зона градског центра које су ширењем градова и њихове (саобраћајне) инфрастуктуре постале пожељне и атрактивне за различите савремене пројекте просторног развоја. У том циљу, ове зоне се обнављају, пренамењују или доградњују глобално препознатљивом архитектуром како би осавременили и физички капитал градова, и повећали тржишну атрактивност *просторне сценографије*. Појединачни нови објекти иконичне архитектуре су „симболи промене урбане политике“ (Swyngedouw et al., 2002:551) који спектакуларном

архитектуром шаљу поруку о „креативном одговору“ локалне средине на савремене изазове привредног развоја.

Пројекти иконичне архитектуре се развијају на микролокацијама на ободу зона градитељског наслеђа и имају изузетан функционални и обликовни (дизајнерски) значај за непосредно окружење и град у целини. Зоне или локације иконичнх објеката су намењене претежно централним функцијама, а најчешће комбинованим или хибридним наменама које обухватају културу (музеј, галерија, опера, позориште), конгресне и пословне садржаје, изложбене (сајамске хале), спортске (стадиони, спортске хале) и образовне центре (универзитете, високе школе) и друге садржаје. Основни предуслов је да локација има квалитетно културно-историјско окружење (близина градског центра), урбанистичку позицију (визуелно сагледив локалитет), саобраћајну приступачност и, по могућству, квалитетно природно окружење (обала, паркови, зелени простори и друго). Изградњом ових зона (објеката или комплекса) знатно се унапређују физичке карактеристике делова града који су, по правилу, запуштени и економски мање вредне браунфилд локалитети (некадашњу индустрију, складишта, војне комплексе, али и стамбене блокове) или до тада празне и неизграђене локације.

Како би избегли замке обликовања неаутентичних и „неинспиративних производа културног дизајна савремене интернационалне архитектуре и препознатљив дизајн ентеријера“ (Takács, 2010:39), пројекти иконичних објеката нису увек додатна вредност зоне традиционалног градског центра, али су примерени за његов обод. Поред (обавезних) комерцијалних садржаја, готово по правилу пројекти иконичне архитектуре су намењени култури коју, уз задржавање појединачних објеката градитељског наслеђа у свом обухвату, могу обезбедити функционално-просторну атрактивност и аутентичност у привлачењу креативне класе, пословних и туристичких посетилаца и нових становника града. У циљу постизања највишег обликовног квалитета, њихова реализација је обавезно ауторство познатог архитекте или тима (starhitects). Успешност модела урбаног развоја базираног на изградњи објеката иконичне архитектуре, покренули су велики градови (Лондон, Париз, Берлин, Барселона), а његову универзалност су потврдили и градови средње величине (Билбао, Валенсија, Грац и други).

За реализацију ових пројеката неопходно је утврдити јасне елементе урбанистичког планирања како би се заштитио јавни интерес и ограничила визуелна и функционална комерцијализација простора зона градитељског наслеђа. Елементима урбаног менаџмента се донекле могу усмеравати начини реализације и касније коришћење објеката и простора, посебно ако се пројекат реализује у јавно-приватном партнерству.

Јавни простор је важан елемент европског града као саставни елемент урбано-морфолошких, функционалних и културних образаца. У оквиру јавних простора се одвијају и преплићу различите друштвене, пословне и културне активности локалне заједнице, у временским ритмовима, од свакодневних до годишњих. Истовремено, јавни простор је комуникациона платформа за формално и неформално окупљање људи, што подстиче друштвену интеракцију, поспешује економски развој (угоститељство, трговина, услуге…) и обогаћује урбану животну средину.

Основну физичку карактеристику јавних простора одређује облик: тачкасти (трг и сквер) и линеарни (улица, булевар, шеталиште и др.). Функционалне карактеристике зависе од основне намене јавног простора (простор окупљања, комуникација, одмора…) коју условљавају потребе околних намена (трговине, пословања, становања и забаве), али и саобраћајне комуникације пешачких, бициклистичких и аутомобилских токова и линија јавног саобраћаја. Неки простори имају сопствену самосталну функцију као места окупљања, репрезентације и спектакла (главни градски трг, тргови испред јавних објеката), односно одмора и рекреације (паркови и шеталишта).

Јавни простори у традиционалном градском центру су историјска места окупљања, трговине и репрезентације. У ободним зонама центра, јавни простори су ређе заступљени, али просторно већи у функционално специфичнији као што су градски паркови настали на некадашњим градским периферијама. Јавни простори су обавезан садржај креативних квартова и зона објеката и комплекса иконичне архитектуре као њихов функционални додатак и допуна обликовању.

Приступ урбанистичком планирању и урбаном дизајну јавних простора се константно унапређује како би се обезбедила њихова квалитетнија и безбеднија јавна, па и неопходна комерцијална употреба. Улагање у уређење и обнову јавних

простора има неколико бенефита: учвршћивање осећаја урбаности локалне заједнице, побољшање имица града и политичке промоције локалне самоуправе, али и у интересу „приватних инвеститора обнове и изградње нових објеката како би заштитили вредност својих инвестиција“ (Carr et al., 1992:12). У циљу ојачавања јавног интереса, примењује се систем интегрисаног планирања и менаџмента јавног простора који треба да обезбеди модел вредновања, процене економских, социјалних и других бенефита на урбану животну средину, како би се предложиле конкретне смернице за реализацију.

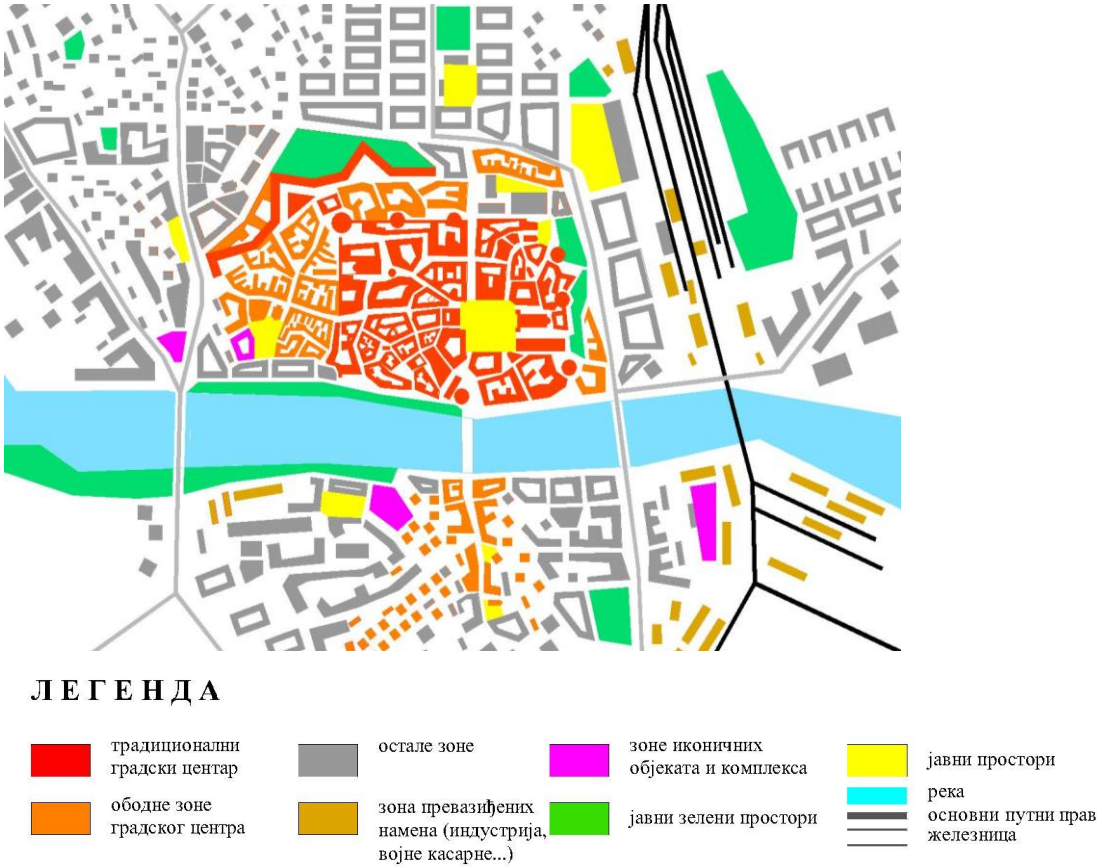

Слика бр. 1: Шема зона градитељског наслеђа (Извор: Д. Полић)

2.4. Пројекат Европска престоница културе

Поред Унескове заштите објекта или зоне градитељског наслеђа, најзначајнији подстицај развоју креативних и културних потенцијала европских градова је пројекат Европска престоница културе. Пројекат *Европски град културе* покренут 1985. године, имао је за циљ да прикаже европској јавности посебне аспекте културе у градовима, назначи богатство и различитост европске културе и промовише веће међусобно упознавање европских градова. Под новим

именом *Европска престоница културе*, идеја је постала један од највећих и глобално најпрепознатљивијих пројеката Европске уније у области културе. Додатни допринос је било усвајање Мастрихтског споразума 1992. године којим су земље Европске заједнице утврдиле могућност заједничког вођења културне политике различитим формама финансирања, легислативе и администрације.

Иако је у почетку био „модернистички модел елитистичког наметања“ (Palonen, 2011:248), прекретница за пројекат је била 1990. година када је након низа националних престоница, у Великој Британији уместо Лондона изабран Глазгов. Подршком посрнулом постиндустријском граду, у циљу успешног социо-економског уздизања и глобалног ребрендирања, успостављен је нови модел развоја европских градова. Глазгов је такође међу првим *престоницама* који је у центар развоја поставио друштвено оријентисан модел урбане регенерације предвођене културом.

Град који носи једногодишњу титулу европске престонице културе има прилику не само да укаже глобалној публици (тржишту) на своје културно наслеђе и достигнућа него и да открије сопствени урбани карактер. Најзначајнији легат пројекта је позиционирање културе у центар друштвеног развоја и прихватање културних ресурса као покретача локалног економског раста и запошљавања утемељеног на знању, иновативности и креативности за одрживи и инклузивни раст, у складу са ЕУ стратегијом *Европа 2020*. Европске престонице културе су, поред серије културних пројеката и програма, усмерене на пројекте просторног развоја како би постали места за привлачење инвестиција у домену културе и образовања, развили културну инфраструктуру, ојачали културне и креативне индустрије, развили туристичку привреду, повећали медијску пажњу и унапредили имиџ града (Palonen, 2011).

Због великог успеха пројекта и могућности коришћења европских фондова, порасло је интересовање градова за ову титулу. Строже утврђене пропозиције[18] за градове кандидате након 2021. године обухватају:

1. *Допринос дугорочној културној стратегији града* (планови за успостављање, међусобно повезивање и дугорочан развој културног, економског

[18] Одлука Савета Европе № 455/2014 од 16.04.2014.

и друштвеног сектора и његово повезивање са употребом градитељског наслеђа за развој савременог живота у граду).

2. *Европска димензија* (квалитет активности за промоцију културне различитости Европе и привлачење домаће и међународне публике).

3. *Културни и уметнички садржај* (јасна и кохерентна уметничка визија и стратегија програма).

4. *Капацитети за реализацију* (хоризонтална и вертикална политичка подршка за обнову постојећих и изградњу нових објеката за очекиване капацитете и структуру посетилаца).

5. *Шири обухват* (просторни обухват града са околином како би се ојачали и обогатили културно-историјски и други просторни потенцијали).

6. *Менаџмент* (стратегије обезбеђења средстава и јавних и европских фондова и буџета).

Померањем критеријума за избор кандидата за европску престоницу културе након 1990. године, у фокусу долазе градови средње величине. Свака престоница је на неки начин искористила специфичности просторних референци да искаже своју визију развоја културе и града, односно укаже на вредности које су основа пројекта европске престонице културе. Пројекти, који су остварени, покренули су просторне трансформације следећих зона градитељског наслеђа:

1. Центар града (физичка и инфраструктурна обнова),

2. Ободне зоне градског центра и браунфилд локалитети (селективна обнова),

3. Зоне објеката иконичне архитектуре (објекти различитих размера, претежно за намену културе),

4. Јавни и јавни зелени простори у свим зонама градитељског наслеђа.

Градови који су били европске престонице културе у периоду у 21. веку (од 2001. до 2014. године) су у већини случајева реализовале један или више пројеката из ове четири категорије.

Табела број 5: Градови-европске престонице културе у 21. веку (2001-2014 године)

	град	**1**	**2**	**3**	**4**
2001.	**Ротердам,** Холандија	Национални музеј, Обнова Куће Зоненвелд (Sonneveld).	Музејски и Културни кварт Вите де Вит (Witte de With), Уметничка хала.	-	-
	Порто, Португалија	Градска *библиотека Алемда Гарет* (Alemeida Garrett), Сала забаве, Нови португалски центар фотографије.	-	Концертна дворана Кућа музике (Casa Da Música).	-
2002.	**Брижж,** Белгија	Обнова дела старог градског центра.	-	*Концертна кућа* (Concertgebouw) .	-
	Саламанка, Шпанија	Изложбени простор *Santo Domingo*, Центар драме, Палата Sánchez Paraíso и Позориште *Liceo*.	-	-	-
2003.	**Грац,** Аустрија	-	-	Уметничка галерија, Кућа литературе, Музеј деце и Градска хала.	Острво на Мури, Главни и Трг слободе.
2004.	**Ђенова,** Италија	Обнова делова традиционалног градског језгра и објеката културе.	-	-	Обнова јавних простора центра града и луке.
	Лил, Француска	-	Дванаест културних центара.	Нова зграда опере.	-
2005.	**Корк,** Ирска	Обновљен стари градски центар, проширење Музеја града и обнова Астрономског центра на Блекрок тврђави.	Лабораторија Lifetime, Национална фабрика скулптуре.	Нови градски архив и музичка школа.	Обновљени јавни простор у најужем градском центру.
2006	**Патрас,** Грчка	Обнова 50 објеката британских и немачких трговачких представништава из 19. века.		Нови археолошки музеј[19].	Шеталиште уз море

[19] Мост Рио-Антирио (Γέφυρα Ρίου-Αντιρρίου) на регионалном путу близу Патраса био је нови иконични симбол града и целе земље.

2007.	**Луксембург,**[20] Луксембург	-	-	-	-
	Сибиљ, Румунија	Обновљен стари градски центар.	-	-	-
2008.	**Ливерпул ,** В. Британија	-	Обновљени Албертови докови и индустријске зона Роуп Вок (Rope Walk).	-	Обновљени јавни простори у некадашњим индустријским зонама.
	Ставангер,[21] Норвешка	-	-	-	-
2009.	**Вилњус,** Литванија	Обновљени стари градски центар.	-	-	-
	Линц, Аустрија	Савремена реконструкција срушеног јужног крила тврђаве.	-	Уметнички центар „Ars Electronica“ и Музеј будућности.	-
2010.	**Истанбул ,** Турска	Обнова зоне градитељског наслеђа: Султанахмет, Бејоглу, Фенер-Балат и други, неисламска гробља и и бедеми старог града.	-	-	-
	Печуј, Мађарска	Обновљен стари градски центар.	Жолнаи (Zsolnay) културни кварт.	Концертна дворана и Регионална библиотека са информационим центром.	Јавни простори градског центра.

[20] Није било нове изградње, јер је коришћена инфраструктура из 1995. године када је град био по први пут Европска престоница културе.
[21] Изостали су просторни пројекти, јер је акценат био на програмима из културе и уметности.

	Есен-регион Рур, Немачка	-	Северни пејзажни пар у Дуизбургу, Гасометар Оберхаузена, Цолферајн, Нордштерн парк и друго.	-	-
2011.	**Talin,** Естонија	Обновљен стари градски центар.	Морска променада *Културни километар*[22].	-	-
	Турку, Финска	-	Креативни центар Логомо (Logomo).	Конгресни центар и музичка дворана[23], доградња Градске библиотеке.	Обнова јавних простора зоне традиционалног језгра уз реку Ауру.
2012.	**Гимараеш,** Португалија	Обновљен је део старог градског центра уз реку Курос.		Културни центар Вила флор (Flor) и доградња Архива.	
	Марибор, Словенија	Позориште лутака у некадашњем Минористком манастиру, Ветрињски дворац и друго.	-	-	Уређење приобаља уз реку Драву, пешачки Студентски мост.
2013.	**Кошице,** Словачка	Обновљени Тврђава Кошице, спомен-кућа Красна, Мојзесова улица старих заната	Касарна-парк културе К 13, Кунстхала (напуштен базен), Табачка (некадашња фабрика дувана).	-	Градски парк и Парк Коменског.

[22] Објекти: Културни колдрон (Cultural Cauldron) (некадашња градска топлана за фабрику културе за повезивање и знање), Патериа музеј (Pateria) (некадашњи затвор за музеј репресије и мултифункционалан простор за културне и комерцијалне активности) и Поморски музеј (Lennusadam) (хангари за луку хидроплана су постали музеј). (http://www.lennusadam.eu/en/learn-more-about-the-museum/history) (12.9.2014).

[23] Приватни инвестициони фонд реализује комплекс хибридне намене за културу и становање (https://www.turku.fi/public/download.aspx?ID=59019&GUID=%7B4A19D318-B1B5-48A0-9053-43F7BDF4B891%7D (13.9.2014).

	Марсеј, Француска	-	Лучки хангар J1, Град уметности улице, КЛАП-кућа плеса (некадашње складиште), Концертна дворана (силоси за жито).	Музеј историје града, Уметнички фонд Региона, Музеј европске и медитеранске цивилизације, Позориште Жулијет Минотери.	Уређени су јавни простори у окружењу обновљених и нових објеката.
2014.	**Рига,** Летонија	Обнова делова старог градског језгра (Улица Алберт).	-	-	Кронвалдс (Kronvalds) парк.
	Умеа, Шведска	-	-	Умеа уметнички и образовни кампус и Културни центар Вавен.	Град између мостова-уређење јавног простора и парка.

Пројекти просторног развоја градова-европских престоница културе на почетку 21. века су мењали фокус у зависности од процене локалних приоритета, глобалног економског окружења и потребе за промоцијом компетитивних предности у односу на конкурентске градове кандидате. Буџети су често били фокусирани на пројекте физичке (и инфраструктурне) обнове зона градитељског наслеђа (Ђенова, Истанбул), посебно важних за мање градове Средње и Источне Европе (Сибињ, Вилњус, Печуј и Кошице), често уз подршку централне власти. Како би се унапредили просторни капацитети за развој савремених економија, спроведена је обнова и пренамена објеката индустријског наслеђа у готово свим престоницама културе (Корк, Ливерпул, Печуј, Есен, Талин, Кошице, Марсеј). Велика већина градова је реализовала објекте[24] иконичне архитектуре (Порто, Бриж, Саламанка, Грац, Лил, Патрас, Печуј), које су пројектовали светски познати архитекти[25]. Већина ових објеката су претежно намењени култури и образовању, а ређе хибридним делатностима (Турку, Умеа). Уређење јавних простора је пратећа делатност уређења зона градитељског наслеђа, али је, пре свега, концентрисана на

[24] У великом броју примера, постојећи објекти наслеђа су дограђени анексима савремене архитектуре.

[25] Колхас (Coolhaas) је аутор Куће музике у Порту, Фурније (Fournier) и Кук (Cook) Куће уметности у Грацу, Биро Снохета (Snøhetta) је пројектовала објекат Ткање у Умеи.

центар града, зелене и рекреативне просторе (паркови, шеталишта и друго), просторе у окружењу објеката иконичне архитектуре и остале. Неки градови су искористили постојећу физичку структуру за презентацију нових развојних визија (Ротердам, Грац, Луксембург, Печуј, Турку). Након почетка светке економске кризе 2008. године, избор пројеката и обим реализације пројеката се коригује, а приоритет рационализује.

Промовисање модела којим се квалитативно мења слика града је један од циљева сваке кандидатуре. На основу истраживања ефеката титуле европске престонице културе на просторни развој градова (Palonen, 2011), претходне престонице су као своје највише приоритете навеле повећање интернационалног профила града, дугорочни културни развој града и покретање економског опоравка (уз помоћ културног туризма и како би се развили уметнички и културни потенцијали града).

Преглед пројеката просторних трансформација у скоро свакој од претходних престоница поклапа се са раније препознатим карактеристичним зонама градитељског наслеђа. Пратећи смернице кандидатуре, пројекти просторних трансформација обухватају обнову и артикулацију наслеђа, али и доградњу постојећих и изградњу нових објеката, пре свега објеката намењених култури и креативним индустријама. За спровођење ових трансформација је неопходна мотивација политичких структура, коју такође доноси титула европске престонице културе.

На основу досадашње праксе, стратегије избора пројеката у зонама градитељског наслеђа и елемената за њихово урбанистичко планирање и менаџмент могу бити шаблон, али ће његов успех зависити од тога „како ће се град суочити са конкретним питањима дугорочног развоја, економске и друштвене одрживости, кретања становништва и лоших пракси и локалних идентитета“ (Tej, 2009: 340).

3. ПРОСТОРНЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ЗОНА ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА ГРАДОВА СРЕДЊЕ ЕВРОПЕ

Средња Европа је простор чије границе се не могу једнозначно одредити, а географске одреднице подразумевају простор Панонског басена са перипанонским ободом (падине Алпа и Карпата), односно простор слива Дунава. Ову територију је приближно обухватала Аустроугарска монархија до 1918. године. Данас Средња Европа обухвата независне државе: Аустрију, Мађарску, Словенију, Хрватску, Чешку и Словачку, односно делове Србије (Војводина), Румуније (део Баната, Поморишје и Трансилванија) и Украјине (Закарпатје и Галиција).

Иако је историјски била отворена према утицајима Истока и Запада, приступањем већине земаља Европској унији од 2004. године па надаље, определило је политичко-културну оријентацију Средње Европе ка концепту западне демократије. Географски карактер простора и специфична културна традиција усмерила је националне државе у оквиру Средње Европе ка удруживању, због чега се она данас доживљава као „једна од колевки федерализма“ (Orel, 2012:22) и претеча концепта Европске уније.

Основна карактеристика урбаног система Средње Европе је недостатак великих градова (осим Беча, Прага и касније Будимпеште), односно заступљеност малих и градова средње величине као регионалних центара који имају следеће карактеристике (Musil, 2005:26):

- положај градова у полупериферном делу Европе,
- варирање степена повезаности са градовима у Западној Европи током историје,
- слабо развијен урбани систем на територији Средње Европе,
- нехомогеност нивоа привредног развоја, урбанизације, техничке и социјалне инфраструктуре, посебно након периода комунизма.

Градови средње величине у Средњој Европи показују јединствене карактеристике урбано-правног устројства, структуре урбане привреде, начина изградње урбане матрице, објеката и градског простора у културно-историјском окружењу који је устројила Аустроугарска монархија током средњег и новог века.

Сличност се може утврдити и на основу просторне матрице градова коју карактерише:

- развијени центар града (у периоду од зрелог средњег века до краја барока),
- проширење града ван зидина у 19. веку (стамбена и индустријска периферија),
- зонирање градова и јачање нове градске периферије у периоду 1945-1990,
- период урбане регенерације градова од 1970-их (у западном делу) и од 1990. године (у источном делу) до данас.

Осим дуге традиције градске управне аутономије (историјски статус слободног царско-краљевског града) и историјског седишта црквених власти, градови средње величине имају одређену политичку, управну, привредну и научну функцију регионалних центара у оквиру националних држава. Највећи напредак градови Средње Европе доживљавају у оквиру Аустроуграске крајем 19. и почетком 20. века, када започиње модернизација и индустријализација (нешто касније у односу на друге западноевропске земље) које карактерише: повећање инвестиција, реформа система средњег и високог образовања у богатом мултиетничком и мултикултуралном урбаном социјалном окружењу (Blau, 1999:13). Беч, као центар, дефинише узоре за пројекте просторног развоја и покреће обимне радове изградње железничких станица, административних објеката, културних и образовних институција, јавних простора (тргова, паркова, „рингова“...) и блокове нових стамбених објеката (историјских стилова) у готово свим градовима царства као „напор круне да уједини периферне урбане центре етнички разноврсне државе у хомогену цивилизацију“ (Dimitrovska-Andrews, 2005:155).

У урбанистичко-архитектонском смислу, све претходне карактеристике су утицале на формирање препознатљиве урбане морфолошке матрице до 20. века. Иако је вековно наслеђе градова било донекле обликовано различитим локалним културним традицијама, првим планерским захватима крајем 19. и почетком 20. века започиње њихова релативна просторна унификација. Приступ

урбанистичком планирању се може дефинисати на основу два модела регулације простора:

1. **Инжењерски** (модел Ота Вагнера) који промовише рационалност и функционалност у операционализацији града кроз циркулацију (увођење техничке инфраструктуре), санитацију и хигијену, и
2. **Органски** (модел Камила Зитеа) који промовише анализу и планирање морфолошких јединица, техничке инфраструктуре и даље правце развоја града.

Период политичке поделе Средње Европе након Другог светског рата, произвео је знатне разлике у развоју урбанистичких система градова. Државно власништво над градским грађевинским земљиштем у његовом комунистичком делу укинуло је сучељавања са приватним иницијативама и „отворило простор произвољним, немотивисаним и безначајним одлукама које не могу да издрже пробу времена и урбане просторе чини туробним“ (Benevolo, 2004:264). Придруживање некадашњих комунистичких земаља Европској унији након 2004. године, градови средње величине, посебно они уз саму границу некадашње Гвоздене завесе, започели су процесе социо-економског реструктурирања, у складу са транзицијом националне државе у систем западне неолиберале демократије. У дефинисању своје нове позиције у оквиру Европске уније, а пратећи смернице и препоруке за локални и регионални развој, градови су дефинисали нове визије и правце развоја у циљу решавања проблема заостале привредне структуре, неприлагођене градске управе и одлива становништва.

Међу градовима средње величине, који су били европске престонице културе на почетку 21. века, за анализу су изабрани они који су потврдили виталност зона градитељског наслеђа, иновативне програме за развој нових креативних и културних капацитета у оквиру браунфилд локалитета, подржали пројекте иконичне архитектуре и реартикулисали значај јавног простора. Изабрани градови су регионални културни, образовни, привредни и политички центри на јужном ободу Средње Европе, уз некадашњу границу западне и некадашњег комунистичког истока Европе.

3.1.Грац

Град Грац је са 271.988 становника (2014. године) други град по величини у Аустрији и главни град Савезне државе Штајерске, и налази се на реци Мури у југоисточном делу Аустрије. Грац ужива заштиту Унескоа 1999. године (градски центар и дворац Ерберг), има статус Унеско-град дизајна и важан положај у оквиру мреже креативних градова Европе. Ове титуле подижу „глобалну репутацију“ Граца, али и усмеравају опредељеност града ка култури препознавања значаја квалитетно обликоване урбане средине, и европској и светској повезаности са другим центрима преко које размењује искуства у циљу квалитетнијег социо-економског развоја.

Посебна повезаност сектора културе, пословања и науке служи као динамична сила за модеран и креативни развој и достизање вишег квалитета живота у граду. Највећи капитал града је дуга традиција развоја уметности и креативности које град негује развојем научног и интелектуалног центра (са шест универзитета и 44.000 студената) и развојем креативних индустрија преко локалних и регионалних система подстицаја. Како би се наставио тренд успешног развоја, Грац је установио визију просторног развоја базираног на концепту Паметног града (Smart City) који ће му обезбедити да постане интернационални центар иновативних технологија и услуга за период 2020-2050. године, али и да задржи положај у европском урбаном систему као град средње величине.

Градски центар

Градски центар Граца, заштићен Унеском 1999. године, уређује се према усвојеном менаџмент-плану чије смернице упућују да приоритет треба дати заштити вредног градитељског наслеђа, а „пажљиво уклапање нових објеката треба да обезбеди хармонични допринос живом градском организму уз највећу пажњу. Циљ сваке акције треба да рефлектује свеобухватну визију зрелости Града Граца према свом наслеђу, без компромиса.“ (UNESCO World Heritage Graz, 2013:9). Уређење градског центра није био посебан пројекат у оквиру припрема за годину европске престонице културе јер је као континуирана делатност града само додатно интензивирана у периоду 1999 -2003. године.

Слике бр. 2 и 3 :Аеро-фото снимак заштићеног центра Граца (аутор: G. Senarclens de Grancy) и Центар града (Извор: http://www.4gress.com/sights/entry/100142.html).

Ободне зоне центра и браунфилд локалитети

Током године престонице културе Грац није покренуо пројекте урбане реконструкције браунфилд локалитета. Развој креативних индустрија је охрабрио статус Унеско-град дизајна након године престонице културе, па је тек 2007. године основано предузеће Креативне индустрије Штајерске (Creative Industries Styria GmbH) које окупља око 4.800 фирми из сектора креативних индустрија, са 7.000 радних места и годишњом зарадом од једне милијарде евра. Од свих делатности, 50% се односи на дизајн, а других 50% на уметност, културу, музику и медије. Највећи, условно некомерцијални пројекат је обнова старог Јакомини (Jakomini) кварта на левој обали Муре, који је од небезбедне и непродуктивне зоне града, разним подстицајима у периоду од 2011. до 2014. године, обновљен и, пре свега, економски регенерисан.

Комерцијални пројекат урбане регенерације простора напуштене старе *Пиваре Рајнингхаус (Reininghaus)* и касарне Хумел (Hummel Kaserne) на десној обали, у форми приватно-јавног партнерства, заједнички развијају Град Грац, Технички универзитет у Грацу и приватне фирме. Реализацију комплекса намењеног становању, пословању, култури и образовању на површини око 100 ha, зауставила је економска криза 2008. године.

Зоне пројеката иконичне архитектуре

Уметничка галерија (Kunsthaus) за приказивање савременог стваралаштва из различитих видова савремене уметности (архитектура, дизајн, нови медији,

уметност на интернету, филм и фотографија) настала је као резултат иницијативе културног круга Форум књижевника настала још крајем 1960-их година. Након спроведеног међународног конкурса 1998. године, изведено је решење Колина Фурнијеа (Fournier) и Питера Кука (Coock) названо „Пријатељски ванземаљац“ (Friendly allien). Уметничка галерија, насупрот уобичајене беле минималистичке коцке, дизајнирана је у стилу блобизма (мехура) којим се истовремено промовишу органски (природни) облици и савремени материјали. Рефлектујућа стаклена фасада окренута је према Мури и традиционалном градском центру. Просторни концепт је базиран на „доградњи“ заштићеног објекта робне куће из 1848. године („Челична кућа“).

Слике бр. 4 и 5: снимак из ваздуха Уметничке галерије (Извор: http://www.museum-joanneum.at/kunsthaus-graz/ihr-besuch/veranstaltungen/events/event/22.09.-03.10.2013/happy-birthday-friendly-alien) и Дворана Хелмута Листа (Извор: http://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Essays/Architektur-ISG/List-Halle).

Дворана Хелмута Листа (Helmut List Halle) је мултикултурни центар у обновљеној фабрици сграђеној 1950-их година, у некадашњој индустријској зони на ободу градског центра. Дворана пружа просторну и техничку флексибилност, добре акустичне перформансе и техничку подршку за различите врсте манифестација. Објекат има 2.000 m^2 и капацитет за 2.400 посетилаца.

Структура објекта пројектанта Маркуса Перталера (Pertahler) може се описати као „узорна у испуњавању грађевинских захтева и имплементације

конструктивних радова како би се достигли високи стандарди архитектонског дизајна, социјалне посвећености и иновативни карактер“[26].

Дом литературе (Literaturhaus) је намењен учвршћивању везе између стваралаца и публике, па се у просторима дома, приређују изложбе, књижевни сусрети савремених аустријских писаца, концерти и друго. Објекат Дома литературе је првонаграђено конкурсно решење архитекте Флоријана Риглера (Riegler) и Рогера Рива (Riewe) из 2003. године. Дом литературе је изведен у виду доградње Дома културе (Kulturhaus), смештеног у Палати Мајер-Мелнхоф из 1852. године,

Слике бр. 6 и 7: Кућа литературе (Извор: http://www.gat.st/content/literaturhaus-graz) и Музеј деце (Извор: http://www.graz-cityofdesign.at/de/places/detail/81/kindermuseum).

Музеј деце (Kinders Museum Frida & freD) је замишљен као научни центар - музеј за образовање и забаву деце од 4 до12 година, који подрезумева сталну поставку, изложбе и позоришне представе по програму *активне руке-активна глава* у коме деца уче „о разноврсности света и разумевању његове комплексности“[27]. Објекат[28] је дело архитеката Хелме Фаш (Fasch) и Јакоба Фукса (Fuchs) као *кућа за децу,* на основу спроведеног конкурса, реализована 2003. године у Ауергартен (Auergarten) парку у ширем центру Граца.

Градска хала (Stadthalle) је део Сајма Града Граца у функцији мултифункционалне хале за сајамске изложбе, велике музичке концерте,

[26] http://www.helmut-list-halle.com/en/history (9.10.2014).
[27] http://www.graz-cityofdesign.at/en/places/detail/81/the-children-s-museum (9.10.2014).
[28] Објекат је награђен Наградом за архитектуру Штајерске 2004. године и био је у ужем избору за Награду Мис ван дер Рое.

конференције и конгресе, корпоративне презентације и ТВ представе. Градска хала се налази на источној градској магистрали, на ободу градског центра. У непосредном окружењу је и градски фудбалски стадион, па је читаво подручје нека врста субурбаног центра добро саобраћајно повезаног са градским центром и железничком станицом (Östbahnhof). Објекат је дело архитектонске звезде (starchitect)[29] Клауса Каде (Kada).

Јавни простори

Острво на Мури (Murinsel) је јавни амфитеатар са кафеом, дело њујоршког уметника Вита Акончија (Acconci). Острво је изведено у форми плутајуће платформе у облику морске шкољке (дужине 47 m), причвршћено за обалу у зони старог градског језгра, повезано преко два пешачка моста са обе обале реке. Острво је замишљено као привремена инсталација која грађанима Граца треба да приближи реку на нов начин, али је на њихов захтев задржано након 2003. године.

Градски парк (Stadtpark) је главни зелени простор Граца и најважнији јавни простор који је обновљен у години престонице културе. Поред хортикултурне обнове, уређење парка је обухватило и обнову водених површина, скулптура и павиљона „Форум“ који се од 1958. године користи као место за културне, уметничке и интелектуалне сусрете.

Градски тргови

Главни (Haupt Plaz) и Трг слободе (Freiheits Platz)[30] у центру су једини циљано обновљени градски тргови за годину престонице културе.

[29] http://arch-kada.allsite.com/allsite_prod1/ContentView/17/FrontEnd?pageId=3685 (10.10.2014).

[30] Трг слободе је био место за једну од привремених инсталација пројекта *Град у огледалу* којим је преко огледала илузијом одбљеска околне архитектуре била доведена у питање реалност праве слике града.

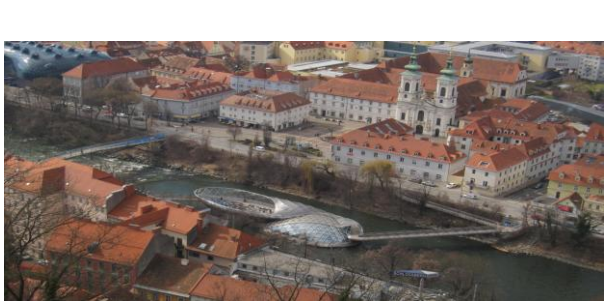

Слике бр. 8 и 9: Острво на Мури и Градски парк (Извори: Д. Полић и Opentown.Graz).

Пројекат регенерације Јакомини кварта преко подстицаја за развој креативних индустрија је започео обновом јавних простора. Пројекат је започео уређењем јавих простора преко јавних конкурса за савремене уметничке инсталације. Уређење јавних простора покренуло је интересовање фирми и појединаца у домену креативних индустрија (око 50 фирми у прве две године), што је на крају подигло и цену некретнина (Schrempf, 2012).

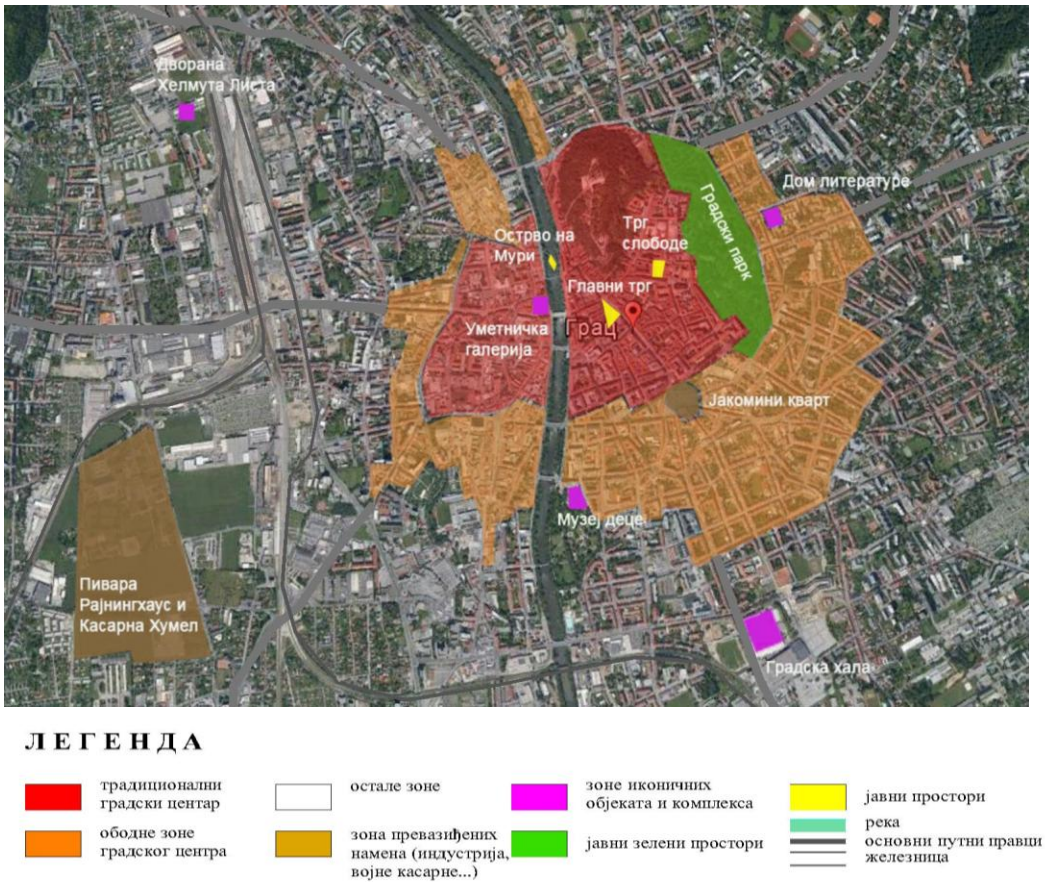

Слика бр. 10: Шема зона градитељског наслеђа у Грацу (Извор: Google Earth и Д. Полић).

3.2. Печуј

Град Печуј је са 156.801 становником (2012. године) пети град по величини у Републици Мађарској и политички центар региона Јужне Трансданубије. Град је историјско средиште Барање, региона који се јужним делом налази у суседној Републици Хрватској.

У глобалној размери, Печуј се профилише као центар креативних индустрија и културе региона, али и као чвориште споја међународне културне праксе и седишта представништва институција од европског и глобалног значаја. Положај на југу Мађарске и географска окренутост Балкану утицали су на мултикултурни карактер града, али и на климатски квалитетно окружење за живот и рад. Бројне институције културе свих профила (позоришта, филхармонија, издавачке куће, Универзитет, музеји, галерије и развијена фестивалска култура) традиционално обликују висок квалитет културног стваралаштва и уметничких активности у граду. Као један од чланова мреже Креативни градови Европе, у граду делује 790[31] компанија из овог сектора, што чини 4,15% привредних субјеката у граду.

Културно наслеђе Печуја је дефинисано у односу на неколико традиција: (1) Средњоевропски немачки културни регион, (2) Отомански-балкански регион, (3) вишејезичан свет некадашње Аустроугарске монархије, (4) Латинско-италијански-медитерански регион (5) Источно-средњоевропски социјалистички регион. Свака традиција је оставила одређено градитељско наслеђе у оквиру временских нивоа: (1) ранохришћански (некропола античке Сопијана (Sopianae) под заштитом УНЕСКО-а), (2) средњовековни (градске зидине, остаци средњовековног универзитета из 1367. године и две преостале џамије), (3) неокласични (класицистички објекти), (4) бидермајерски (грађанска архитектура центра) и (5) модерни 20. века (сецесијска архитектура са жолнаи архитектуром, печујски баухаус 1920-1938. године и модернистичко стамбено насеље Уран).

Програм пројеката просторних трансформација Печуја је дефинисан већ у самој пријави града за Европску престоницу културе. Програми су произашли из

[31] По делатностима: уметности, занати и извођачка делатности (226 организација), архитектура (189), новинарство, новинске агенције, издаваштво (94), планирање и дизајн (85), адвертајзинг (67), музеји и изложбе (58), филмска продукција и биоскопи (38), културна размена (22) и софтвер, интерактивне делатности и слободно време (11).

принципа развоја који су подељени у неколико модела спровођења: (1) Пројекти високог буџета за ревитализацију запуштених градских зона (у циљу подизања вредности земљишта, привлачења инвеститора за изградњу значајних пројеката), (2) Формирање културног кварта у зони некадашње Фабрике порцелана Жолнаи, (3) Обнова јавних простора као катализатора за развој.

Градски центар

Реконструкција Музејске улице и Велики изложбени простор у центру града чине комплекс барокних објеката некадашњег седишта управе региона, и под највишим је степеном заштите. Комплекс је формиран око Музејске улице, непосредно уз Катедралу, парк и Ранохришћанску некрополу (*Sopianae*) под заштитом УНЕСКО-а, северно од главног градског трга. Потреба за организовањем простора за намену изложбеног простора великог формата је реализована трансформацијом главног тракта објеката у Велики изложбени простор у оквиру Модерне галерије Мађарске за излагање дела у периоду од 1960. до 2000. године.

Слике бр. 11 и 12: Главни Сечењи трг и Јокаи улица (Извори: Д. Полић и E. Dyan).

Ободна зона центра и браунфилд локалитети

Према генералном урбанистичком плану града из 2003. године, планирана је регенерација ободне зоне центра, према југу ка железничкој станици и према истоку, некадашњој индустријској зони Будаи (Budai). Проширење према југу, осим обнове објеката и простора, обухватило је и изградњу великог шопинг-центра, који је пажљиво уклопљен у околну грађевинску структуру. Развој је посебно усмерен ка истоку, обновом и успостављањем Културног кварта *Жолнаи* и јавних простора у виду пешачке везе са центром града.

Жолнаи културни кварт је комплекс објеката некадашње фабрике порцелана породице Жолнаи површине око 40.000 m^2. Производи фабрике били су познати широм Европе по свом дизајну (претежно из периода сецесије), начину обраде (техником еозина), али и по архитектонској керамици (пирогранит). Некадашња фабрика са 700 запослених престала је да ради након национализације и касније приватизације у другој половини 20. века.

Културни кварт је подељен на пет делова: занатски, креативни, породични, дечији и универзитетски. Комплекс чине стари индустријски и управни објекти фабрике од којих је 30 заштићено, али и нови објекти изграђени у оквиру пројеката ЕПК. Културни кварт садржи: *музеје* (Тематски парк историје индустрије, Центар савремене уметности, Печујска уметничка галерија, Галерија Ђуђи колекције), *интерактивне центре* (Фабрика уметничког порцелана, Планетаријум, Интерактивна кућа забавне науке), *Универзитетски дизајн центар* (департмани Академије уметности за комуникације, музику у визуелне уметности), *Креативни инкубатор* (за развој малих и средњих предузећа и креативних индустрија), хотел, ресторан, продавнице (производа локалне и аутентичне ручне израде), *Бобита позориште лутака* и, у непосредној близини, Капелу-Маузолеј породице Жолнаи. Јавни простори су посебан квалитет културног кварта не само на дневној бази него и за појединачне културне и забавне догађаје и фестивале. Културни кварт је планиран за 200.000 посетилаца годишње.

Слике бр. 13 и 14: Жолнаи кварт у процесу обнове и након отварања (Извор: Д. Полић).

Пројекти иконичне архитектуре

Сви пројекти су реализовани у зони на ободу традиционалног градског центра, на месту некадашње индустријске зоне.

Музички и конференцијски центар „*Кодаљ Золтан*“ је пројекат настао на основу међународног конкурса који је освојио Студио Торок и Балаж (Török és Balázs Stúdió) из Мађарске. Центар површине 11.250 m^2 је седиште Печујске панонске филхармоније, а осим класичне, служи за извођење џеза, светске (World Music), народне и поп музике. Централна сала је савремена концертна дворана за 1.000 гледалаца. Фасада објекта је обрађена каменом из локалних каменолома. Објекат промовише одрживу архитектуру јер се сва прикупљена вода користи као санитарна и техничка, управљање сенилима доприноси уштеди енергије за осветљење, а топлотне пумпе за загревање и хлађење.

Слике бр. 15 и 16: Центар Кодаљ Золтан и ентеријер Регионалне библиотеке (Извори: Д. Полић и https://cfileonline.org/architecture-fashback-2000-library-historic-ceramic-town-pecs-torok-es-balazs-epiteszeti-kft/).

Регионална библиотека и центар знања Јужне Трансданубије су настали из жеље града да развија информатичке економије и друштво како би се нараслом броју становника обезбедио приступ информацијама, „најважнијем фактору савремене економије и друштва, који се примарно манифестује на интернету и дигиталним услугама“ (Takács, 2010:66). Нови центар је замишљен као образовно седиште региона Трансданубије, у циљу проширења спектра способности (предузетништва) становништва и као простор друштвених активности.

Јавни простори

Један од важних процеса ревитализације центра Печуја је обнова јавних простора, тргова и паркова. Простори који су изабрани за обнову су биле позорнице за програме у години европске престонице културе, и означени као узорни модели за друге просторе у граду. Приступ обликовању се ограничио на мотиве који су могли да се модификују (нестандардне боје, обраду површина, знакова и избор хортикултурног материјала). Посебно је значајно мапирање јавних простора спомен-плочама и обележјима у којима је боравила нека важна личност или се одиграо неки догађај, партерна обележја археолошких остатака (стара градска капија у Кираљи улици, стаклени партер изнад ископина ранохришћанске цркве и др.).

Посебно је значајно уређење низа разноврсних јавних и јавних зелених простора између главног Сечењи трга и Жолнаи креативног кварта. Савремено обликовање и квалитетна материјализација простора обезбедили су континуирану и безбедну шетну стазу између центра града и креативног кварта у дужини од око 1,6 km.

Слике бр. 17 и 18: Сечењи трг и Трг Јокаи Мора (Извори: Д. Полић).

Зелени простори мањих паркова у оквиру традиционалног градског центра и у ободним зонама су обновљени и додатно уређени.

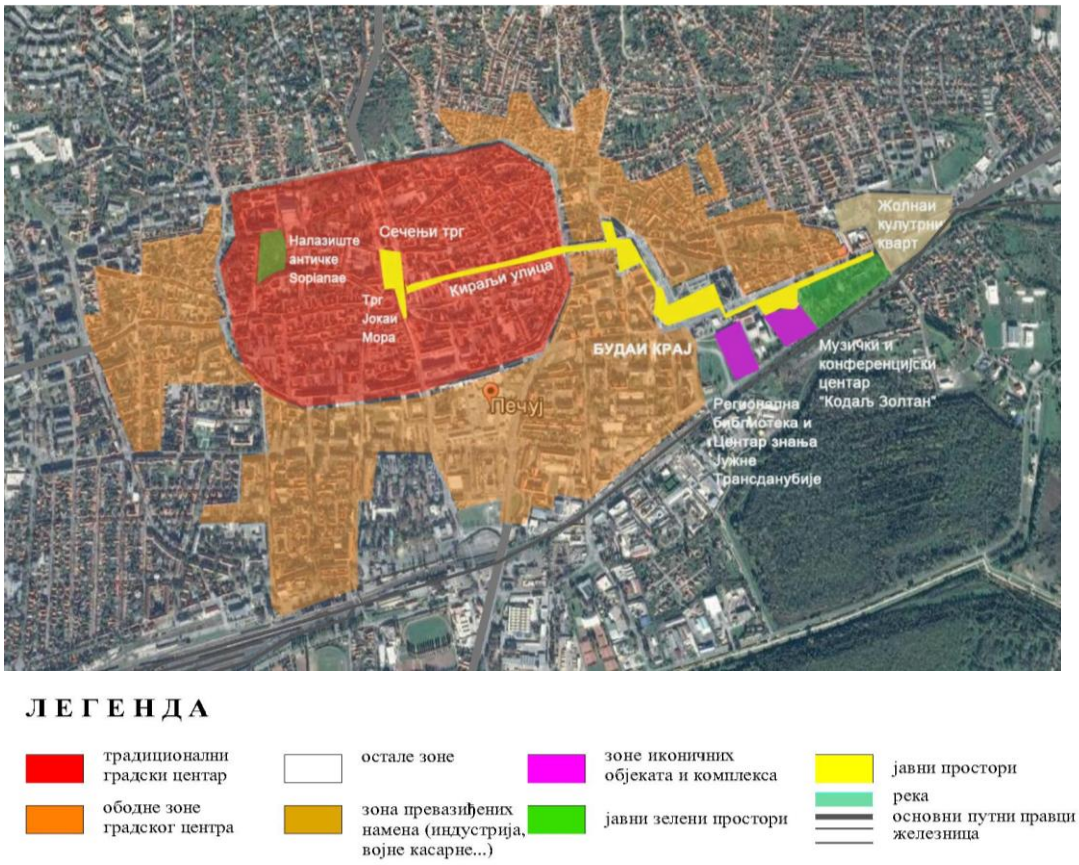

Слика бр. 19: Шема зона градитељског наслеђа у Печују (Извор: Google Earth и Д. Полић).

3.3. Марибор

Град Марибор је са 114.487. становника (2013. године) други град по величини у Републици Словенији. Од када је постао слободни краљевски град (1254. године) до данас, велики развојни пројекти које је спроводио град, приватни инвеститори и грађани, показује упорност и амбициозност Марибора (Čerček, 2009). Иако је историјски претежно био насељен Немцима, од 1918. а посебно након 1945. године, град је изгубио мултикултурни карактер. Брз развој након Другог светског рата застао је распадом Југославије, када је наступила стагнација. Социо-економска, политичка и културна транзиција која је тада започела, довела је до пропасти индустријске базе града, што је резултирало малим интензитетом изградње нових објеката (шопинг-центри, пословни комплекси по ободу града и друго) и слабљењу јавног сектора (јавних простора, паркови, пијаца и друго) (Lobnik, 2014).

Сценарио просторног развоја покренут пројектом Европске престонице културе за 2012 је понудио визију чији је главни циљ био да унапреди квалитет живота и развије атрактиван град, усмерен на одрживи развој у односу на (природно и створено) окружење и друштвено одговоран приступ просторном развоју. У том циљу, дефинисано је седам стратешких смерница:

1. „Унификација постојећих и планираних техничких решења на пољу урбанистичког планирања која ће послужити као основа за инвестирање,
2. Обезбеђење јединственог и дугорочног просторног решења је кључно за имплементацију посебних програма,
3. Покретање инвестиција за обнове обала реке Драве, обнова старог градског центра и објеката градитељског наслеђа према програмима,
4. Успостављање јаког приватно-јавног партнерства,
5. Обезбеђење стабилности инвестиција за реализацију дугорочног плана просторног развоја,
6. Осигуравањем дугорочне ефикасности инвестирања,
7. Трансформацију Марибора у један од најлепших градова, са обновљеним историјским и објектима културе, динамичне савремене изградње и одрживог природног окружења, у коме преовладава жив и културно богат градски живот“ (Čerček, 2009).

Сви пројекти просторног развоја концентрисани на развој старог градског центра, дравског приобаља и појединачних објеката наведени у сценарију су требали бити завршени до 2012. године „како би се Марибор представио као развијен и организован град“ (Skalicky, 2009).

Градски центар

Центар Марибора чини очувано градско језгро на *левом (северном) брегу* изнад реке Драве. Један од основних циљева кандидатуре Марибора за Европску престоницу културе 2012 је била просторна трансформација центра града које је требала да обезбеди његову већу атрактивност, већи квалитет живота, бољу културну понуду у постојећим и планираним објектима, и повратак јавних простора потенцијално већем броју корисника, променом саобраћајног режима.

Планирани пројеката у градском центру су били мањег обима и обухватили су обнову и пренамени појединачних објеката и комплекса за намену културе.

Мариборско позориште лутака основано 1974. године, није имало стално седиште, а напуштени Миноритски самостан из 1784. године је пружао довољне просторне капацитете за потребе мултимедијалних перформанса и савременог позоришта лутака. Победничко конкурсно решење је показало могућност конверзије објекта градитељског наслеђа за савремену намену културе, иако реконструкција није била завршена ни довољно успешна (Sapač, 2011).

Ветрињски двор-Наскова кућа из 13. века је поред изградње позоришта лутака, био најзначајнији реализован пројект у оквиру Европска престонице културе. Ветрињски двор је део средњевековног самостана, од 1709. године је племићка палата, а касније грађанска кућа трговца Наска. Након Другог светског рата је у јавној намени, да би поводом Европске престонице културе простор био обновљен и уређен за културне и уметничке потребе Града Марибора.

Слике бр. 20 и 21: Миноритски самостан и Ветрињски двор (Извор: Д. Полић и http://www.arhivo.com/obnova-naskovega-dvorca).

Водена и судијина кула су остаци одбрамбених зидина Марибора уз обалу Драве. Обновљене куле су у власништву града и користе за намене културе (музеји), и друге потребе у функцији мултифункционалних простора.

Ободне зоне центра и браунфилд локалитети

Ободну зону центра Марибора чине претежно стамбени блокови настали у другој половини 19. и првој половини 20. века левој обали Драве и претежно

индустријска зона на *десном брегу* са железничком пругом и пратећим површинама.

На десној, индустријској обали Драве, покренути су пројекти пренамене објеката Железничке колоније и других индустријски објеката који се не користе за потребе културе (Lobnik, 2012). Као и други пројекти, развој културног кварта није реализован. Програми су се свели на једнократну пренамену Хале број 2 ТВТ „Борис Кидрич“ у позоришну сцену током године престонице културе.

Културни центар Пекара (Pekarna) је омладински културни и информациони центар, смештен у шест павиљона некадашње пекарске индустрије Марибора, који у садашњој намени функционише од 1994. године. Културни центар је истовремено седиште око 40 удружења из области уметности (музика, плес, визуелне уметности, фотографија и видео) и промоције грађанских права и спортска удружења. За потребе пројекта европске престонице културе Град Марибор је додатно финансирао рад Пекаре како би се пренаменом објеката обезбедили услови за потребе међународне размене уметника (Maribor Guest Room) у циљу „позиционирања Марибора као инкубатора нових идеја“[32].

Пројекти иконичне архитектура

Изградња нових објеката иконичне архитектуре је било тежиште свих планова просторних трансформација за годину престонице културе у Марибору. Локација свих објеката је била планирана у ободној зони традиционалног градског центра, односно на простору некадашње индустријске зоне. Сви планирани објекти су били пројекти великог буџета, али ни један није реализован.

Мариборска уметничка галерија је један од објеката културе који је требао својом савременом архитектуром да допринесе новом визуелном идентитету центра Марибора. На основу међународног конкурса за локацију у Ленту, уз западни обод градског центра (западно од Судијске куле), дефинисан је комплексан објекат хибридних намена које су обухватале: Уметничку галерију Марибора, Музеј деце, архитектонски центар, центар креативне индустрије, музејску библиотеку и трговачки простор.

[32] http://www.culture.si/en/Pekarna_Cultural_Centre (11.06.2014.)

Мариборски културни центар (MAKS) је највећи пројекат иконичне архитектуре планиран за годину европске престонице културе. Објекат је планиран на месту некадашње текстилне фабрике „Меринка“ на десном брегу изнад Драве, са погледом на традиционлани градски центар. Центар је у почетку требао да буде позоришни центар, а у каснијој фази мултифункционални комплекс центра и Мариборске уметничке галерије од чије изградње се одустало. Објекат су пројектовали глобално познати словеначки архитекти Садар и Вуга (Sadar i Vuga).

Слике бр. 22 и 23: 3д модел Савремене галерије (извор: http://www.archdaily.com/56436/new-architecture-for-new-maribor-art-gallery-competition-results/) и Културног центра (МАКС) (извор: http://www.sadarvuga.com/news-archive/920-maks-mariborsko-kulturno-sredie).

Градска библиотека са читаоницом је пројекат који није започет ни расписом међународног конкурса као други планирани објекти. Ипак, након године престонице културе, Чандер М. спомиње могућност за изградњу новог, или обнове неког од постојећих објеката превазиђене намене или у оквиру браунфилд локалитета, који се могу прилагодити потребама библиотеке (лична комуникација, 04.06.2014).

Јавни простори

У оквиру градског центра, обновљени су појединачни јавни простори (*Трг Леона Штукља,* простор испред старе синагоге и Миноритског самостана).

За уређење приобаља Драве је планирана изградња новог пешачког Студентском моста (Študenška brv), уређење јавних простора шеталишта (пешачке и бициклистичке стазе, пристаништа и друго) према спроведеним међународним конкурсима. Мост је реализован на основу првонаграђеног решења шпанских

аутора фирме Burgos & Garrido Arquitectos/Idom[33] који обликовно подсећа на некадашњи средњевековни мост на приближно сличном месту. Осим приобалног амфитеатра уз обновљену Водену кулу, други пројекти у оквиру уређења приобаља на основу првонаграђеног решења италијанских архитеката из Рима[34].

Део јавних простора градског центра у зони Лент (потез од главног градског трга до обале Драве) који карактеришу постојеће (галерије, позоришне сцене и друго) и планиране институције културе (Позориште лутака и Мариборска уметничка галерија), и фестивал Лент[35] су делимично уређени како би успоставили просторну и функционалну везу градског центра са уређеним дравским приобаљем.

Слике бр. 24 и 25: Приобални амфитеатар уз Водену кулу и Трг Леона Штукља (Извор: Д. Полић).

Иако је реализација пројеката за Европску престоницу културе започет одмах након доделе титуле 2006. године, због нестабилног менаџмента и сложене политичке ситуације на локалном нивоу, велика већина планова просторних трансформација није реализована.

[33] http://burgos-garrido.com/paginas/project.php?project=55&imagen=0 (11.06.2014.)
[34] Francesco Sabatini, Francesco Deli, Aurelia D´Andria, Alessandro Carmine Console, Gina Oliva and Francesco Belvedere, http://www.ugm.si/en/exhibition-events/exhibition/n/architecture-competition-river-drava-2012-1500/ (11.06.2014.)
[35] Двонедељни летњи Фестивал Лент се одржава крајем јуна и обухвата претежно музички програм у јавним и другим просторима у зони Лента (http://www.festival-lent.si/ (13.06.2014.)

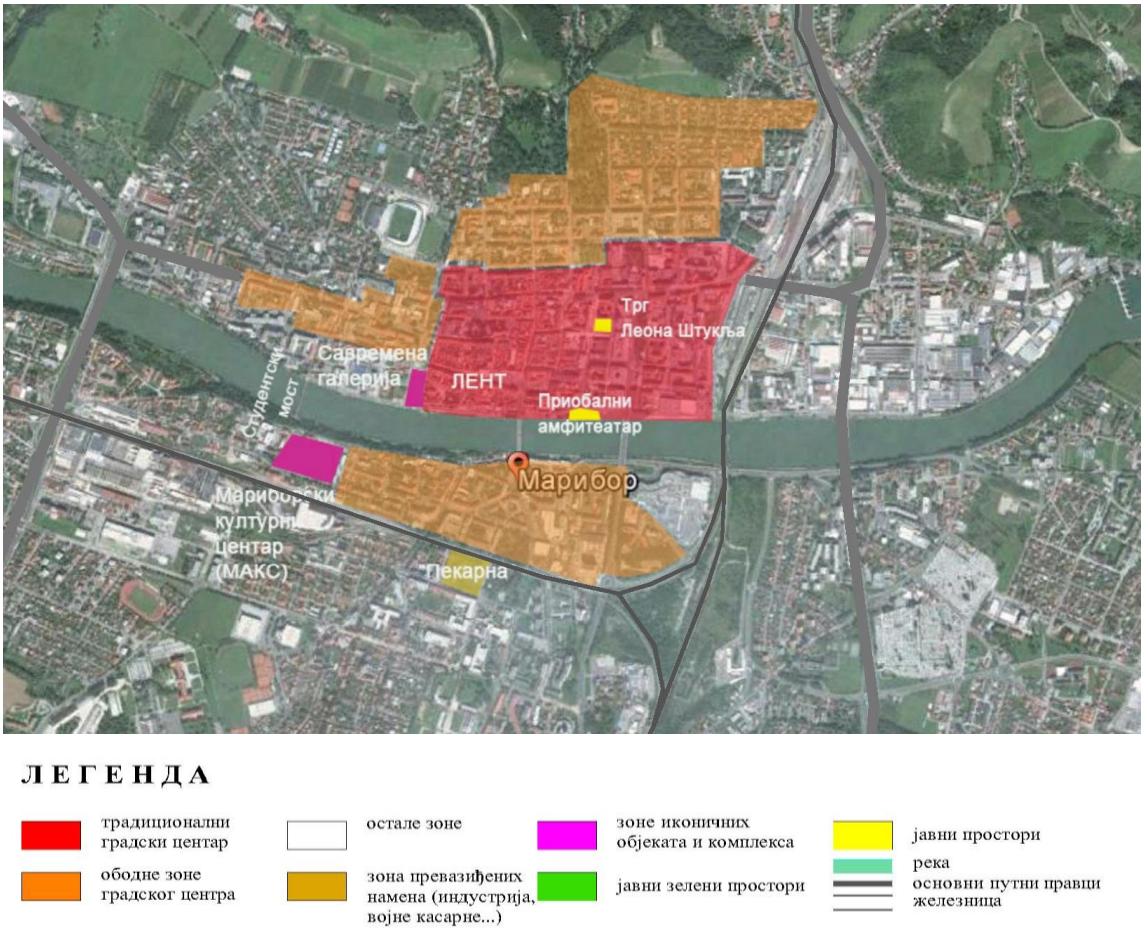

Слика бр. 26: Шема зона градитељског наслеђа у Марибору (Извор: Google Earth и Д. Полић).

3.4. Реализација пројеката просторног развој према циљевима пројекта Европска престоница културе

Пројекти просторног развоја у градовима су остварили неке од циљева пројекта Европске престонице културе и очекивање локалних заједница, и то пре свега: обликовање новог глобално препознатљивог идентитета града, поспешивање кохезије Европске уније, обнове градитељског наслеђа и јавних простора, и стварање новог урбаног капитала подршком креативних и културних индустрија и туризма.

Сваки од изабраних градова показује сличност у концептима пројеката просторних трансформација, чији избор су заједнички обликовали критеријуми за избор кандидата и праксе претходних престоница културе из последње деценије 20. века.

Већина планираних и реализованих пројеката се одвијала у зонама градитељског наслеђа, у оквиру којих су остварене циљеви пројекта Европска престоница културе и то:

*Допринос дугорочној културној стратегији града ј*е успостављен обновом постојећих и изградњом нових објеката и уређењем јавних простора за различите савремене културне потребе и активности. Грац је поред постојећих, ојачао културне капацитете изградњом нових објеката у различитим наменама у функцији простора за излагање (Уметничка галерија), образовања (Музеј деце), сусрете и перформансе (Кућа литературе) и мултифункционалне садржаје (Дворана Хелмута Листа и Градска хала). Печуј је обновио све објекте у Музејској улици и преуредио простор ранохришћанске базилике са гробљем, али пре свега ојачао локалне културне (Музички центар Кодаљ Золтан), образовне (Регионална библиотека и центар знања) и креативне (Жолнаи културни кварт) капацитете. Марибор је у мањој мери успео да трансформише постојеће објекте градитељског наслеђа за савремене културне потребе (Позориште лутака у Минористком самостану, Наскова кућа и делови средњовековних бедема и кула).

Европска димензија подразумева истицање доприноса локалне баштине кроз градитељско наслеђе у промоцији културне различитости Европе, али и привлачењу публике и туриста. Грац је искористио прилику да промовише бренд Унескове заштите центра града, али посебно новом иконичном архитектуром, што је резултирало значајним повећањем промета туриста. Печуј је, као град у земљи у транзицији, истицао своју историјску мултикултуралност и слојевитост, обновом културних, верских и других објеката, са посебним акцентом на заштиту Унескову заштиту ранорохришћанске базилике и гробља. Посебан допринос је трансформација познате фабрике Жолнаи у атрактиван културни кварт, и за осавремењивање капацитета локалне заједнице али и привлачења туриста. Због малог обима реализованих пројеката у Марибору, могу се наслутити покушаји истицања европске димензије у локалним размерама (уређење објекта и простора, али превасходно програмима који су углавном једнократно анимирали грађане и привукли туристе током године европске престонице културе).

Капацитети за реализацију подршка локалне заједнице и успешан урбани менаџмент локалне самоуправе да спроведу пројекте обнове и изградње у склопу

обнове зона градитељског наслеђа. Грац је потврдио капацитете за успешним урбаним менаџментом који у континуитету обнавља зону градског центра, према смерницама менаџмент плана, али и руководи изградњом нових објеката иконичне архитектуре. Успостављање ефикасног урбаног менаџмента, потврдио је успех Печуја да спроведе све планиране пројекте просторног развоја. Спровођењем концепта паметног града у Грацу и почетак његовог успостављања у Печују је био једна од најважнијих завештања статуса Европске престонице културе. Град Марибор није успео да унапреди своје капацитете за спровођењем планираних пројеката, што је пре свега пропуштена прилика за успешну транзицију урбаног менаџмента.

Табела бр. 6: Пројекти реализованих просторних трансформација у изабраним градовима.

	Градски центар	**Ободна зона центра и браунфилд локалитети**	**Пројекти иконичне архитектуре**	**Јавни простори**	**Други пројекти**
Грац	Континуално уређење градског центра (обнова објеката и јавних простора).	Јакомини кварт и простор око Касарне и Пиваре[36].	Уметничка галерија, Дворана Хелмута Листа. Дом литературе, Музеј деце.	Острво на Мури, Градски парк, Главни трг и Трг слободе.	Градска хала на сајму. Уведен концепт Паметан град.
Печуј	Обновљене фасаде; Реконструкција Музејске улице и Великог изложбеног простора.	Жолнаи културни кварт.	Музички и конференцијски центар „Кодаљ Золтан“ и Регионална библиотека и центар знања Јужне Трансданубије.	Обновљени Кираљи и Музејска улица, и уређена пешачка веза до Жолнаи културног кварта.	Почетак увођења концепта Паметан град
Марибор	Позориште лутака у Миноритском самостану, Ветрињски двор, Водена и Судијина кула.	Културни центар „Пекара“.	-	Трг Леона Штукља, Шеталиште уз Драву и приобални амфитеатар.	Студентски пешачки мост.

[36] Реализовани након године Европске престонице културе.

За потребе реализације пројеката обликованих смерницама кандидатуре за европску престоницу културе, дефинисане су нове стратегије урбаног развоја базиране на развоју културе. Изабрани пројекти просторног развоја су реализовани махом у зонама градитељског наслеђа, градског центра и његовог обода, како би се постојећи културно-историјски потенцијал искористио као замајац, не само новог просторног, него и општег развој града у складу са социо-економским параметрима 21. века.

Титула европске престонице културе се показала као јак мотивациони фактор градовима да преиспитају улогу културе за усмеравање правца просторних трансформација. Градови средње величине, који су били европске престонице културе на почетку 21. века, су покренули значајне пројекте просторног развоја који су трансформисали зоне градитељског наслеђа и то:

- **Градски центар** је додатно обновљен и уређен, како би био приступачнији и безбеднији за све категорије посетилаца (нови споменици и спомен плоче, урбани мобилијар, туристичка инфраструктура-путокази и информационе табле...).
- **Ободне зоне центра и браунфилд локалитети** су простори где су покренути пројекти обнове највреднијих објеката и простора, али и пројекти фомрирања креативних и културних квартова у зонама индустријског наслеђа (или војних касарни).
- **Пројекти иконичне архитектуре** су планирани и реализовани на ободу зона центра и браунфилд локалитета, са посебним програмима, архитектонским порукама, начином финансирања и реализације.
- **Јавни простори** су уређени према савременим стандардима обликовања и материјализације, укључујући употребу зеленила и уметничких дела, уклањање просторних баријера и увођење других безбедносних стандарда.

Већина објеката намењених култури у сва три града, иако годинама и деценијама планираним за реализацију, је изведена управо за потребе Европске престонице културе, када су доносиоци одлука сматрали да је то добар тренутак за економски и политички маркетинг. Обнова објеката и простора градитељског наслеђа се континуирано реализује у Грацу, а у Печују и Марибору као градовима

у посткомунистичком европском истоку статус престонице културе била иницијација за почетак шире обнове објеката и простора зона наслеђа.

Проширење културних капацитета изградњом нових објеката атрактивне архитектуре је спроведено у Грацу у већем обиму него у друга два града, превасходно због висине расположивог буџета. Изградња два нова објекта иконичне архитектуре у Печују потврдила је посвећеност и капацитете локалне самоуправе да реализује планиране пројекте, што је значајно допринело квалитету глобалне презентације града. Марибор је показао све проблеме урбаног менаџмента транзиционог периода који су резултирали стопирањем реализације свих планираних пројеката.

Трансформација браунфилд локалитета допринела је њиховој обнови и новој употреби, превасходно због промоције значаја индустријског наслеђа, рационализације нових инвестиција у односу на потребе и одрживог просторног развоја градова.

Посвећеност уређењу јавних простора, иако реализовани у оквиру уобичајених планова обнове и уређења у Грацу, значајно је допринела побољшању опште слике града у Печују и Марибору.

Коначно, на изабраним градовима средње величине који су били европске престонице културе, потврдила се раније утврђена типологија специфичних зона градитељског наслеђа који су у фокусу просторних трансформација на почетку 21. века.

III ФОРМИРАЊЕ ТИПОЛОГИЈЕ ЗОНА ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА И МОДЕЛА УРБАНИСТИЧКОГ РАЗВОЈА НОВОГ САДА

4. ПРИСТУП УРБАНОМ РАЗВОЈУ ЗОНА ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА НОВОГ САД

Просторне трансформације Новог Сада почетком 21. века карактерише неолиберални дискурс транзиције политичко-економског система у Републици Србији. Као и у другим градовима земаља бившег комунистичког блока у Средњој и Источној Европи крајем 20. века, транзиција је значила повратак вредностима зоне традиционалног центра града, односно његове обнове. Поред традиционалног градског језгра, и друге зоне градитељског наслеђа у окружењу постају све привлачнније за развој савремених урбаних економија које новим наменама чувају њихову грађевинску структуру, за коју истовремено показују интересовање разноврсне групе грађана које се боре за њихово очување и унапређење. Збирно деловање економских и социјалних актера, обезбеђује реалне смернице за општи развој зона градитељског наслеђа Новог Сада.

4.1.Социо-економско репозиционирање Новог Сада на почетку 21. века

Град Нови Сад је политички и привредни центар Аутономне покрајине Војводине[37] у Републици Србији, универзитетски центар, седиште националних и регионалних културних институција.

Град Нови Сад са окружењем обухвата 699 km^2. Нови Сад, има 231.798 становника (према попису из 2011. године), и други је град по величини у Републици Србији. Град Нови Сад у *ширем смислу* обухвата део југоисточне Бачке са селима у окружењу (западна група насеља-Ветерник, Футог, Бегеч; северна група насеља: Ченеј, Кисач, Степановићево, и источна група насеља-Каћ, Будисава, Ковиљ) и сремску страну у северном подножју Фрушке горе (Петроварадин, Сремска Каменица и Лединци). Град у *ужем смислу* подразумева

[37] Војводина је до 1918. године целом својом територијом била у саставу Аустро-угарске монархије.

само Нови Сад са бачке и Петроварадин и Сремску Каменицу са сремске стране реке Дунав (црвеном бојом на слици бр. 23).

Слика бр. 27: Град Нови Сад са насељеним местима у окружењу (Извор: ЈП „Урбанизам“ Нови Сад).

Привредни, културни и људски капацитети су важан капитал за локални развој и напредак Новог Сада. Демографски раст Новог Сада је под утицајем миграција, тј. механичког прилива становништва, изузев међупописног периода 1981-1991. године када је природни прираштај био његов доминантан фактор.

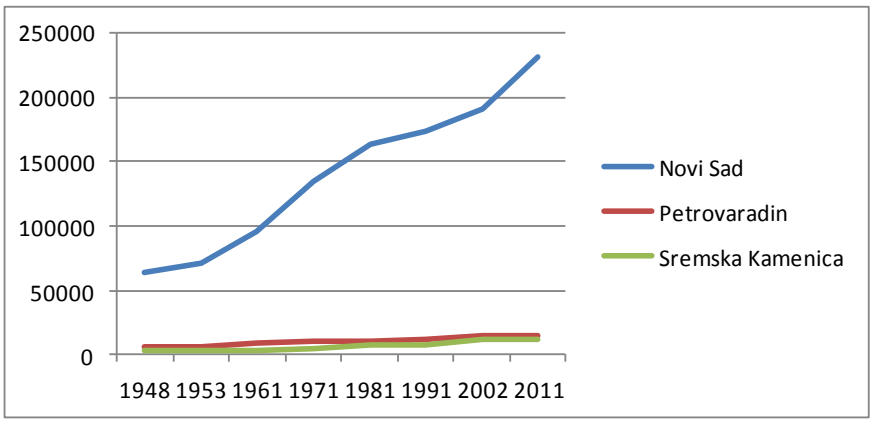

Слика бр. 28: Број становника у граду Новом Саду, (Извор: Завод за статистику РС).

Према резултатима пописа из 2011. године, 59% становника Града Новог Сада чини досељено становништво. Први период интензивног досељавања је био 1961-1971. године (углавном економског карактера), а други из последње деценије 20. века, изазван друштвено-политичком кризом у бившој Југославији и ратовима који су је пратили 1991-1999. године. Без обзира на историјски грађену мултикултуралност, након Другог светског рата национална структура Новог Сада се креће према једној већински заступљеној националној групацији, па према последњем попису, већинско становништво чине Срби (78%).

У економском смислу, Нови Сад је међу перспективнијим градовима у Србији, са најобимнијим буџетом по глави становника[38].Основна карактеристика постојеће привредне структуре Новог Сада је незавршен процес транзиције, која се са већим или мањим интензитетом одвија од 1991. године. Према табели број 28, највећи удео су имале индустријске делатности, грађевинарство, саобраћај и везе и трговина. Мањи проценат запослених је био у делатностима пољопривреде, угоститељства и туризма, занатства, стамбено-комуналним делатностима и др.). Развој привреде након 2000. године, започиње нови развојни циклус у новим околностима и са новом структуром, па од десет привредних друштава са највећим капиталом у Републици Србији у 2008. години, пет има седиште у Новом Саду.

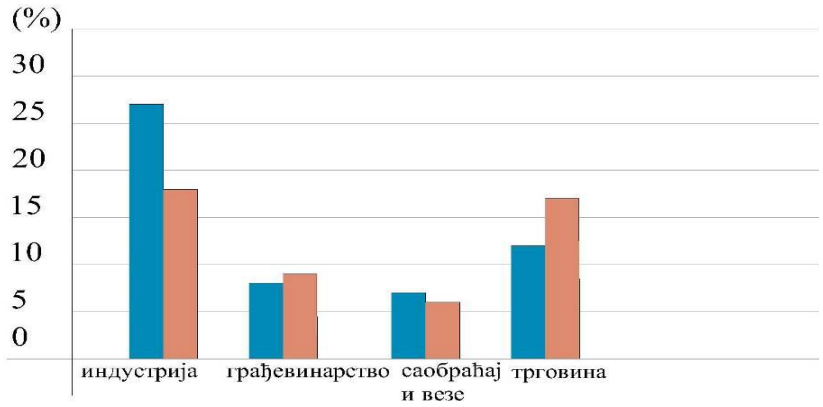

Слика бр. 29: Структура и степен удела запослених по делатностима у Новом Саду у периоду 1990-2008. године (Извор: ЈП „Урбанизам“ Нови Сад).

[38] http://www.novisad.rs/novi-sad-danas (20.11.2014).

Поредећи податке од почетка транзиције до године почетка економске кризе, уочљив је пад индустријских делатности, али нешто мањи пораст у развоју грађевинарства, а посебно трговине. Друге делатности имају занемарљив удео у привредној делатности града. Паралелно са традиционалним привредним делатностима, значајна је појава нових привредних грана (нове економије, фестивалски туризам) које бележе раст у Новом Саду.

Развој нових видова урбаних економија (па и у домену креативних и културних индустрија) у Новом Саду се може пратити на основу података о подстицајима које су обезбедили различити нивои управе (Република Србија, Аутономна Покрајина Војводина и град Нови Сад) за статистички утврђене делатности, односно према броју привредних субјеката односно подацима АПР (Агенције за привредне регистре за подручје Новог Сада). Активност привредних делатности се може пратити по динамици оснивања нових привредних субјеката у граду у претходном периоду.

Табела број 7: Структура привреде-привредних друштава (ПД) и броја предузетника (ПР) (Извор: Агенција за привредне регистре (АПР) http://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/ (25.11.2014).

		2011		2012		2013		2014	
		ПД	**ПР**	**ПД**	**ПР**	**ПД**	**ПР**	**ПД**	**ПР**
1.	**Активни**	8.869	13.489	9.139	13.574	9.674	13.522	10.049	13.815
2.	**Новоосновани**	723	2.078	874	2.113	828	2.041	579	1.424
3.	**Брисани/ угашени**	1.413	2.154	593	2.037	175	2.104	138	1.135

Иако град Нови Сад спада у први степен развијености међу локалним самоуправама у Србији (изнад републичког просека), значајан је број подстицаја по делатностима које указују на промену привредне структуре ка терцијарним делатностима (услуге).

Табела број 8: Број предузећа која су примила подстицаје за регионални развој према врсти делатности на територији Града Новог Сада (Извор Агенција за привредне регистре (АПР): http://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/(25.11.2014).

		2011	**2012**	**2013**	**2014**
1.	Микро,мала и средња привредна друштва	449	200	237	147
2.	Предузетник	509	363	196	116
3.	Кластер	2	-	1	1
4.	Пословни инкубатор	10	12	-	-
5.	Удружење	52	39	17	5
6.	Физичко лице	3	1	-	-
7.	Институције из области образовања и науке	40	54	44	35
8.	Институције из области културе	15	15	12	6

Активности предузећа указују на интензивне делатности, пре свега у домену информационо-комуникационих индустрија и културе. За подршку делатностима креативног сектора, уз помоћ Факултета техничких наука Универзитета у Новом Саду, основан је *Креативни кластер Војводине* са седиштем у Новом Саду. Креативни кластер окупља више привредних и субјеката у домену културе у Новом Саду и Војводини. Кластер је започео одржавање међународних саветовања организацијом годишње Међународне конференције КРИНС (Creative Industries Summer Sessions, Novi Sad, Serbia)[39] „Развој и финансирање креативних индустрија“, којој је присуствовало 100 учесника, из области различитих културних делатности, креативних индустрија, Универзитета у Новом Саду и медија (са националном фреквенцијом).

Израда *Стратегије привредног развоја Града Новог Сада* („Службени лист Града Новог Сада“, број 49/09) дефинисала је пресек актуелних привредних активности и дала смернице за даљи развој како би се превазишли још увек актуелни транзициони изазови. Стратегија је посебно указала на значај просторног аспекта на привредну структуру града, у оквиру које су значајне следеће кључне области: Привлачење инвестиција и стварање позитивне пословне климе, Подршка и развој малих и средњих предузећа, Развој савремених

[39] http://crinss.talkb2b.net/sr/page/52/Preliminarna+agenda+konferencije+kreativnih+industrija (13.11.2014).

технологија и унапређење образовног система и Унапређење туризма. Стратегија привредног развоја је показала да Нови Сад има највеће **предности и шансе** за развој (културног, верског, конгресног, манифестационог, здравственог и агро) туризма захваљујући нивоу урбанизованости, развијеном терцијарном и сектору културе, добром географском положају (на друмским, железничким и воденим европским коридорима и близини Аеродрома Никола Тесла) и сертификацији Фрушке горе као гео-парка. **Слабости** које треба отклонити су: недовољна искоришћеност коридора, непланско и нерационално коришћење простора, недовољна подршка малим и средњим предузећима и предузетницима који желе да покрену сопствени бизнис, недовољно изграђена еколошка свест, непостојање препознатљивог имиџа Новог Сада. **Опасности** су светска економска криза и политичка нестабилност у Србији.

За развој туризма у граду задужена је *Туристичка организација Новог Сада (ТОНС)* која од свог оснивања унапређује, прати и прилагођава његов развој. ТОНС је као најзначајнији потенцијал града дефинисала следеће туристичке вредности:

- Петроварадинска тврђава (културно и градитељско наслеђе),
- Старо градско језгро (културно и градитељско наслеђе),
- Фрушка гора и фрушкогорски манастири (Национални парк природних и културно-историјских вредности),
- Дунав (културно и градитељско наслеђе, природне вредности, спорт и рекреација),
- Салаши (културно наслеђе, угоститељство и рекреација).

Свака од вредности има профилисану понуду и циљну групу туриста. Градитељско наслеђе је доминантно у понуди као основа за развој, за које се везују друге туристичке понуде (пословање, угоститељство, спорт и рекреација). Туристичка привреда Новог Сада је у константном успону од 2005. године до данас. Понуда се профилисала на туризам манифестација (сајмови и фестивали) и посебне врсте туризма (школски туризам и туризам речних крузера).

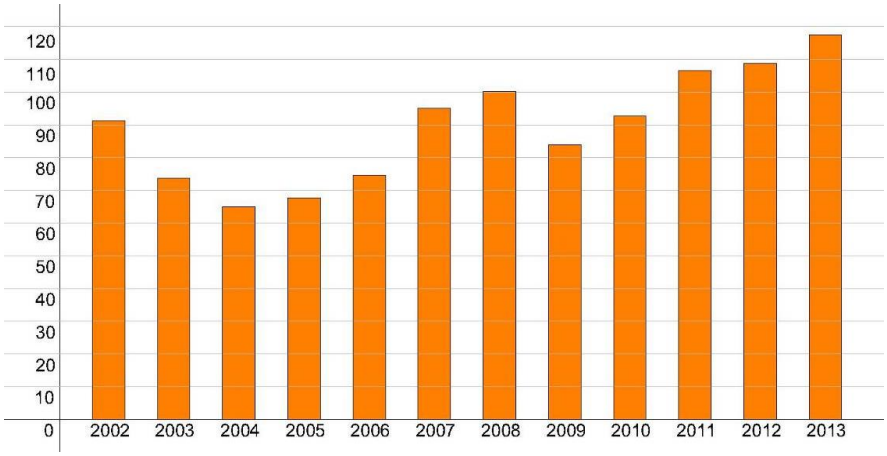

Слика бр. 30: Број туриста (у хиљадама) у периоду 2002-2013. године (Извор: Туристичка организација Новог Сада).

Број посетилаца је био у константном порасту у периоду 2004-2013, са изузетком 2009. године када је прве године светске економске кризе имао пад. Додатни раст броја туриста представљају посетиоци који у Нови Сад долазе бродовима, а који је започео након 2000. године.

Туристички промет града чини 33% промета у АП Војводини, односно 6% на нивоу Републике Србије (Стаменковић, 2014). Укупан број смештајних капацитета Града Новог Сада износи 2.418 лежаја (2010.године), од кога око 71 % покривају хотели (од којих је 43% стандарда 3*). На основу дугогодишње праксе и расположивих туристичких и других ресурса, туристички производ Новог Сада треба базирати у форми: *градски одмор* (city break туризма са акцентом на културу и спорт), *догађаји, манифестације и фестивали* (Events & Festival) и *пословни, едукативни и конгресни туризам* (MICE) (Стаменковића, 2014:228). У односу на конкуренцију у окружењу, за стварање јединственог корпоративног идентитета Новог Сада као туристичке дестинације потребно је: стварање препознатљивог имица, идентификовање брзодобитних туристичких производа и услуга, истраживање и циљање нових тржишних сегмената, побољшање међусекторске комуникације.

4.2.Зоне градитељског наслеђа

Зоне градитељског наслеђа су полигон многих савремених трансформација Новог Сада, међу којима су најзначајније прегруписавање социо-економских потенцијала који директно утичу на приступ њиховим просторним трансформацијама. У транзиционом окружењу, које подразумева и приступ Републике Србије Европској унији, мењају се услови за унапређење, обнову, промоцију зона градитељског наслеђа Новог Сада. Међу најважнијим подстицајима који обухватају све наведене трансформације је кандидатура града за Европску престоницу културе 2021. године.

4.2.1. Историјски развој

Настанак Новог Сада, односно изградња његовог најстаријег дела везан је за природне карактеристике локације, које су обезбедиле најбезбедније и најповољније услове за изградњу насеља на јужном ободу бачке алувијалне терасе (старо градско језгро) на левој обали. Положај истурене петроварадинске стене на десној обали Дунава (комплекс Петроварадинске тврђаве) додатно је утицао на урбани развој Новог Сада јер обезбедио најкраћи прелазак Дунава према коме су се северни, северозападни и западни правци сустицали са јужним[40] (Петровић, 1987).

Иако је насеље на месту данашњег градског центра настајало паралелно са изградњом Петроварадинске тврђаве (1692-1780. године), динамичнији привредни развој града започиње након 1748. године, када Нови Сад добија повластице у оквиру статуса слободног царско-краљевског града. Истовремено започиње успостављање система просторног развоја града, а као прва обавеза, израда катастарског премера.

[40] Раскрсницу ових праваца је чинио сам центар са главним тргом (Трг слободе) и пијацом (Змај Јовина улица), око којих је настало насеље већ крајем 17. века.

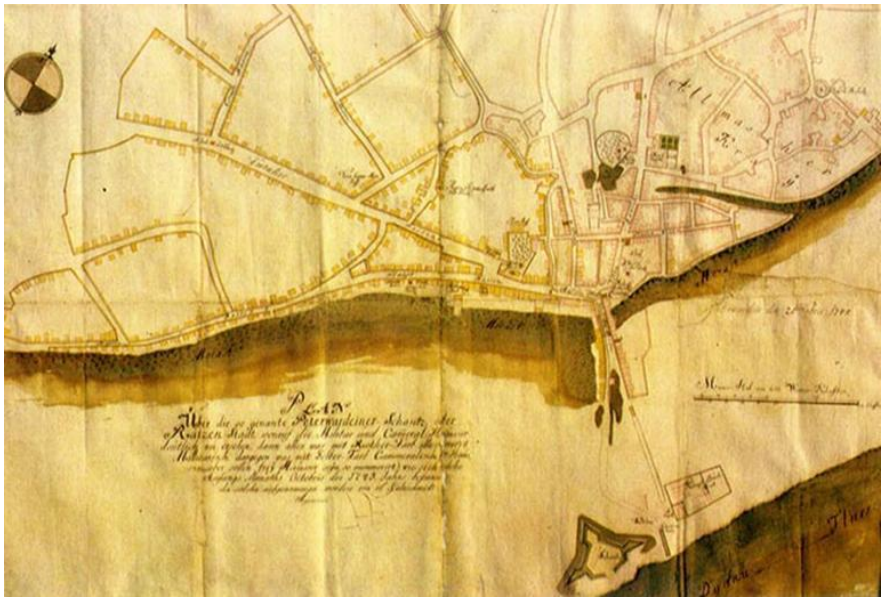

Слика број 31: Катастарски премер Новог Сада из 1745. године (инжењер Антон Калтшмит) (Извор: Петровић, 1987:33).

Просторни развој Новог Сада је био у директној вези са потребама гарнизона тврђаве и непосредног окружења које су привредни развој усмериле ка трговини, занатству и пољопривреди до друге половине 19. века, односно на прехрамбену, текстилну и хемијску индустрију до почетка Другог светског рата. Развој Новог Сада се одвијао у одређеним циклусима, од којих је најуспешнији био онај у периоду од средине 19. века до краја Првог светског рата, када су просторно заокружене зоне у којима су данас концентрисане најважнији објекти градитељског наслеђа града. Између два светска рата започела је насипање и изградња приобалног дела Новог Сада, такозваног Малог Лимана, према првом Регулационом плану општине Града Новог Сада из 1930. године.

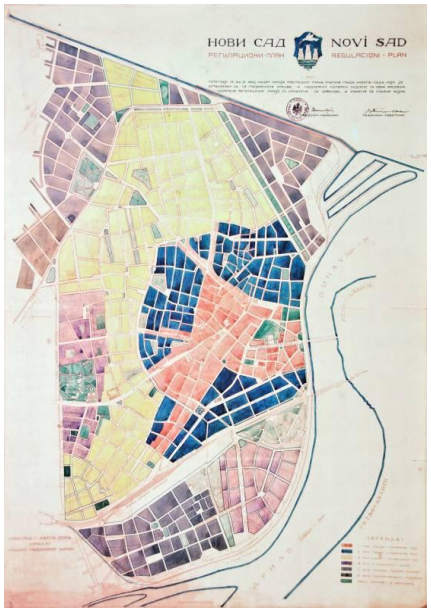

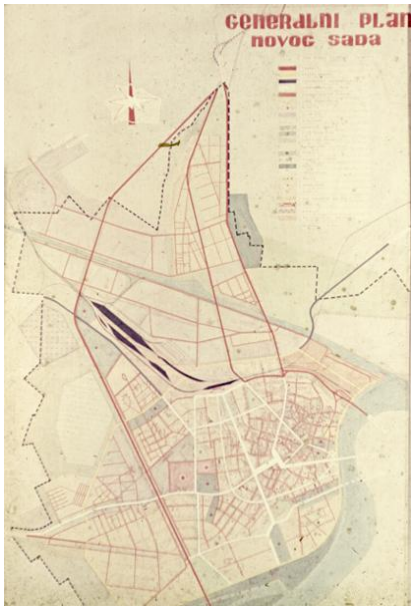

Слике бр. 32 и 33: Регулациони план општине Града Новог Сада из 1930. године и Генерални план Новог Сада из 1951. године (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

Након Другог светског рата, уређен систем планирања се базирао на урбанистичком зонирању и инфраструктурном прекомпоновању који је темељно функционално и просторно реструктурирао Нови Сад. На основу низа генералних планова (1951, 1963, 1974, 1985, 1994, 2000, 2006), предратна урбанистичко-архитектонска структура је подељена новим саобраћајницама, које су делимично уништиле структуру и просторну целовитост традиционалног градског језгра, посебно пробијањем Булевара маршала Тита (1958-1963 године) и изградњом објекта Српског народног позоришта (1971-1981.) године.

Слике бр. 34 и 35: Булевара маршал Тита са окружењем 1958. године (са кулом Главне поште) и из 1981. године (са објектом СНП-а) (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

У периоду транзиције након 1991. године, паралелно са новим моделима политичког, економског и друштвеног уређења, започела је тотална реконструкција простора на ободу градског центра, односно широке зоне између традиционалног градског језгра и великих стамбених насеља на периферији. Овакав систем интензивне и од тада перманентне реконструкције по појединачним грађевинским парцелама, наставио се и у 21. веку, што је знатно смањило квалитет просторног развоја града и потенцијале за његов флексибилан, аутентичан и одржив просторни развој.

4.2.2. Формална заштита

У Регистру непокретних културних добара Републике Србије са подручја Града Новог Сада, укључујући Петроварадин и Сремску Каменицу, уписано је више споменика културе, просторних културно-историјских целина, знаменитих места и археолошких локалитета са израженом концентрацијом културних добара у самом Граду Новом Саду. Посматрајући културна добра по врстама, уочљиво је да преовлађују појединачни споменици културе, што је последица законских решења и принципа заштите из непосредне прошлости, у складу са међународним конвенцијама и препорукама. Од почетака организоване делатности заштите споменика културе, пажња је сконцентрисана на сакралне објекте, а у мањој мери на заштиту појединачних објеката, углавном јавних од посебног културно-историјског значаја. Од шездесетих година, због све веће изградње у градском центру, почиње заштита просторних целина, и нешто мање заштита традиционалног градитељства и зона индустријског наслеђа.

Табела бр. 9: Приказ непокретних културних добара на делу територије Града Новог Сада по категоризацији утврђеној Законом о културним добрима: ИЗ-изузетног значаја, В-великог значаја, С.к.-споменик културе, П.к.и.ц.-просторне културно-историјске целине, З.М.-знаменита места) (Извор: Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада).

Културна добра по врстама	Споменик културе			Просторне културно-историјске целине			Знаменита места			Археолошки локалитети
	ИЗ	В.	С.к.	ИЗ	В	П.к. и.ц.	ИЗ	В.	З. М.	
Нови Сад	2	8	38	-	4	2	-	1	-	38
Петроварадин	-	-	2	-	1	-	1	-	-	6
Сремска Каменица	-	3	3	-	1	-	-	-	-	4
Укупно	56			8			2			48

Старо језгро Новог Сада је као просторна културно-историјска целина заштићено Одлуком о утврђивању („Службени гласник Републике Србије“, број 7/08), заштићено је 34,85 ha „до данас сачуване првобитне урбане матрице града Новог Сада, кућа знаменитих историјских личности, бројних објеката који сведоче о настанку и трајању стилске градње и бројних ауторских дела из области ликовне и пројектантске делатности које су обележиле врхунац креативног умећа и духовности на овим просторима од 18. до 19. века и остатак материјалне културе од праисторије до касног средњег века, односно континуитета настањивања на овом простору“.

Као општа мера заштите, прописана је обавеза чувања затечене урбане матрице, регулационих и грађевинских линија, ивичне блоковске изградње на парцели, унутрашњих дворишта отвореног типа, функционално повезаних са улицама или затворена, у зависности од функције. Објекти унутар зоне су вредновани као објекти од посебне вредности (најстрожи режим заштите), објекти од вредности и објекти без вредности (које је могуће заменити). Посебне мере заштите се односе на очување конструктивног склопа, примењених материјала и ентеријера, како би се омогућило очување или рестаурација изворних стилских одлика објеката. Дозвољено је осавремењивање променом намене, увођењем савремених инсталација и друго.

Табела бр. 10: Вредновање објеката градитељског наслеђа у зони заштићеног старог градског језгра (Извор: Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада).

Категорије и број објеката градитељског наслеђа					
Културно добро од изузетног значаја	Културно добро од великог значаја	Споменик културе	Објекти од посебне вредности	Објекти од вредности	Археолошка налазишта
1	**6**	**14**	**104**	**73**	**9**

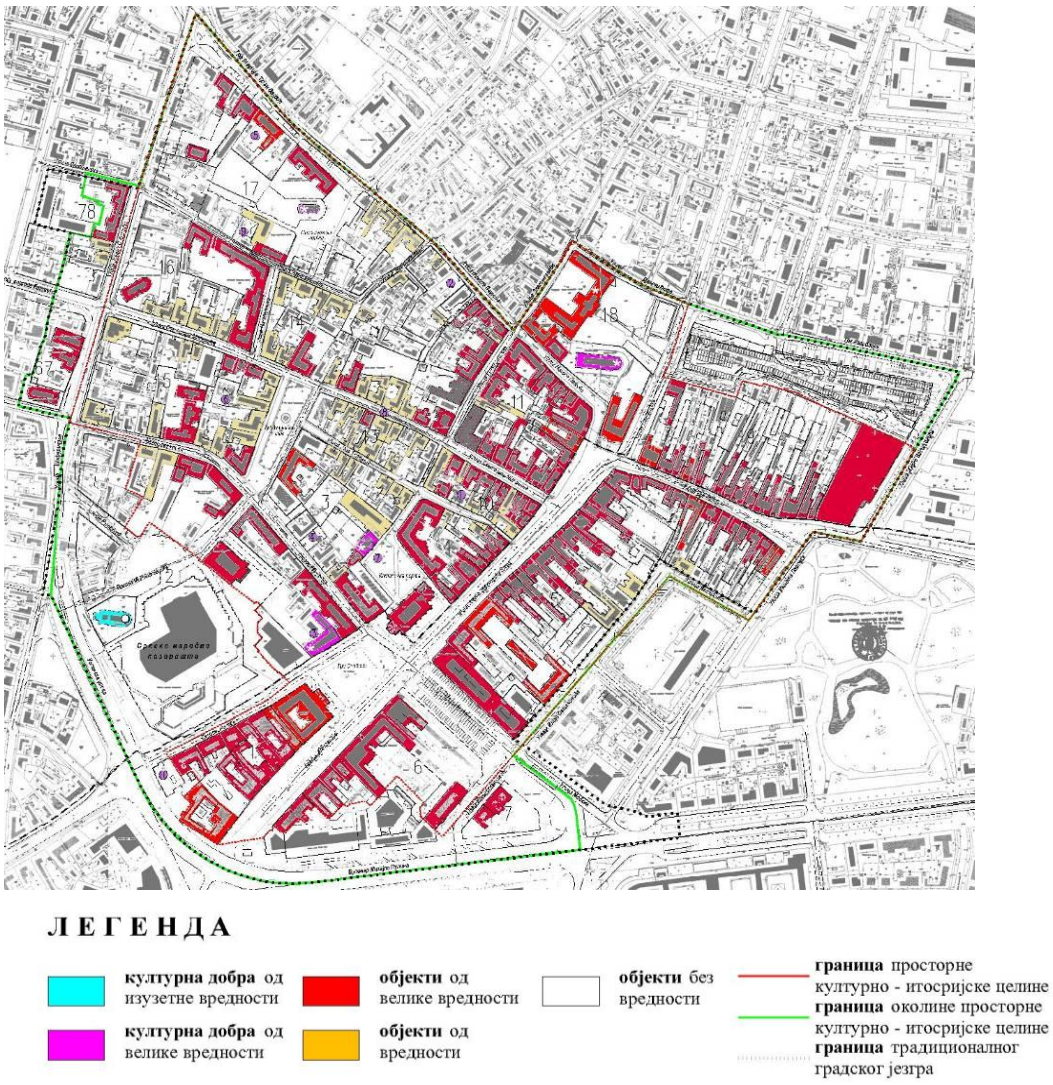

Слика бр. 36: Зоне заштите центра према Одлуци о заштити старог градског језгра. (Извори: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад и Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада).

Горња и Доња Петроварадинска тврђава са подграђем (Решење бр. 227/49 Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Народне Републике Србије и Одлука о проглашењу за културно добро од великог значаја „Службени лист Аутономне Покрајине Војводине", број 25/91) заштићена је као просторна културно-историјска целина од великог значаја. Као последица интензивнијег коришћења тврђаве након 2000. године, превасходно због фестивала EXIT и процеса уступања преостале имовине Војске Србије, започет је поступак реевалуације и прекатегоризације споменичких вредности Петроварадинске тврђаве.

Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада је током 2013. године започео процедуру проглашења *неколико зона у ширем центру Новог Сада за просторне културно-историјске целине* и то:

- Алмашки крај,
- блок вила око Улице Васе Стајића,
- Мали Лиман,
- бившу фабрику „Петар Драпшин" и
- Стару ложионицу.

У процесу утврђивања заштите за просторну културно-историјску целину валоризују се сви објекти и простори, и утврђују мере заштите. На основу Закона о културним добрима процедура се мора завршити у року од три године и након тога се не може обновити у истом обухвату.

Од објеката и простора превазиђених намена (браунфилд локалитета) најзначајнији су некадашњи индустријски објекти са краја 19. и прве половине 20. века, и војни комплекси у зони традиционалног градског центра, Петроварадинске тврђаве и њихових обода. Промена комплетне урбане структуре Новог Сада спроведена је реализацијом концепта урбаног зонирања коју је усмерио низ генералних урбанистичких планова након Другог светског рата (1951, 1962, 1974 и 1985. године). У том периоду индустријске зоне су из ширег центра измештене на северни обод града уз нову трасу пруге и канал Нови Сад-Савино село (део система ДТД). Сви индустријски садржаји у ширем центру и његовом ободу (зоне у Радничкој улици и на Великом Лиману) и појединачни објекти у ширем центру града махом су срушени или напуштени.

Војни објекти и комплекси, за којима је престала потреба променом војне доктрине одбране земље након престанка Хладног рата, али и завршетком сукоба на простору бивше Југославије (1991-1999. године), у знатној мери су проглашени сувишним и неперспективним. Многе касарне, саграђене пре Другог светског рата, су објекти градитељског наслеђа или су у обухвату зона заштите старог градског језгра и Петроварадинске тврђаве. Влада Републике Србије је 2006. године утврдила Мастер-план располагања непокретностима које нису неопходне за функционисање Војске Србије, који је обухватио 19 локација у Новом Саду које се могу уступити уз накнаду у новцу или разменити за друге некретнине. Приближно исти број локација је утврђен протоколом о уступању војних непокретности, који су Војска Србије и Црне Горе и Град Нови Сад потписали 2004. године. Ипак, ниједна војна зона до данас није продата, уступљена ни размењена са локалном самоуправом или приватним лицима. Ови комплекси су остали неискоришћени и необновљени због: комплексне власничке структуре, дугорочног и сложеног процеса привредне транзиције и високе цене којом су понуђени на продају, али и због недостатка интересовања локалне самоуправе да искористи њихове просторне потенцијале.

Јавни простори у оквиру зона градитељског наслеђа су значајан елемент у њиховом вредновању. Не постоји јединствена градска стратегија унапређења јавних простора па се њихова обнова, уређење и одржавање у последњих 30 година, углавном реализује у циклусима непосредно пред одржавање великих међународних догађаја. Први циклус обнове је био крајем 1970-их у току припрема за Светско првенство у стоном тенису (СПЕНС) 1981. године, када је најуже језгро традиционалног градског центра (Позоришни трг, Змај Јовина, Дунавска и део улице Светозара Марковића) партерно уређен и претворен у пешачку зону. Други циклус обнове је био поводом Шаховске олимпијаде у Новом Саду (ШОНС) 1990. године када је уређен Трг младенаца. Трећи циклус обнове је претходио Европском омладинском рукометном првенству 2005. године и Универзијади 2009. године (који су додељени Београду, али су се делом одигравали и у Новом Саду) када су поново обновљени исти јавни простори. Једини пројекат уређења јавних простора изван циклуса великих међународних

спортских такмичења је било уређење Дунавског кеја уз традиционално градско језгро током 2010 године (Polić, 2011).

4.2.3. Положај у стратешким и просторним плановима града

Препознатљивост грађене средине Новог Сада се у великој мери заснива на географским и природним карактеристикама и традиционалном уређеном систему планирања општег, и у оквиру њега, просторног развоја. За контролу и усмеравање развоја простора зона градитељског наслеђа Новог Сада значајни су актуелни плански документи: Просторни план Републике Србије, Просторни и Генерални урбанистички план Града Новог Сада, односно документи детаљније разраде (тематске анализе и планови детаљне регулације) који имају посебне планске смернице за регулацију улога и третман градитељског наслеђа.

Закон о просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године („Службени гласник Републике Србије“, број 88/10) садржи смернице Европске уније којим се дефинишу основни циљеви и принципи за развој градова, између осталог: одрживост, јачање конкурентности, развој културног идентитета, унапређење и заштита природног и културног наслеђа као развојног ресурса, смањење штетног утицаја на животну средину.

Просторни план Града Новог Сада („Службени лист Града Новог Сада“, број 11/12) под заштитом непокретних културних добара подразумева интегралну заштиту просторног контекста у којем је он настао, што подразумева да се при планирању свих активности у простору мора полазити од валоризације и анализе стања, и поновно обезбеђење истих или сличних околности у поступку ревитализације и регенерације урбаног простора. Третман наслеђа треба да буде базиран на реинтеграцији наслеђа у савремени живот као ресурса са великим потенцијалом. Такође је неопходно укључивати добра која нису обухваћена режимом заштите (архитектура 20. века, објекти техничке културе и сл.).

Генерални план града Новог Сада до 2021. године-пречишћен текст („Службени лист Града Новог Сада“, број 39/06) дефинише основне принципе просторног развоја којима ће „Нови Сад остварити улогу у сопственом и ширем окружењу, тако што ће се развијати као средњоевропски град средње величине, искористити предности свог положаја, развијати традиционалне вредности и при

томе поштовати савремене принципе развоја и потписане међународне конвенције“ (2006:954). Основни циљеви су базирани на принципима одрживог развоја, у очувању идентитета и неговању специфичности као саставних делова урбане меморије.

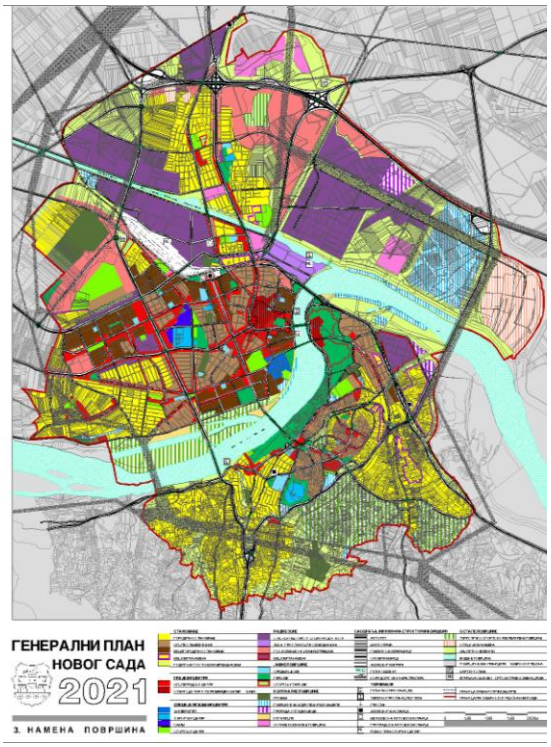

Слика бр. 37: Генерални план града Новог Сада до 2021. године (Извор: ЈП“Урбанизам“, Нови Сад).

Основни правац просторне организације и уређења града је базиран на повезивању бачке (Нови Сад) и сремске (Петроварадин и Сремска Каменица) стране града на привредном, социјалном, инфраструктурном и функционалном нивоу. У обликовању града основна тежња је да се не стварају нови висински репери и да се у постојећим деловима града остваре хармонични односи између постојећих објеката и целина, нове изградње и уређење значајних градских јавних простора. Намена простора у грађевинском рејону Новог Сада дефинише урбанистичке целине према положају, начину изградње, природним особеностима окружења и морфолошкој слици. Приоритетне урбанистичке целине од стратешког значаја за развој града, и као такве стратешке за грађење и уређивање су: стари центар, Тврђава са подграђем, приобаље Дунава и други. Генерални план на три различита начина просторно дефинише стари градски центар:

1. Намена општеградског центра (97,80 ha) која подразумева намену пословања, трговине и угоститељства са садржајима јавних служби (културе, науке, локалне самоуправе и територијалне аутономије).
2. Намена Старог градског центра Новог Сада и Петроварадинске тврђаве (40,92 ha), поред оних у општеградском центру, укључује селективне критеријуме који одговарају режиму урбанистичке заштите, а искључује садржаје који захтевају посебне саобраћајне услуге, трговине кабастом робом и објекте који се обликовањем не могу уклопити у амбијент.
3. Зона урбанистичке заштите (48,26 ha) подразумева режим објеката и простора којим ће се очувати и ревитализовати сви елементи који формирају урбане вредности (објекти, улични простор, урбани мобилијар, зеленило).

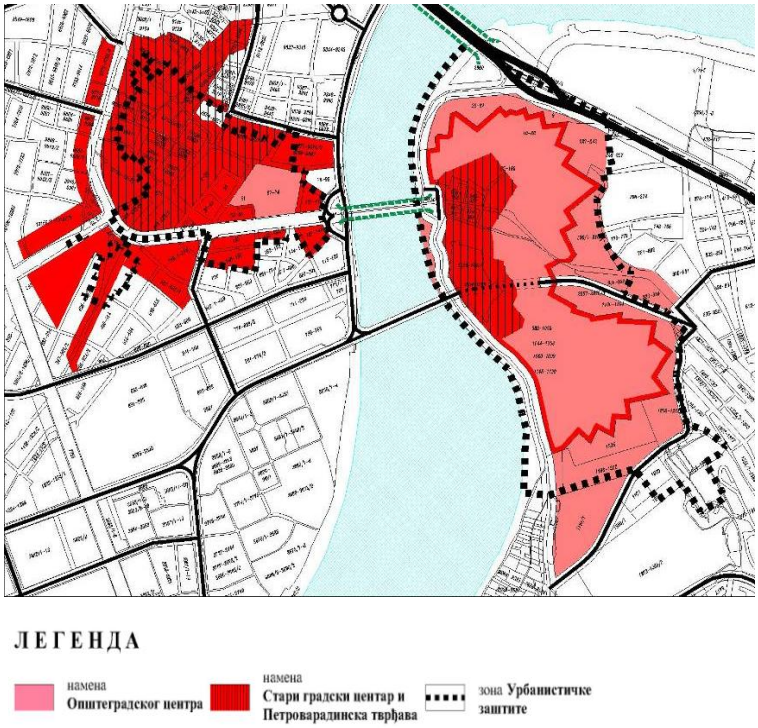

Слика бр. 38: Планска дефиниција градског центра (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

Студија обликовања градских целина и архитектонског обликовања објеката у Новом Саду за потребе новог Генералног урбанистичког плана Новог Сада до 2030. године, размотрила је начине просторне поделе грађевинског подручја града Новог Сада, и по први пут увела поделу града по обликовно-

морфолошким карактеристикама простора. На основу наведених функционалних, морфолошких и историјско-развојних карактеристика, за потребе новог Генералног урбанистичког плана, дефинисане су смернице за просторно обликовање свих будућих просторних трансформација у Новом Саду које ће се просторно дистрибуирати на:

Зону поправке (завршене целине у којима је потребно утврдити принципе за ревитализацију, односно за редефинисање услова за изградњу и уређење простора),

Зону реконструкције (зоне погодне за урбану регенерацију),

Зону планиране изградње (неизграђени простори),

Зону урбанистичко-архитектонске заштите историјских целина (зоне у којима услови планирања и обликовања треба да буду детаљнији због наслеђене урбанистичко-архитектонске структуре, културног и природног наслеђа, и потребе очувања карактеристичног идентитета Града Новог Сада).

Планови генералне и детаљне регулације зона градитељског наслеђа, на различите начине дефинишу правила грађења и обликовања простора и објеката, селективно утврђених према условима надлежне службе заштите. Због недостатка јасне формалне обавезе, увидом у планске документе, прецизност правила обликовања и грађења варира и зависи од године[41] израде документа, али и од обрађивача плана. У новим генерацијама планова детаљне регулације (након 2006. године), односно планова генералне регулације (од 2011. године) као реакција на повећање изградње у зонама градитељског наслеђа, прецизније се дефинишу правила грађења и уређења.

4.3. Друштвени капацитети зона градитељског наслеђа Новог Сада

Повећање партиципације грађана у урбаним срединама у Србији, захтева већу мотивацију локалних заједница за шта је неопходно утврдити следеће циљеве: владавину (учвршћивање демократске легитимизације и охрабривање свих актера у процесу), социјалну инклузију и правду (оснаживање односа и

[41] Доступни на веб-страници ЈП „Урбанизам“, Нови Сад http://www.nsurbanizam.rs/?q=pgr (25.11.2014).

изградња социјалног капитала), побољшање квалитета јавних услуга (према стварним потребама заједнице и њеним вредностима) и развој капацитета и знања (појединаца и институција) (Čolić et. al, 2013).

Партиципација у процесима планирања, реализације и (недостатка примереног) менаџмента, у посебно друштвено важним и осетљивим зонама градитељског наслеђа у Новом Саду, знатно је порасла након 2000. године. Учесници партиципације су разноврсне групе заинтересоване за процесе друштвеног активизма од формалних и неформалних, стручних институција чије су делатности повезане са културом и образовањем, представника медија до различитих грађанских удружења.

4.3.1. Партиципација грађана и стручне јавности

Активности појединих удружења и активности медија у Новом Саду указују на постојање одређеног интересовања за подизање свести о вредности значаја градитељског наслеђа, са посебном пажњом на Петроварадинску тврђаву. Удружење *EXIT*[42] је организатор истоименог фестивала савремене забавне музике који се одвија на Петроварадинској тврђави од 2001. године. Фестивал EXIT је настао као „израз бунта против политичког режима, када је формирао свој аутентични концепт програма културних и академских догађаја, журки и других уметничких перформанса са веома снажном социјалном димензијом“ (Landry, 2006: 184). У циљу промоције локалних креативних потенцијала, студената и младих као потенцијала за развој креативних индустрија, предузетништва и туризма, удружење EXIT је основало Фондацију ФОРТ (Фондација за обнову и ревитализацију тврђаве) у јуну 2014. године, која ће се искључиво бавити уређењем Петроварадинске тврђаве. Удружење грађана *Suburbium*[43] са дужом традицијом, и релативно младо удружење *ЦЕРКИН (Центар за ревитализацију културног наслеђа)*[44] окупљени су око идеје обнове и промовисања вредности Петроварадинске тврђаве и подграђа различитим активностима (трибине, предавања, уметничке радионице, регионални стручни скупови) и издавачком

[42] http://www.exitfest.org/index.php?option=com_content&task=view&id=2560&Itemid=309 (16.3.2010).
[43] http://www.suburbium.org/ (20.11.2014.)
[44] http://www.svet.rs/planeta/novi-sad-petrovaradinska-tvrdava-kao-razvojni-potencijal-grada (20.11.2014).

делатности (брошуре, књиге, мапе...), у сарадњи са образовним, културним и стручним удружењима, покрајинском и локалном самоуправом. На сличан начин функционише и *Друштво грађана Подбаре „Алмашани*“, које је настало 2005. године, као последица конструктивног противљења решењима плана детаљне регулације Алмашког краја у Новом Саду. Нешто другачији приступ има *Музеј заборављених уметности (MFAM-Manual Forgotten Arts Museum)* који је као део активности приватне фирме Мануал[45], посвећен развијању старих заната везаних за производе кожне галантерије. Музеј је део концепта Креативног кварта који је са додатним садржајима занатских и уметничких радионица, занатске академије, културних и уметничких делатности и пратећих забавних и угоститељских садржаја, осмишљених у простору предратне фабрике вијака „Петар Драпшин“ (Кинеска четврт).

Истраживања јавног мњења са темом савремених просторних трансформација Новог Сада и односа према градитељском наслеђу спроведена су у два наврата: за потребе израде друге верзије Плана детаљне регулације Алмашког краја у Новом Сада током 2007. године (Агенција СКАН[46]) и за потребе припреме кандидатуре Новог Сада за Европску престоницу културе током 2013. године (Културни центар Новог Сада).

Истраживање Агенције СКАН је показало да су разлози заинтересованости грађана за питање уређења града различити за своје окружење (у Алмашком крају, слика број 39) и граду као целини (слика број 40). На колективном нивоу преовлађују мотиви као што су: животни услови, побољшање квалитета живота и решавања стамбених и социјалних питања, на личном нивоу преовлађују питања уређења града, комуналија, животно окружење итд. На питање да покушају да процене разлоге заинтересованости за питање уређења града, и грађани Новог Сада и Алмашког краја у највећем броју тврде да је то повезано са нивоом културе, образовања, начина размишљања и схватања живота.

[45] Колекција музеја чини око 150.000 предемта из периода прве половине 20. века.
[46] SCAN Агенција за истраживање и развој доо. http://privredni-imenik.com/firma/3804-scan (21.11.2014.)

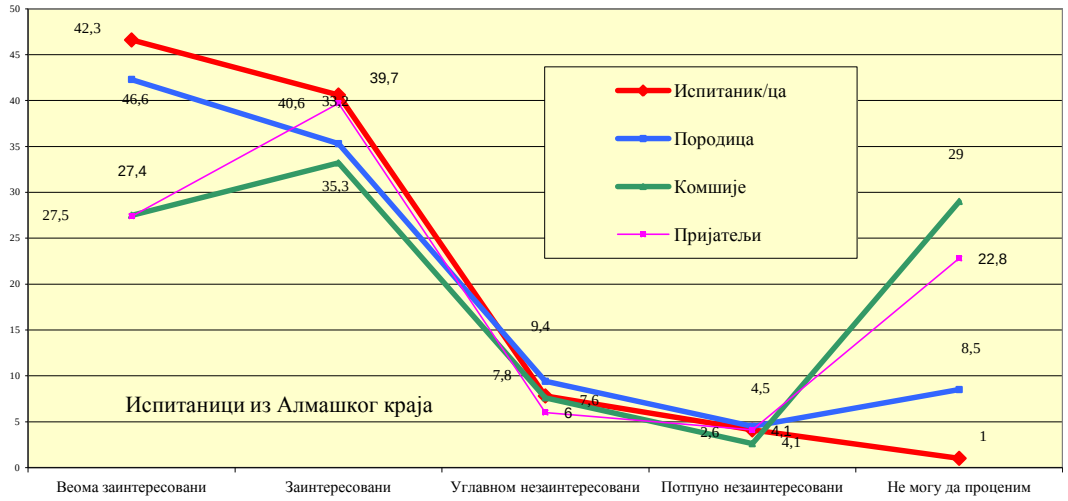

Слика бр. 39: Заинтересованост грађана Алмашког краја за питања уређења свог окружења и Новог Сада (Извор: агенција SCAN).

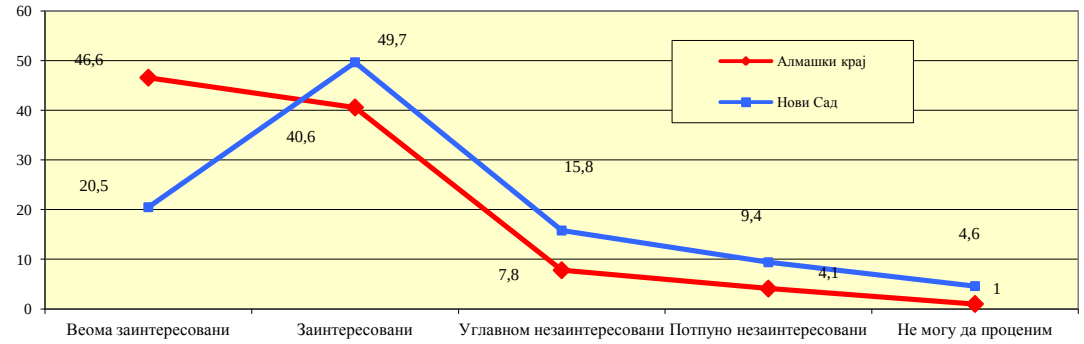

Слика бр. 40: Процена сопствене заинтересованости за уређење Новог Сада (Извор: агенција SCAN).

На питање о очувању структуре градитељског наслеђа, преовлађује потреба за задовољењем личних потреба (решавање стамбеног питања, финансијски интерес), а мање заинтересованост за очување градитељског наслеђа (знатно више у Алмашком крају), према слици бр. 41.

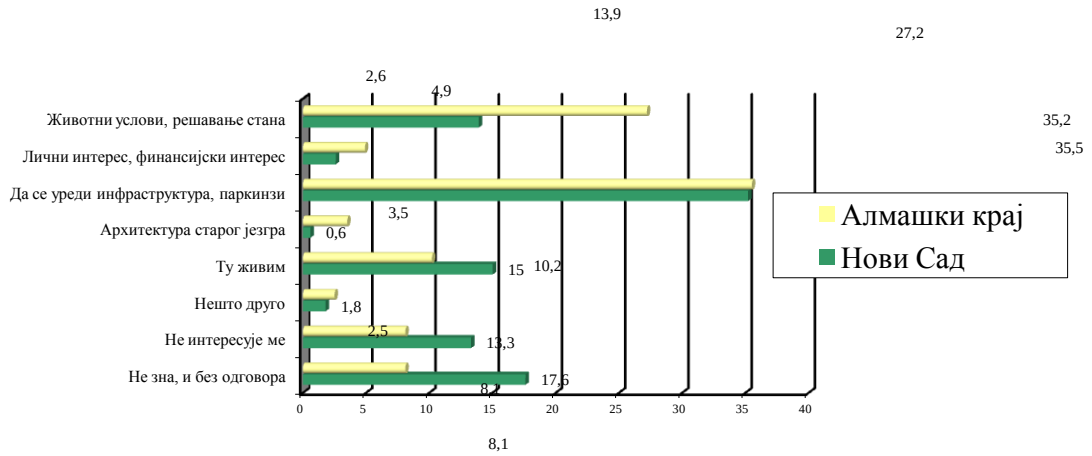

Слика бр. 41: Разлози заинтересованости грађана за питања уређења града (Извор: агенција SCAN).

За потребе припреме кандидатуре Новог Сада за Европску престоницу културе 2021. године спроведена су два пројекта истраживања јавности (Пројекат „Мој крај“) и истраживање ставова стручне јавности током друге половине 2013. године. Пројекат „Мој крај“ је спроведен у форми добровољног давања мишљења о проблемима функционисања одређеног подручја града и нивоа урбане културе, у већим градским стамбеним насељима. Анализом резултата након три недеље трајања пројекта, по бројности и врстама проблема и размишљања, издвојиле су се: безбедност (у јавном простору), чистоћа, зеленило (недостатак зелених површина, спортских терена, и општа неуређеност), недостатак јавних простора, јавне услуге и сервиси (недостатак и лоша дистрибуција културних догађаја) и архитектура и културно наслеђе (запуштена Петроварадинска тврђава, необновљене фасаде у центру града).

Истраживање мишљења стручне јавности у оквиру припрема за кандидатуру је била организована кроз радне групе које су обухватиле следеће делатности у домену културе:

- фестивале,
- књижевни живот,

- музеје, галерије и архиве,
- мањинске заједнице,
- омладину,
- креативне индустрије,
- трећи сектор,
- просторни развој.

Сви учесници радних група су били представници савремене културне продукције Новог Сада од значаја за њен идентитет, са националним и регионалним карактером. Проблеми у досадашњем раду су препознати у: одсуству дугорочног планирања (недостатак културне стратегије Града Новог Сада), проблематичној инфраструктури простора за културне активности (посебно за савремено уметничко стваралаштво), недовољаном раду на обликовању корисника (међу грађанима, а посебно младима), недостатку међународне сарадње и партнерства. У односу на наслеђе, неопходни су пројекти обнове и оживљавања зона градитељског наслеђа, и јавних и зелених површина. Предложени пројекти просторног развоја су били: обнова постојећих објеката у зонама наслеђа, обнова и пренамена неких од индустријских простора у просторе савремене уметничке продукције (Кинеска четврт), изградња објекта Градске галерије и дефинисање примарних пројеката уређења јавних простора.

Партиципација јавности у процесима урбанистичког планирања и праћења њихове реализације у зонама градитељског наслеђа у Новом Саду није показала већу заинтересованост грађана. Неактивност и незаинтересованост грађана за партиципацију, поред недостатка мотивације, може бити у недовољној информисаности и општој атмосфери демократски неразвијеног друштва.

4.3.2. Градитељско наслеђе у пројекту кандидатуре града за европску престоницу културе

Нове перспективе за унапређење и развој Новог Сада и његово квалитетније привредно, економско и културно профилисање појавиле су се у процесу придруживања Републике Србије Европској унији на почетку 21. века. Након одлуке Европске комисије да једна европска престоница буде град из земље кандидата или потенцијалног кандидата за чланство у Европској унији

након 2021. године, мотивисало је локалну самоуправу Новог сада да започне припреме на кандидатури. Ова тема постаје значајан политички пројекат којег су подржале све политичке опције у Граду Новом Саду након 2009. године, што је утицало на правну регулацију организационих и других структура у периоду од 2011.[47] године до данас.

Основне смернице за стратегију кандидатуре које је дефинисала Европска комисија, подразумевају два стуба: *артикулацију европских вредности у културном стваралаштву* и *партиципацију грађана и институција у креирању политике развоја*. У том циљу потребно је обезбедити:

- дугорочну стратегију културног развоја града,
- европску димензију,
- културне и уметничке садржаје,
- капацитете за реализацију,
- шири обухват и
- менаџмент.

У припреми за апликацију према утврђеним смерницама, Град Нови Сад има потенцијал за рестурктурирањем организационих да би искористио своје културне, историјске, друштвене, привредне, па и просторне квалитете за кандидатуру. У том смислу, од великог значаја ће бити усмеравање урбанистичког планирања и менаџмента како би се задовољили прописани следећи циљеви:

Дугорочна стратегија културног развоја града подразумева и планирање просторног развоја Новог Сада предвођеног културом, обновом постојећих културних ресурса и изградњи нових. *Европска димензија* је усмерена ка утврђивању европског идентитета, у чему профил градитељског наслеђа Новог Сада средњоевропског културног миљеа има значајан квалитет (Петроварадинска тврђава) и аутентичности (наслеђе српског барока) и слојевитост (окружење аутохтоног мултикултуралног живота и стваралаштва бројних националних заједница). *Културни и уметнички садржаји* ће се развијати у складу са стратегијом културног, али и из ње проистекле стратегије просторног развоја

[47] Решење Скупштине Града Новог Сада, број 6-545/2011-I од 24. јуна 2011. године; http://www.novisad.rs/lat/grad-novi-sad-podrzava-organizacioni-odbor-za-realizaciju-inicijative-da-se-novi-sad-kandiduje-za-ev (03.04.2013).

којом би се утврдили односи према постојећем културном и градитељском наслеђу (постојеће институције културе са акцентом на елитну уметност) и трасирале политике развоја новог културног и уметничког стваралаштва (обнова објеката индустријског наслеђа и изградња нових објеката савремене архитектуре). *Капацитети за реализацију* се у кандидатурама на почетку 21. века усмеравају више према пројектима развоја креативних и културних потенцијала града (програм Креативна Европа и други). *Шири обухват* подразумева широке платформе за партиципацију заинтересованих (уметничких и струковних удружења, образовних институција, привредних и грађанских) удружења, али и довољно широк географски обухват окружења који би својим посебностима допунио културно-историјску и просторну аутентичност Новог Сада. *Менаџмент* подразумева примену оних принципа урбаног менаџмента који ће потенцирати обнову и нову примерену намену зона градитељског наслеђа.

Одлучност града да започне израду пријаве за кандидатуру је формализована у првој половини 2013. године оснивањем новог организационог одбора који је интензивирао рад на припреми кандидатуре који су резултирали документом *Платформа „Нови Сад 2021“* (Tomka et.al, 2014). Документ је састављен од групе смерница које указују на културне и креативне потенцијале Новог Сада уопште, као основе за креирање стратегије културног развоја Новог Сада у наредном периоду. Под слоганом NEW/HOBO/ÚJ/NOVÉ/NOVO[48] главни циљ платформе је стратешко позиционирање културе као важног ресурса за политички, економски и друштвени развој Града у складу са савременим европским тенденцијама. Платформа је дефинисала осам стратешких циљева којим ће се достићи прокламовани квалитети кандидатуре Новог Сада кроз следеће теме:

- *Нове везе* у циљу изградње заједништва на основу креативног стваралаштва,
- *Нове снаге* су концентрисане на оснаживање капацитета појединаца и организација за учешће у локалној привреди, култури и политици,

[48] Реч *ново,* поред енглеске верзије, је и на свим званичним језицима и писмима мањина у Новом Саду.

- *Нови простори* обухватају пројекте уређења постојећих и креирање нових јавних простора за сусрет култура, предузетништво у култури и културни развој и
- *Нова Европа (EUropeaNS)* има за циљ оснаживање постојећих и креирање нових културних, друштвених, политичких и економских веза локалних актера и иностраних партнера из европског простора.

Кључне области у релацији пројеката просторног развоја, које ће кроз кандидатуру Нови Сад имати прилику да консолидује су:

1. Идентитет, односно дефинисање новог обрасца и концепта који ће га у периоду глобализације разликовати од осталих градова сличне величине у региону јужног обода Средње Европе;
2. Интеркултурни дијалог између институција културе како би креирали просторе и охрабрили партиципацију;
3. Јавни простори у свим деловима града неопходни за друштвену еманципацију и комуникацију различитих грађанских група, удружења и институција културе;
4. Савремена уметничка сцена може превазићи проблеме маргинализације културе и кризе уметничке сцене новим објектима и просторима за савремено стваралаштво (визуелне уметности, савремени плес, модеран театар, нови медији итд),
5. Финансијска ситуација културног сектора се може реструктурирати новим системима финансирања, јавно-приватним партнерством и потенцирањем културног туризма и новим моделима масовног финансирања (crowfunding) (Tomka et al. 2014: 6);
6. Дугорочно стратешко планирање је неопходно како би Нови Сад имао подршку у такмичењу међу градовима за привлачење инвеститора, донација и развојних програма у циљу стицања компаративне предности.

У домену просторних трансформација предложени пројекти обухватају: обнову објеката индустријског наслеђа у циљу формирања креативног кварта (Арт кварт), формирање децентрализоване мреже *локалних културних центара-станица* у појединачним обновљеним објектима градитељског наслеђа, и обнове јавних простора.

Табела бр. 11: Пројекти просторног развоја у оквиру теме Нови простори (Извор: Tomka et.al, 2014).

Програмски стубови и теме			
Јавни сектор	**Цивилни сектор**	**Креативне индустрије**	**Свакодневна култура**
- уређење јавних простора: Трг галерија са доградњом Градске галерије; - Плато између Војвођанског и Музеја савремене уметности; - додељивање простора Позоришном музеју; - Нови изложбени простори.	- културне сервисне станице за различите микро-иницијативе; - Арт кварт: Кинеска четврт, једна од касарни у граду или Подграђу, Ранжирна станица; - Нови простори за младе и омладинске организације .	- локални културни центри-станице за различите микро-иницијативе; - промена намене објеката индустријског и другог наслеђа у нове центре за развој културних и креативних индустрија; - простори за младе бендове.	- пројекти обнове мини јавних простора (урбани џепови), - три сквера у Алмашком крају, Трг на Новом насељу, јавни простори у околним селима, - обнова и изградња паркова и зелених простора.

4.4.Трансформације зона градитељског наслеђа Новог Сада

Иако поштеђени великих пројеката урбане регенерације, просторне трансформације у зонама градитељског наслеђа Новог Сада на почетку 21. века карактерише мали обим градитељске активности обноаве постојећих и изградње нових објеката и недостатак пројеката урбане регенерације. Основни разлози су: слабост локалне самоуправе, недостатак спроводивог система урбанистичког планирања, али и сложености процеса реализације објеката (сложена власничка структура, строги режими заштите, саобраћајна неприступачност објектима и друго). Изградњу нових објеката карактерише одступање од просторног контекста, пре свега као последице слабости транзиционог урбанистичког законодавства и инспекцијског надзора. Након почетка економске кризе 2008. године, успорене су просторне трансформације, а зоне градитељског наслеђа су постале још мање економски атрактивне, физички необновљене, ниског

социјалног и економскоског профила и понекад физички небезбедне[49]. Ипак, ове зоне долазе у фокус локалне самоуправе у процесу кандидатуре Града Новог Сада за Европску престоницу културе 2021. године, за чије потребе ће се допунити или кориговати савремени неолиберални приступ просторног развоја града, у корист садржаја у намени културе.

4.4.1. Типологија простора

Типологија зона градитељског наслеђа Новог Сада базира се на јасним урбаним морфолошко-функционалним обрасцима које збирно дефинишу следеће карактеристике:

- функционалне (претежне намене, густина и интензитет урбаних функција),
- просторно-физичке (урбана-морфологија, саобраћајна матрица, природна топографија терена, положај водотокова),
- културно-историјске (концентрација објеката и простора градитељског наслеђа) и природне вредности.

Зоне градитељског наслеђа које ће се издвојити, имаће препознатљиве и јединствене урбано-морфолошке и функционалне карактеристике, на основу којих ће се дефинисати типолгија специфичних просторних трансформација које су повезане са њиховим социо-економским, али и политичким потенцијалом апликације Новог Сада за европску престоницу културе.

Све зоне градитељског наслеђа карактерише културно–историјска јединственост и аутентичност, мања или већа концентрација објеката градитељског наслеђа, историјских јавних и зелених простора (паркови), од којих су највреднији и формално заштићени (појединачни објекти и просторне културно-историјске целине).

Коначно, узеће се у обзир и смернице низа планских докумената (стратешких и просторних) и тенденције савремене праксе урбаног развоја у овим зонама.

---

[49] Руиниране фасаде, неосветљене улице, пролази и саобраћајне површине, резултирали су повећањем разбојништава (према статистици портала НС криминал, за период од 2008, до 2010 (у периоду када је вођена база података), http://www.nskriminal.net/krivicna_dela/razbojnistva/2008 (25.11.2014).

На основу наведених критеријума, могу се издвојити следеће зоне:

1. Центар града (традиционално градско језгро, Петроварадинска тврђава и зоне градитељског наслеђа на ободу),
2. Индустријско наслеђа и војних комплекса (браунфилд локалитети),
3. Објекти савремене (иконичне) архитектуре и
4. Јавни простори.

ЛЕГЕНДА

ТГЦ	Традиционални градски центар	**1**	Футошка улица	**4**	Алмашки крај	**СРС**	Стара ранжирна станица
ПТ	Петроварадинска тврђава	**2**	Улица Васе Стајића	**5**	Улица Лукијана Мушицког	**КЧ**	Кинеска четврт
		3	Мали Лиман	**6**	Стари Мајур		

Слика бр. 42: Зоне градитељског наслеђа у Новом Саду (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

Центар града

Центар града Новог Сада обухвата: традиционално градско језгро Новог Сада, Петроварадинску тврђаву са подграђем и зоне градитељског наслеђа уз обод ових зона.

Традиционално градско језгро Новог Сада је просторно заокружена и очувана неправилна урбана матрица блокова ивичне изградње, уситњене парцелације и виша нивелација терена (некадашња обала Дунава). Градско језгро јасно просторно ограничавају магистралне саобраћајнице и урбани блокови

новије изградње (настали од половине 19. до половине 20. века). Поред урбане, функционалну морофологију карактерише концентрација централних (трговина, пословање), управних (градска и покрајинска управа), верских (цркве и синагога), културних (музеји, галерије, позоришта, концертна дворана) и пословних садржаја.

Простор дефинисан на основу ових критеријума обухвата 57,66 ha.

Слике бр: 43 и 44: Градска кућа на Тргу слободе и Синагога у Јеврејској улици (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

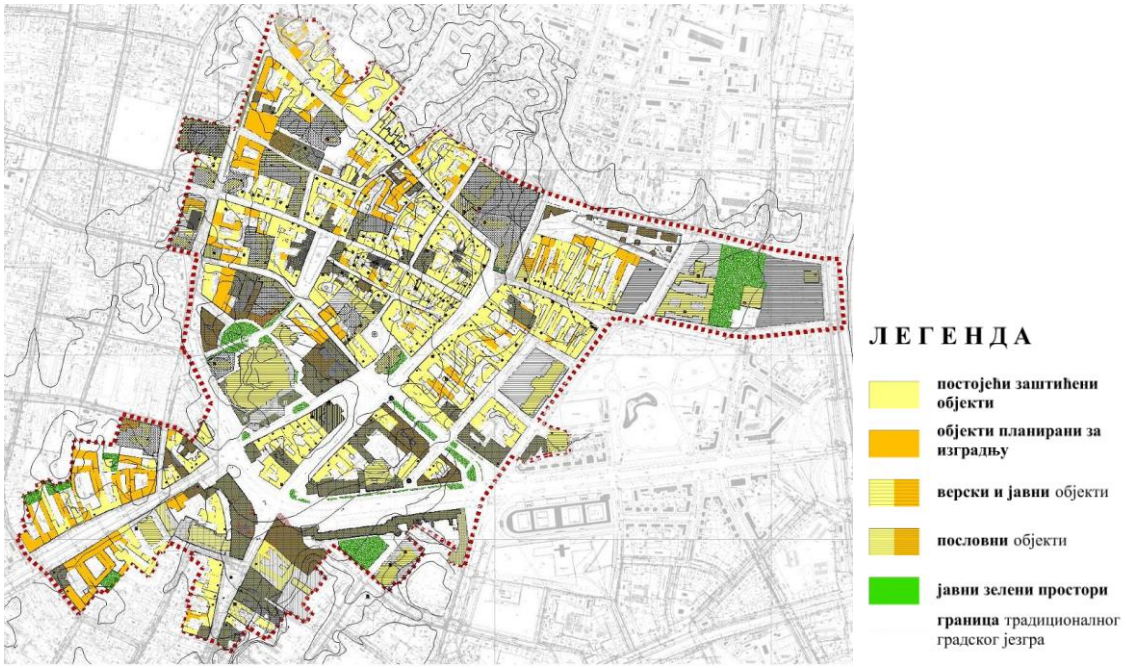

Слика бр. 45: Катастарско-топографски план традиционалног градског језгра Новог Сада са постојећом и планираном структуром објеката, наменом и јавним зеленим просторима (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

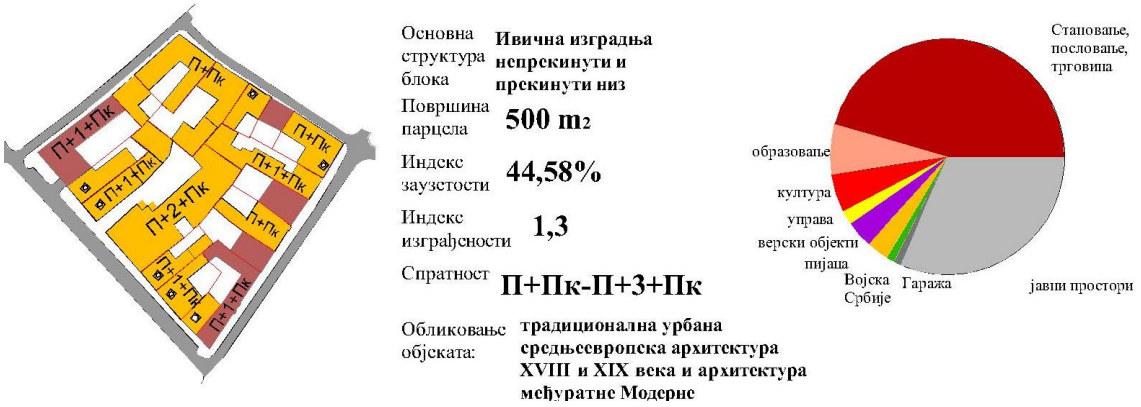

Легенда

Становање, пословање, трговина	Образовање	Култура	Управа	Верски објекти	Пијаца	Војска Србије	Гаража	Саобраћајнице и јавни простори	Укупно (%)
45,3	7	5,3	2	3,6	3	1,11	1,11	31,58	100

Слика бр. 46: Основни Урбано-морфолошки и функционални образац традиционалног градског центра (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

Петроварадинска тврђава је јединствена и просторно-функционално заокружена целина коју чине три зоне: Горња тврђава, Доња тврђава са подграђем и структурама одбране које их окружује. Комплекс је физички одвојен од традиционалног градског језгра Новог Сада (на супротној обали Дунава).

Урбани морфолошко-функционални обрасци зоне Петроварадинске тврђаве су повезани и међузависни због њене основне, одбрамбене функције. Основне карактеристике урбане морфологије тврђаве су различите за сваку целину посебно, а чине их разуђена структура војних павиљона на Горњој тврђави, урбани блокови ивичне изградње устињене парцелације у Доњој тврђави са подграђем (историјски цивилни део тврђаве са појединачним војним објектима) и разуђена и сложена структура бедема и других објеката у функцији одбране са васерштатом (вобановског типа артиљеријске тврђаве). Целокупна урбана морфолошка матрица тврђаве је формирана до средине 18. века. Функционалне обрасце чини мешавина стамбених (породично и вишепородично становање), културних (музеји, галерије, уметнички атељеи), образовних (академија уметности), пословних (туризам, угоститељство и др.), рекреативних садржаја.

Простор дефинисан на основу ових критеријума обухвата 13,67 ha.

Слике бр 47 и 48: Авио снимак Горње тврђаве и Улица Лисинског у Подграђу (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

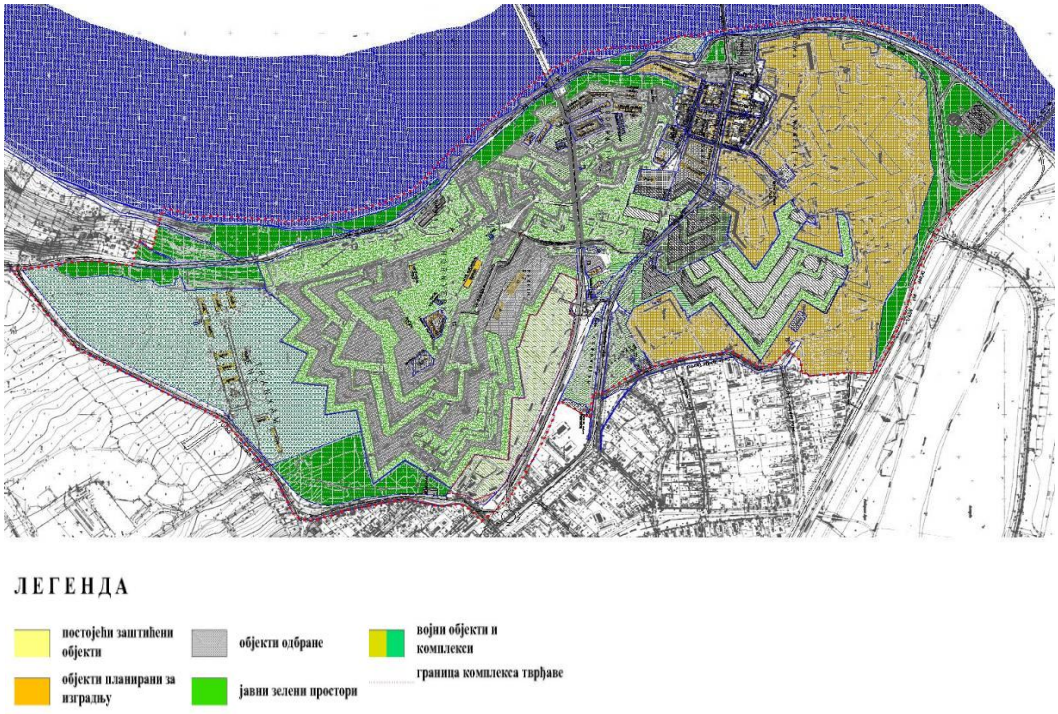

Слика бр. 49: Просторне целине у оквиру Петроварадинске тврђаве (Извор:ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

Легенда

Култура	Хотел	Саобраћајнице и јавни простори	Укупно (%)
10,9	89,1	10,9	100

Слика бр. 50: Урбано-морфолошки и функционални образац Горње тврђаве (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

Легенда

Војска Србије	Култура	Покрајински завод за заштиту	Цркве	Станоање	Хотел	Саобраћајнице и јавни простори	Укупно (%)
55	1,3	1	2,8	13,3	5	21,6	100

Слика бр. 51: Урбано-морфолошки и функционални образац Доња тврђава са Подграђем (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

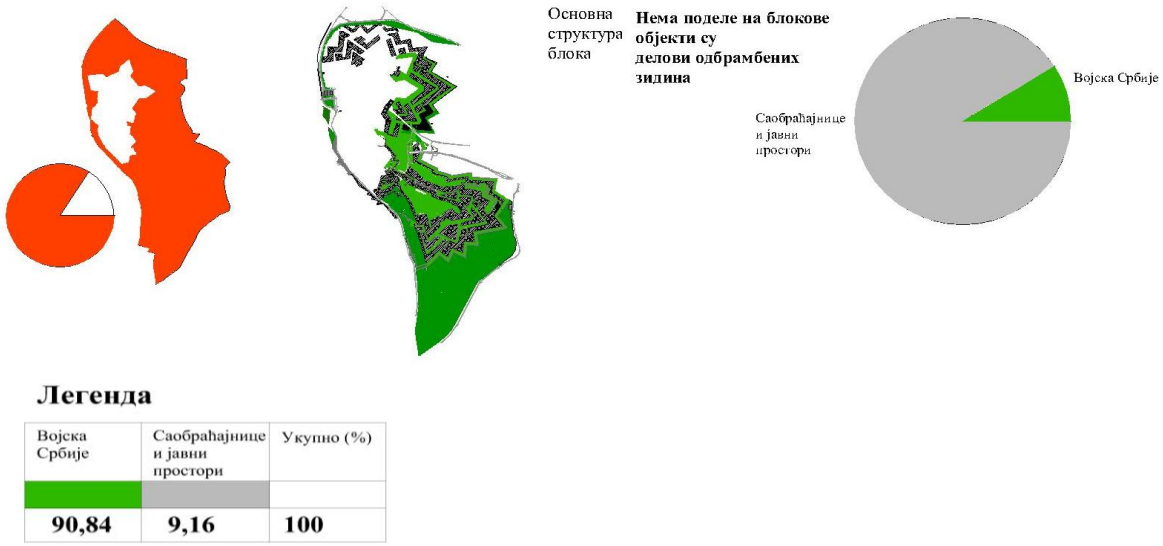

Слика бр. 52: Урбано-морфолошки и функционални образац зона бедема одбране са васерштатом (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

Зоне градитељског наслеђа на ободу су биле предграђа Новог Сада и Петроварадина у 18. и 19. веку. Ове зоне чине приземни објекти у блоковима ивичне изградње, претежно намењени становању (породични објекти у распону од вила, урбаних па и руралних објеката), односно вишепородични стамбени или стамбено-пословни објекти ниске спратности (до П+2+Пк). Нестамбени објекти намењени привреди (појединачни или комплекси индустријских објеката), јавним службама и сервисима (управа, образовање, култура, здравство, одбрана и друго) најчешће су слободностојећи и дају морфолошку посебност овим зонама. Карактер центра града у овим зонама одређује одређени број уређених јавних (скверови и тргови) и зелених простора (паркови, стара гробља…). Већина ових зона нису формално заштићене или су у процесу претходне заштите са неизвесним коначним исходом и временски ограниченом процедуром трајања.

На основу ових критеријума, могуће је издвојити пет зона градитељског наслеђа на ободу традиционалног центра Новог Сада и једне на ободу Петроварадинске тврђаве:

1. *Футошка улица* (површине 33,5 ha) чини низ блокова уз западни путни правац према селу Футог. Поред стамбено-пословних блокова, зона обухвата више верских (католичка црква Св. Рока са парохијским домом), јавних (Грунтовница-Катастар, Стрељана „Еђшег“), здравствених (комплекси Јодне бање

и Опште болнице), образовања (нова католичка гимназија-Електротехничка школа) и одбране (Хонведска касарна-Касарна „Арчибалд Рајс“) објеката и комплекса насталих у 19. и самом почетку 20 века. Квалитет урбанистичке матрице допуњују вредни јавни и зелени простори (заштићени Футошки парк, Трг Коменског, Трг 7. јула), стара гробља (Католичко и Јеврејско), дрворед платана у Футошкој улици и други.

Слике бр. 53 и 54: Јодна бања из 1909. године и виле са почетка 20. века (Сарајевска улица) (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

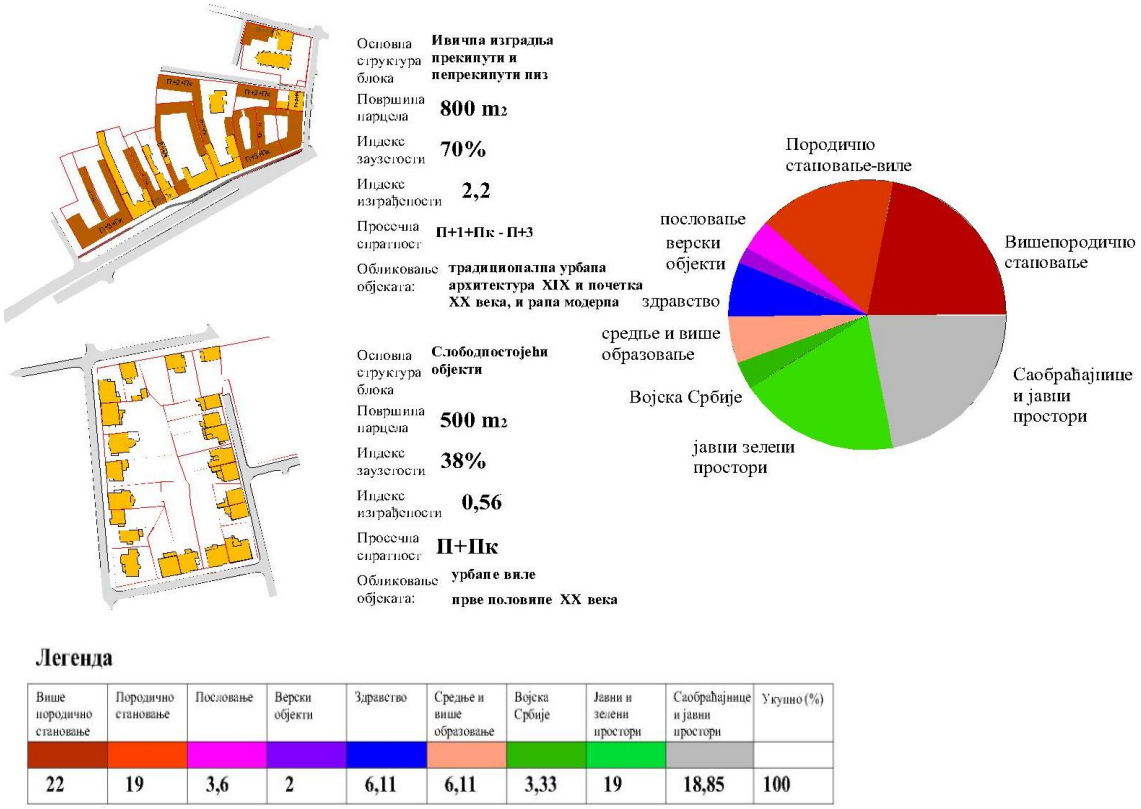

Слика број 55: Два основна типа урбано-морфолошког и функционалног обрасца зоне Футошке улице (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

2. *Блокови око улице Васе Стајића* (површине око 7 ha) чине зону ексклузивног становања чији карактер одређују урбанистичка матрица слободностојећих градских вила (спратности П+Пк-П+2+Пк) грађанске међуратне архитектуре и послератне модерне. Од нестамбених, најзначајнији је објекат Галерије Спомен-збирке „Рајка Мамузића“. Ова зона је просторна целина под претходном заштитом од 5.7.2013. године.

Слике бр. 56 и 57: Вила породице Штолц и вила др. Мирића из међуратног периода (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

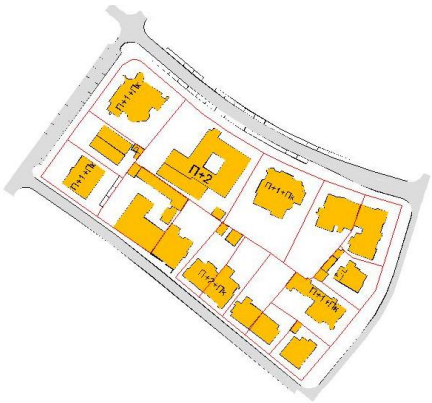

Основна структура блока: **Слободностојећи објекти**

Површина парцела: **750 m2**

Индекс заузетости: **44%**

Индекс изграђености: **0,9**

Просечна спратност: **П+1+Пк**

Обликовање објеката: **урбане виле прве половине XX века**

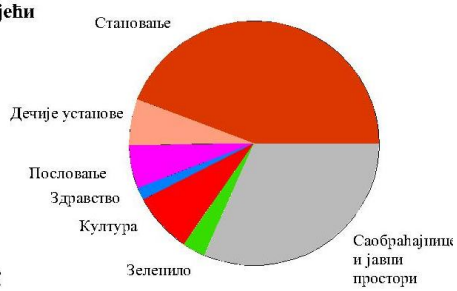

Легенда

Становање	Дечије установе	Пословање	Здравство	Култура	Зеленило	Саобраћајнице и јавни простори	Укупно (%)
44,2	6,11	5,83	1,66	7,78	3	31,36	100

Слика број 58: Основни урбано-морфолошки и функционални обрасци Зоне Улице Васе Стајића (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

3. *Мали Лиман* (површине око 44 ha) настао је насипањем плавног подручја између старог градског језгра и Дунава између два светска рата. Зону чине блокови ивичне изградње вишепородичних стамбених објеката у стилу

модерне, спратности П+1+Пк-П+4. Осим стамбених објеката, постоји и Комплекс Дунавске бановине-Извршно веће АП Војводине (управна зграда са већницом), зелени простори (заштићен Дунавски парк, Трг незнаног јунака и др.) и заштићен дрворед копривића у Радничкој улици.

Слике бр. 59 и 60: Стамбено-пословне зграде на Булевару Михајла Пупина из 1930-их година (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

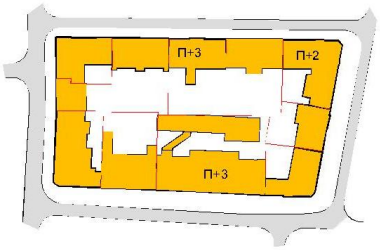

Основна структура блока	**Слободностојећи објекти**
Површина парцела	**600 m2**
Индекс заузетости	**40%**
Индекс изграђености	**1,56**
Просечна спратност	**П+3**
Обликовање објеката:	**стамбене зграде из прве половине XX века**

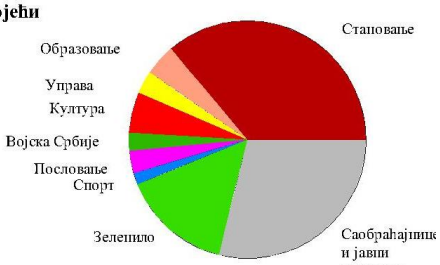

Легенда

Становање	Образовање	Управа	Култура	Војска Србије	Пословање	Спорт	Зеленило	Саобраћајнице и јавни простори	Укупно (%)
35,8	**4,45**	**3**	**5,8**	**2,5**	**3**	**1,67**	**15**	**28,78**	**100**

Слика број 61: Основни урбано-морфолошки и функционални образац зоне Малог Лимана (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

4. *Алмашки крај* (површине 20,5 ha) део је града саграђен на насипима (гредама) у плавној зони Дунава, што је условило аутентичну урбану матрицу. Зону чине неправилни блокови релативно малих парцела, углавном приземних објеката грађанске (урбане), руралне и индустријске архитектуре (уз Косовску

улицу). Алмашка црква, највећа православна црква у Новом Саду, саграђена је почетком 19. века. Посебна вредност Алмашког краја је његова нематеријална баштина (Грдинић, 2013). Алмашки крај је просторна културно – историјска целина под претходном заштитом од 5.7.2013. године.

Слике бр. 62 и 63: Алмашка црква и куће у Улици Светосавској (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад и Владимир Зубац).

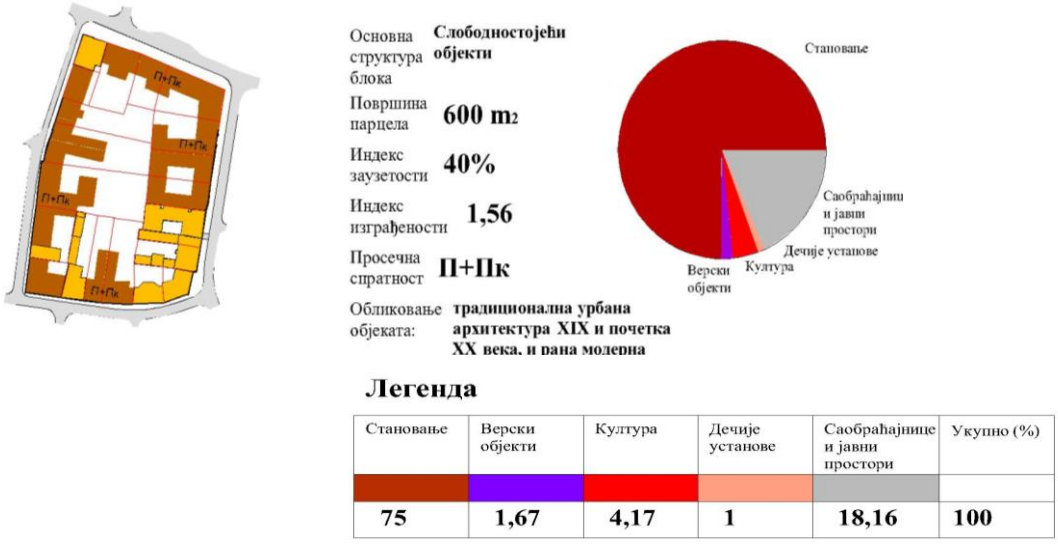

Становање	Верски објекти	Култура	Дечије установе	Саобраћајнице и јавни простори	Укупно (%)
75	1,67	4,17	1	18,16	100

Слика број 64: Основни урбано-морфолошки и функционални образац зоне Алмашког краја (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

5. *Улица Лукијана Мушицког* (површине 3 ha) је простор уз западни обод традиционалног градског језгра (кварт Ротквариј) које чине добро очувани приземни стамбени објекти грађанске архитектуре, војних и индустријских објеката са краја 19. и почетка 20. века. Улични дрворед копривића (Celtis

Australis) је заштићен као природно добро. Део улице је био просторна целина под претходном заштитом која је формално истекла 13.4.2009.

Слике бр. 65 и 66: Објекти у Улици Лукијана Мушицког (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

Основна структура блока	**Објекти у непрекинутом низу**
Површина парцела	**400 m2**
Индекс заузетости	**27%**
Индекс изграђености	**0,41**
Просечна спратност	**П+Пк**
Обликовање објеката:	**традиционална урбана архитектура XIX и почетка XX века**

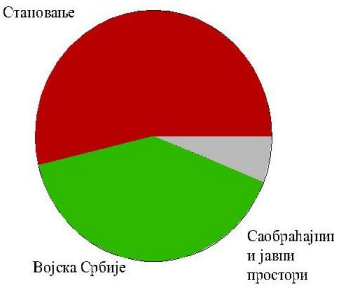

Легенда

Становање	Војска Србије	Саобраћајнице и јавни простори	Укупно (%)
46,5	47,67	5,83	100

Слика број 67: Основни урбано-морфолошки и функционални образац зоне око Укица Лукијана Мушицког (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

6. *Стари Мајур* (површине 19,5 ha) је зона непосредно уз Подграђе тврђаве аутентичне неправилне урбанистичке матрице, стамбених приземних објеката насталих у 18. и 19. веку. Посебна вредност Старог Мајура је његова нематеријално наслеђе. Ова зона се налази у оквиру заштићене околине културног добра Петроварадинске тврђаве.

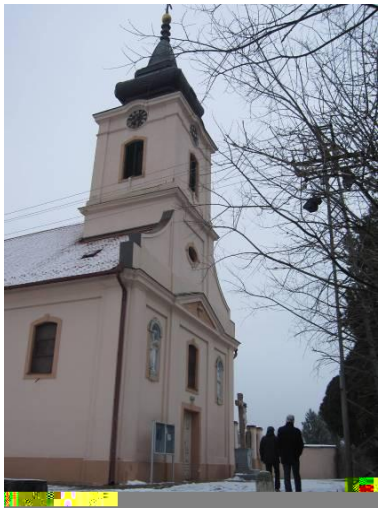

Слике бр. 68 и 69: Црква Узвишења Св. Крижа (Улица Косте Нађа) и заштићени породични стамбени објекат из 1797. године (Улица патријарха Рајачића 14).

Легенда

Становање	Дечије установе	Основна школа	Верски објекти	Јавни зелени простори	Саобраћајнице и јавни простори	Укупно (%)
64,44	1,4	3,6	2,78	4,17	23,61	100

Слика број 70: Основни урбано-морфолошки и функционални образац зоне Старог Мајура у Петроварадину (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

Табела бр. 12: Списак заштићених објеката и простора у зонама градитељског наслеђа на ободу центра (Извор: Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада).

	Споменик културе	Претходна заштита објеката	Просторна културно-историјска целина	Споменици природе
1. Футошка улица	**6**	**76**	**2**	**2**
2. Блок вила око Улице Васе Стајића	**3**	**48**	-	**1**
3. Мали Лиман	**3**	**72**	-	**2**
4. Алмашки крај	**1**	**122**	-	-
5. Улица Лукијана Мушицког	-	**24**	-	**1**
6. Стари Мајур	**3**	**40**	-	-

Иако је обим нове изградње у Новом Саду од 2003. до 2008. године био изнад вишедеценијског просека, центар града (традиционални градски центар, Петроварадинска тврђава и зоне на њиховом ободу) у највећој је мери очувао просторне и друге урбанистичко-архитектонске одлике. По подацима ЈП „Урбанизам“ Нови Сад, у периоду од 2000. до 2015. године издато је 48 услова за изградњу објеката, а 11 објеката је у процедури легализације. Квалитет простора је делимично угрожен мањим обимом дивље градње (претежно у двориштима) и изградњом појединачних објеката.

Зоне индустријског наслеђа и војних комплекса (браунфилд локалитети)

Браунфилд локалитети у Новом Саду обухватају објекте и комплексе који су били у намени индустрије и одбране. У урбано-морфолошком и функционалном смислу, објекти индустријског наслеђа и војни комплекси подразумевају издвојене просторно-функционалне зоне слободностојећих објеката (павиљона), концентрисане у зонама градитељског наслеђа традиционалног градског центра, Петроварадинске тврђаве и у зонама на њиховом ободу. Културно-историјске карактеристике ових зона, осим наслеђа специфичне (функционалистичке, утилитарне и војне) архитектуре,

подразумевају и наслеђе привредних и друштвених односа раног периода индустријализације и развоја система одбране.

На основу ових критеријума, изабране су зоне индустријског наслеђа: Кинеска четврт (бивша фабрика „Петар Драпшин“) на Великом Лиману и стара ранжирна станица на западном ободу града. Од војних комплекса најперспективније су: Касарна „Арчибалд Рајс“ (Хонведска касарна) на Футошком путу, касарна у Улици војводе Бојовића и касарне у оквиру Петроварадинске тврђаве.

Кинеска четврт (бивша фабрика „Петар Драпшин“), површине око 3,5 ha, је састављена од низа производних хала различитог архитектонског система и квалитета насталих у периоду од 1921. године до краја 1950-их у оквиру друге индустријске зоне на Великом Лиману. Ова зона се данас налази између стамбеног кварта Лиман 3 и Дунавског кеја (рекреативна зона) са купалиштем Штранд и Лиманским парком (највећи градски парк у Новом Саду). Објекти ове зоне нису уклоњени након исељавања фабрике, и данас се као власништво града Новог Сада изнајмљују за објекте мале привреде, уметничких и занатских радионица, угоститељство, културу и забаву. Објекат Чешког магацина се делом користи као простор дела фонда Библиотеке Матице српске (на спратовима), а делом се не користи (приземље). Део зоне (површине 2, 65 ha) је просторна целина под претходном заштитом од 11.4.2013. године.

Слике бр. 71 и 72: Део бивше фабрике „Петар Драпшин“ и Чешки магацин (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

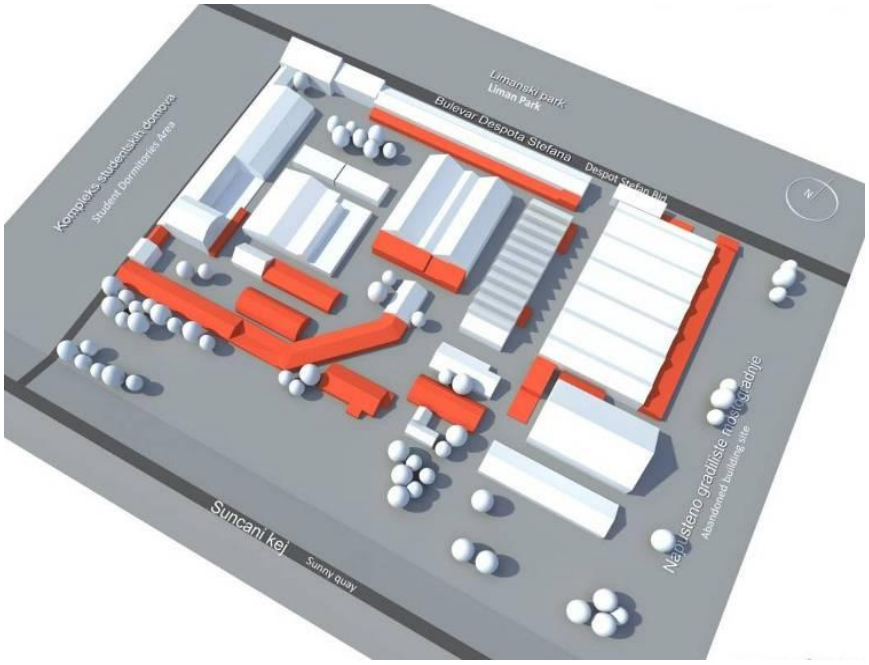

Слика бр. 73: Валоризација објеката у оквиру Бивше фабрике „Петар Драпшин“ (наранџасто-објекти планирани за рушење) (Извор: ЈП „Пословни простор“ у Новом Саду).

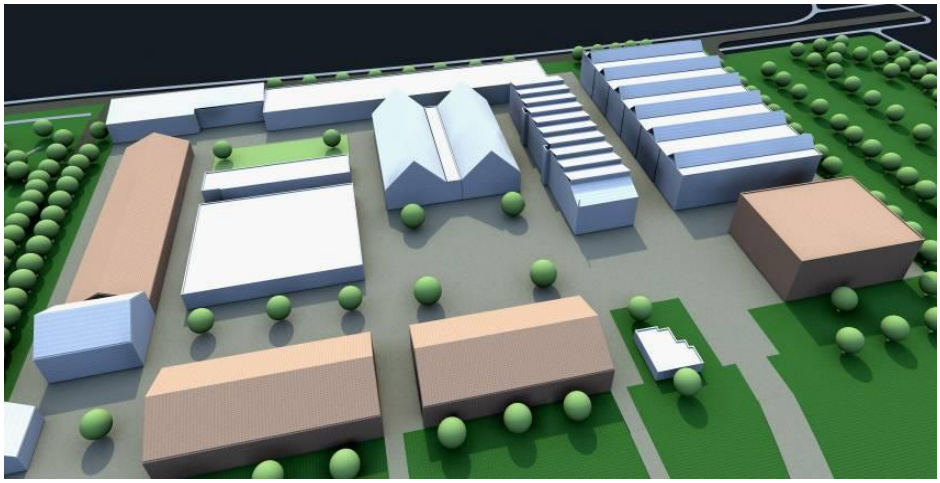

Слика бр. 74: Варијанта планског решења са постојећим (бели објекти) и планираним објектима (Извор: Зорица Капетанов).

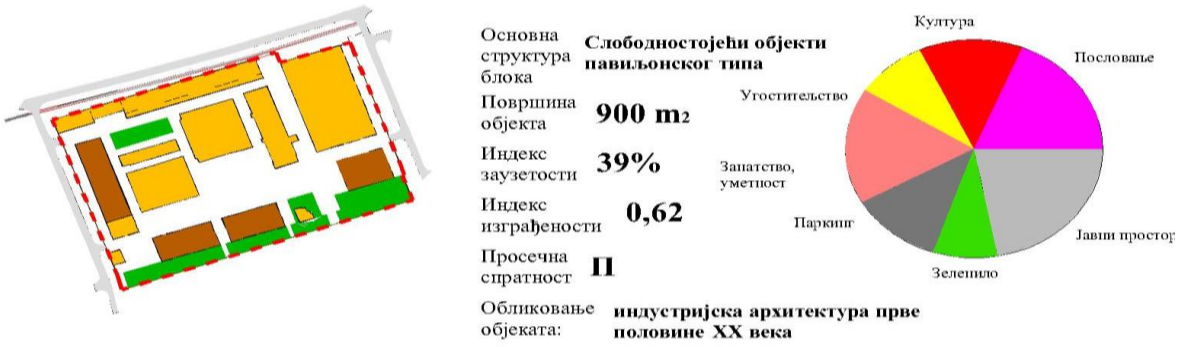

Легенда

Пословање	Култура	Угоститељство	Занатство, уметност	Паркинг	Зеленило	Јавни простори	Укупно (%)
18,6	13	9,2	17,2	11,67	8,33	22	100

Слика број 75: Основни урбано–морфолошки и функционални образац Кинеске четврти (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

Стара ранжирна станица обухвата површину око 10 ha и налази се у западном делу Новог Сада између стамбених квартова Ново насеља и Детелинаре, на слепом колосеку некадашње пруге, измештене почетком 1960-их година. Ранжирна станица обухвата комплекс од 45 мањих и већих објеката саграђених у периоду 1911-1924. године (Станчић, 2005). Читав комплекс је делимично у употреби, односно служи за сервисирање и одржавање локомотива ЈКП „Железнице Србије“.

Зона је просторна целина која ужива претходну заштиту од 11.4.2013. године.

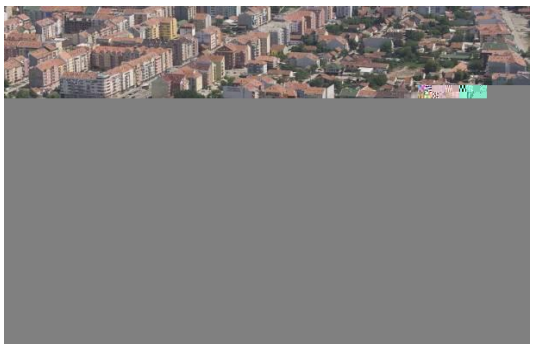

Слике бр. 76 и 77: Ранжирна станица са Новом Детелинаром (горе) и делом Новог насеља (доле десно) и Ложионица са окретним механизмом (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

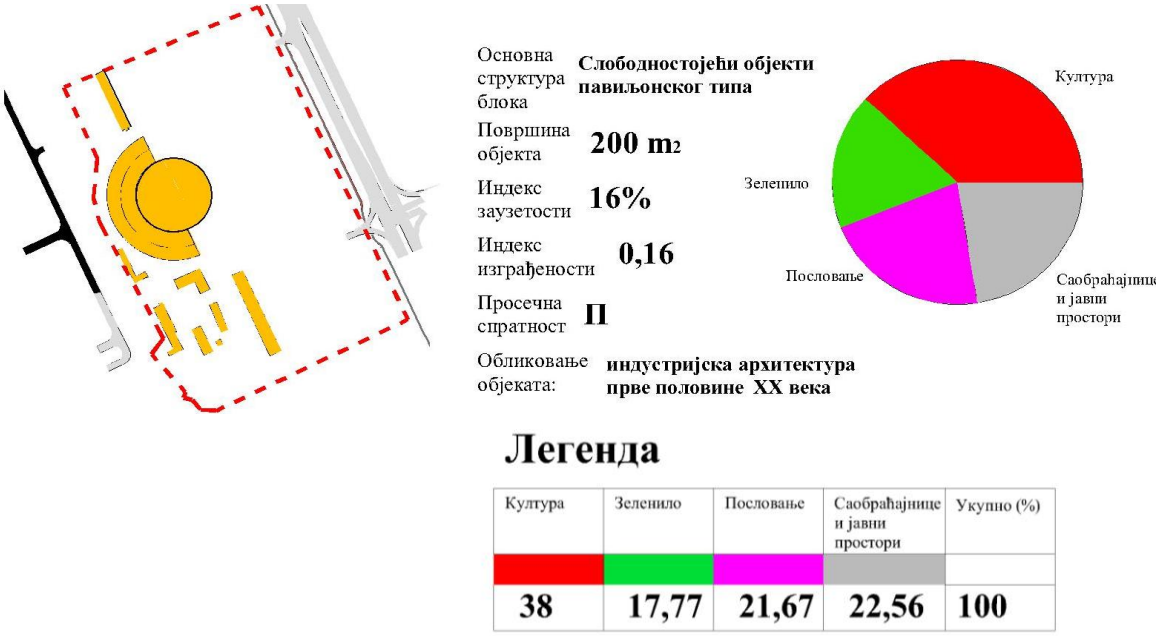

Слика број 78: Основни урбано-морфолошки и функционални образац Старе ранжирне станице (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

Касарна „Арчибалда Рајс“ у Футошкој улици број 54 је комплекс који чини главни објекат спратности П+1+Пк (Хонведска касарна изграђена крајем 19. века) и павиљон спратности П+1+Пк (изграђен између два светска рата) са пратећим објектима. У кругу касарне је стабло платана заштићено као споменик природе. Комплекс касарне је у процесу заштите као културно добро.

Касарна се налази у зони градитељског наслеђа на ободу центра у Футошкој улици.

Касарна у Улици Војводе Бојовића број 6 је комплекс од неколико павиљона спратности П+1+Пк-П+2+Пк изграђених почетком 20. века. Објекти су у важећем плану детаљне регулације оцењени као градитељско наслеђе, а непосредно окружење касарне је зона заштићеног старог градског језгра са Источне, односно налази се у зони Улице Лукијана Мушицког.

Касарне у оквиру Петроварадинске тврђаве обухватају три комплекса који се не користе или се само делимично користе, од чега су две локације у Подграђу, а једна уз западни обод Горње тврђаве (Хорнверк).

У Подграђу се налази *Стари арсенал* (Београдска улица број 12), који се од 18. века користио за производњу и складиштење оружја и муниције, односно чувања ратних трофеја (застава, оклопа и других предмета). Касарна обухвата објекат П+1+Пк у форми затвореног квадрата са унутрашњим двориштем, неколико помоћних објеката спратности П-П+1+Пк и део одбрамбених бедема.

Други објекат у Подграђу *Стара пекара* (Каменички пут бб) је објекат пекаре из 18. века, спратности П+1+Пк и део подунавског бедема. Основна предност овог комплекса је локација на ободу Подграђа уз Варадински мост.

На западном ободу Горње тврђаве налази се *Касарна НХ „Јанко Чмелик“* на Путу дунавске дивизије, коју чини неколико војних павиљона окружених зеленим простором намењеним за полигон за увежбавање војника.

Све наведене касарне нису у употреби.

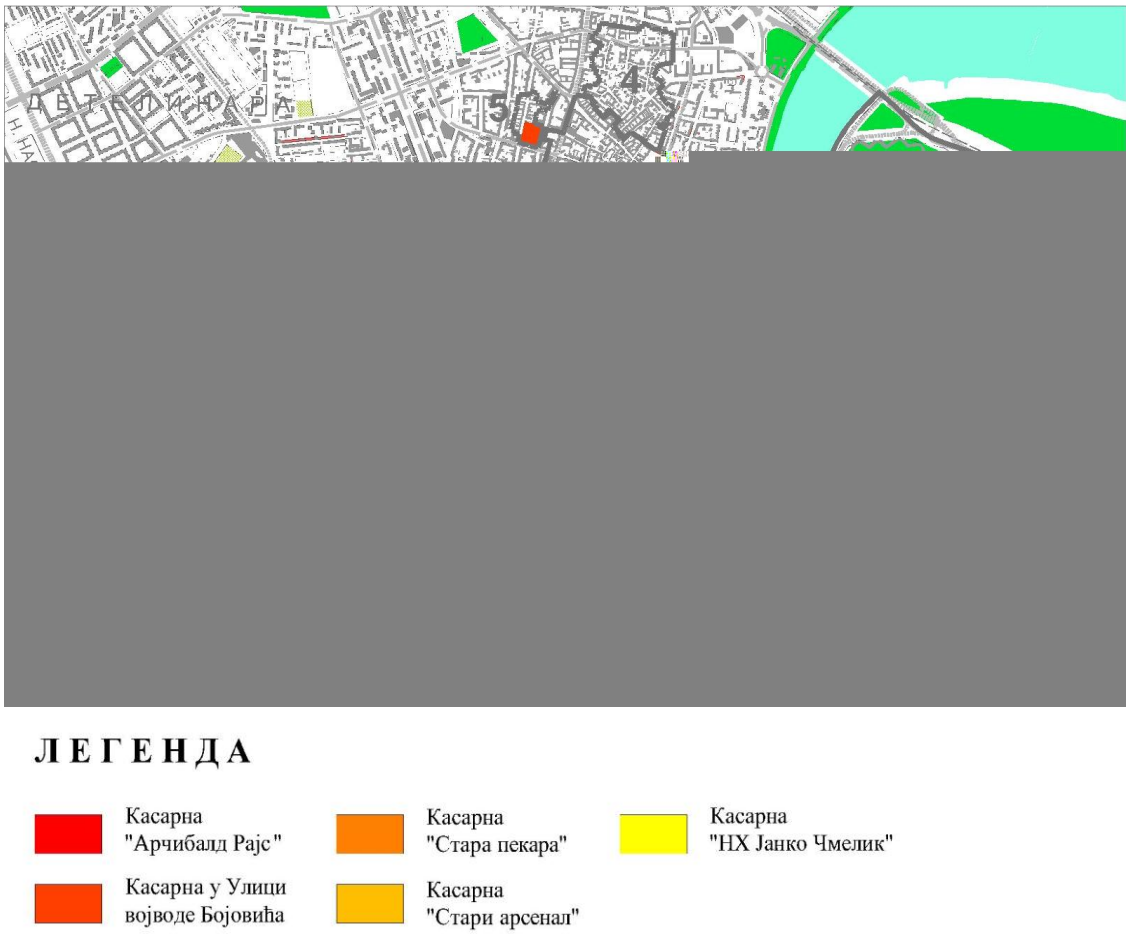

Слика број 79: Зоне градитељског наслеђа са положајем војних касарни (Извор: ЈП „Урбанизам“, Нови Сад).

Зоне објеката савремене (иконичне) архитектуре

Појединачне локације у оквиру зоне центра града и зона на његовом ободу су намењене изградњи објеката иконичне архитектуре. У ову групу спадају објекти савремене (иконичне) архитектуре, локални културни центри и остали пројекти који су у процесу или су планирани за реализацију.

Изградња објеката иконичне архитектуре је сведена на појединачне интервенције малих размера које чине слободностојећи објекти или доградње постојећих заштићених објеката културе. Њихова реализација не доноси нове и не мења постојеће урбано-морфолошке и функционалне обрасце зона.

Архитектура објеката је савремена, обликовањем и применом савремених материјала и других иновативних решења (енергетски одржива архитектура), што доприноси обликованој (визуелној) и функционалној надоградњи, односно унапређује постојеће урбанистичке морфолошко–функционалне обрасце и додаје (културну) вредност конкретној зони градитељског наслеђа.

Заједничка карактеристика свих објеката је да се финансирају из јавних фондова (АП Војводине и Града Новог Сада).

На основу наведених параметара, савремених иницијатива и започетих процеса, у Новом Саду се могу дефинисати групе пројеката објеката савремене (иконичне) архитектуре на локацијама у оквиру зона градитељског наслеђа у традиционалном градском језгру:

Градска галерија, као пројекат изградње великог изложбеног простора за специјализоване изложбе је вишедеценијска је потреба културне сцене Новог Сада. За ову намену је планиран простор на северном ободу Трга галерија, уз објекат Галерије Спомен-збирке „Павле Бељански“. На основу идејног пројекта архитекте Зорана Радојичића, предвиђен је објекат изузетно издужене основе, спратности Су+П+1, површине по етажи од 432 m^2. Објекат на свим етажама има изложбене просторе. У сутерену је могуће формирање кино-сале, односно простора за предавања и разговоре. Изградња новог објекта Градске галерије треба да буде једноставна геометријска форма како би се просторно употпунио и завршио ансамбл постојећих објеката насталих махом у првој половини 20. века.

Слике бр. 80 и 81: Положај новог објекта Градске галерије у односу на окружење Трга галерија, и однос са постојећим објектом Галерије Спомен-збирке „Павле Бељански“ (Извор: Галерија спомен-збирке „Павле Бељански“).

Доградња Библиотеке Матице српске се налази на западном ободу зоне традиционалног градског центра, уз објекат Матице српске који је заштићен као културно добро, на углу Трга Марије Трандафил и Улице Матице српске. Пројекат доградње је дело новосадског архитекте Милана Марића и подразумева објекат спратности Су+П+1+Пк, површине око 25.000 m^2. Објекат је требало да обезбеди проширење библиотеке и изградњу читаонице, али је због недефинисаног система финансирања, реализација пројекта започета 1991. године прекинута 2004. године. Завршетком библиотеке, био би измештен део фонда који се налази у Чешком магацину, па би била омогућена његова обнова и пренамена.

Слике бр. 82 и 83: Објекат доградње Библиотеке Матице српске и стари објекат Матице српске (Извор: М. Марић).

Проширење Градске библиотеке у Новом Саду на локацији у традиционалном градском центру (угао Дунавске и Гимназијске улице) био је предмет јавног архитектонског конкурса 2010. године. Поред строгих услова

Слике бр. 86 и 87: Бојадисаона у некадашњој свилари у Косовској улици (Извор: М. Куч) и „Шпилерова кућа“ у Улици Владимира Гортана број 8 у Старом Мајуру (Извор: Д. Полић)..

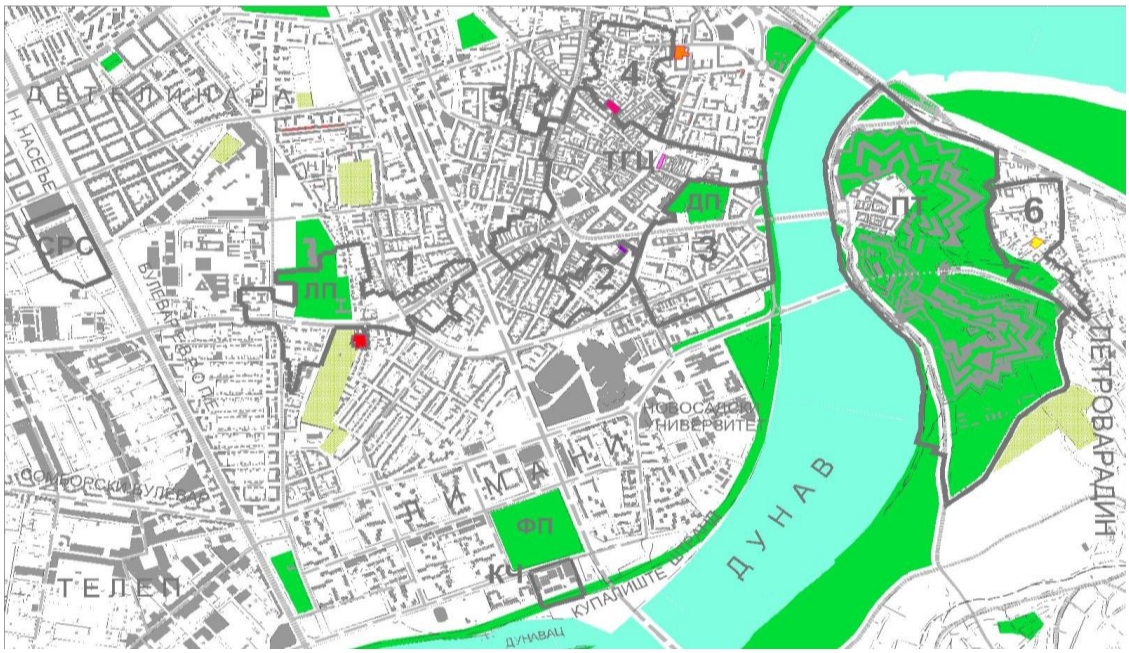

Слика број 88: Положај иконичних објеката и културних станица (Извор ЈП „Урбанизам“ Нови Сад).

ЛЕГЕНДА

Библиотека Матице Српске	Градска библиотека у Новом Саду	Градска галерија
Стрељана Ђшег	Бојадисаона у некадашњој свилари	Шпилерова кућа

Остали пројекти

Више пројеката иконичне архитектуре, насталих као резултат серије спроведених јавних конкурса током 2000-их година, остало је нереализовано.

Објекти који по наведеним критеријумима припадају овој категорији су: Музеј савремене уметности Војводине у бившој фабрици „Петар Драпшин“-Кинеска четврт и други пројекти који би допринели побољшању визуелног идентитета Новог Сада (мост на Дунаву, мост на Дунавцу и Трг републике са Рибљом пијацом).

За неке од објеката спроведени су јавни међународни урбанистичко-архитектонским конкурси на почетку 21. века. Победничка решења су ауторство познатих домаћих и страних имена и тимова (Подрека, Габријелчич, Марић, Радојичић...).

Слике бр. 89 и 90: Конкурсно решења Музеја савремене уметности у Војводине у Кинеској четврти (аутори: Роберт Клејборн (R. Claiborn), Иван Марков и Лиа Руколо) (Извор: http://www.politika.rs/rubrike/Kulturni-dodatak/t35848.lt.html (29.3.2015) и Фото-монтажа новог Моста Франца Јозефа према првонагађеном решењу из 2009. године (аутори: Габријелчич, Маркељ, Рожич).

Јавни простори

Јавни простори обухватају слободне јавне површине у свим зонама градитељског наслеђа.

Њихова карактеристика неизграђеног и слободног простора чини га равноправним у дефинисању урбанистичких морфолошко-функционалних образаца ових зона. Ови обрасци обухватају класичне (историјске) и препознатљиве типове јавних простора (трг, сквер, плато, урбани џепови, паркови и други зелени простори), положај у мрежи јавних градских простора, степен уређености и друго. У функционалном смислу, због разноликости намена у окружењу и потенцијалних корисника, сви простори су мултифункционални

намењени различитим видовима спектакла, за одмор или рекреацију, али и социо-економски потенцијал у односу на окружење.

На основу описаних карактеристика могу се издвојити следећи јавни простори:

Тргови, скверови и платои

Традиционално градско језгро: Николајевска порта (пролазни трг у окружењу Николајевске цркве), Трифковићев трг (на ободу пешачке зоне), Трг галерија (простор окружен Галеријом Матице српске, Спомен-збирком „Павле Бељански“, Спомен-збирком „Рајка Мамузића“ и планираном Градском галеријом), Трг Марије Трандафил, плато између Музеја савремене уметности и Војвођанског музеја, сквер иза објекта Српског народног позоришта. Сви простори су делимично просторно и хортикултурно уређени или неуређени, и хортикултурно уређени и користе се као јавни градски паркинг.

Петроварадинска тврђава: Трг владике Николаја (у Подграђу), главни плато на Горњој тврђави. Сви простори су неуређени и користе се као јавни паркинг.

Зоне на ободу центра: Трг 7. јула (испред Касарне „Арчибалд Рајс“), Трг патријарха Рајачића (у Старом Мајуру).

Урбани џепови

Урбани џепови су делови јавних простора у ширим регулацијама улица или тргова, преостали од других намена у простору. Избор урбаних џепова се заснива на дефинисаним параметерима, а могућ је у простору свих зона градитељског наслеђа. Њихово уређење би знатно унапредило просторни и визуелни идентитет јавног простора.

Паркови и други зелени простори

Поред уређења (историјских) градских паркова заштићених законом (Дунавски парк и Футошки парк), у зонама градитељског наслеђа, потенцијал су и мање зелене површине које могу допринети повећању квалитета јавних простора јер је њихова економска, а посебно друштвена вредност много значајнија.

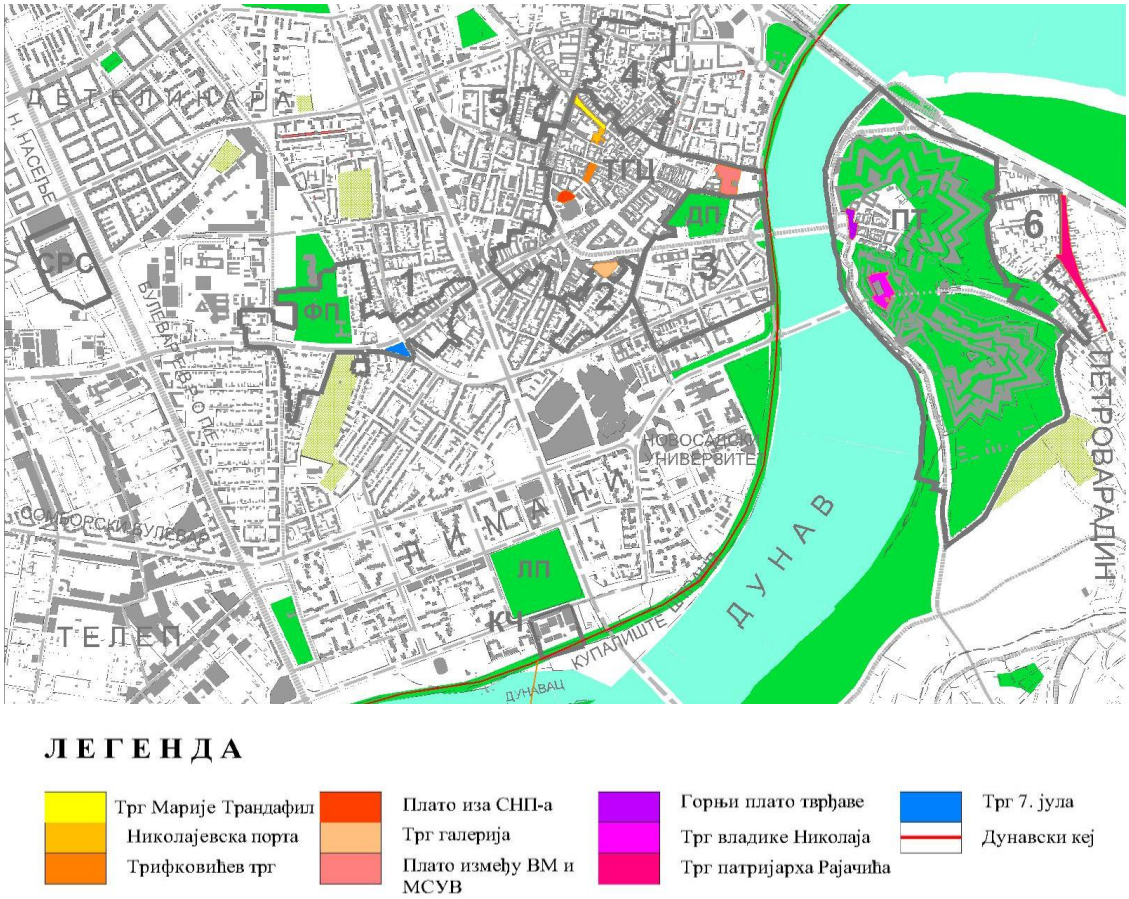

Слика број 91: Зоне градитељског наслеђа са положајем јавних зелених простора (Извор: ЈП „Урбанизам“ Нови Сад).

4.4.2. Смернице за урбанистичко планирање и менаџмент зона градитељског наслеђа

Смернице урбанистичког планирања и менаџмент које ће одредити правце просторних трансформација зона градитељског наслеђа, треба да се заснивају на:

- Очувању и унапређењу постојећег културно-историјског, архитектонског и других просторних квалитета зона,
- Одређивању оквира одрживог развоја зоне и ојачавању њене резилијентности, пре свега у социо-економској сфери ради очувања идентитета заједнице,
- Утврђивању урбанистичких алата и смерница за подстицај пожељног просторног развоја (финансирања изградње) сваке појединачне зоне.

Према овим смерницама, за сваку зону је неопходно одредити мере које ће обезбедити укупан развој. Мере треба да обезбеде: (1) развојни оквир и пожељне

правце економског развоја, (2) партиципацију грађана, (3) смернице за урбанистичко планирање и (4) смернице за урбани менаџмент.

1. **Развојни оквир** се снажно ослања на структуру, форму и обим привредних активности које обезбеђују економску базу за њихово функционисање. У том смислу, неопходно је установити функционални управљачки систем, и сет фискалних и других мера којима ће се обезбедити услови за усмеравање пожељних привредних делатности, а тиме и физичку обнову. Мере подстицаја би требало да буду избалансиране, односно одрживе за све пожељне активности, од терцијарног сектора, услуга, културе до (специфичних видова) становања. Мере је могуће утврдити на нивоу Града Новог Сада за сваку зону посебно.
2. **Партиципација грађана** ојачава друштвену компоненту одрживог просторног развоја зона градитељског наслеђа. Мобилизација различитих група потенцира семиолошки аспект наслеђа и локалне културе који су уско везани за идентитет заједнице. Поред зоне центра као највредније, зоне индустријског наслеђа пружају нове могућности за идентификацију кроз лични и групни ангажман, пре свега на креативној партиципацији, па и производњи.
3. **Смернице за урбанистичко планирање** обухватају планерске алате којима се усклађују просторни капацитети зоне градитељског наслеђа са пожељном наменом сваке појединачне парцеле, и у односу на то утврђује се хоризонтална и вертикална регулација простора, обликовање објекта, уређење јавног простора и друго. Конкретним смерницама се може очувати постојеће градитељско наслеђе, а новом изградњом додатно унапредити просторни квалитети и промовисати (брендирати) нови идентитет зона градитељског наслеђа.
4. **Смернице за урбани менаџмент** обухватају механизме за одржавање квалитета простора (одржавање и усмеравање трансформација у будућности), охрабривањем партиципације (инвеститора, грађана и других) и одржавање економске динамике у простору. Координатори

ових паралелних процеса су локалне самоуправе, које су доносиоци одлука за развој одређене зоне градитељског наслеђа и града у целини.

Центар града

За планирање пројеката обнове и изградње објеката и уређење простора у зони традиционалног градског центра, Петроварадинске тврђаве и зона на њиховом ободу, неопходно је сагледати постојеће стање и трендове развоја који обухватају:

- неравномерну социјалну структуру становника (као последицу неспроведене реституције имовине),
- недостатак примерених комерцијалних активности (лоша структура привредних делатности, просторна ограничења, претежна намена становања),
- запуштену инфраструктуру,
- неуређене јавне просторе,
- нерешено питање мирујућег саобраћаја (паркинзи и гараже).

Како би се обезбедиле одрживе просторне трансформације зона, неопходно је дефинисати:

1. **Развојни оквир:**
   i. утврдити области и приоритете развоја зоне и израдити мастер-план са временским роковима за реализацију;
   ii. охрабривати рад институција културе (музеји, галерије, позоришта, традиционални занати) и културне и креативне индустрије (занатске, дизајнерске и уметничке радионице, специфичне услуге и друго), туризма (културни, креативни, верски и фестивалски), забаве и услуга;
   iii. утврдити систем приоритета у обнови објеката и простора.
2. **Партиципација грађана:**
   i. препознати релевантне актере (инвеститори и инвеститорска удружења, јавне и приватне институције, стручњаци из релевантних области, удружења грађана и појединци) и утврдити оквир и начин партиципације;

ii. покренути циклусе партиципације у циљу прикупљања идеја за конкретне пројекте културног и просторног развоја зона;
iii. промовисати партиципацију активним ангажманом локалне самоуправе (месне заједнице, преко интернет-портала који ће синхронизовати све комуникације са медијима);
iv. обезбедити партиципацију стручних служби локалне самоуправе, удружења и појединаца како би се иницијативе валоризовале и уградиле у планску документацију;
v. обезбедити механизме за реализацију конкретних идеја.

3. Смернице за урбанистичко планирање:

i. прецизно дефинисати намене, правила уређења и грађења за целине и појединачне парцеле, односно објекте;
ii. намене треба да буду разноврсне како би обезбедиле уравнотежену динамику свих делатности у времену, примерену простору сваке зоне;
iii. просторне интервенције треба да обухвате:
    a. мере заштите за реконструкцију и адаптацију формално заштићених и других постојећих објеката и простора за могуће и пожељне нове делатности у оквиру дефинисаних намена,
    b. правила обликовања и грађења објеката и простора у формално заштићеним зонама треба да буду у складу са мерама заштите,
    c. критеријуми за очување објеката, који немају формални статус заштите, морају да садрже прецизне и недвосмислене смернице у циљу очувања постојећег урбанистичко-архитектонског миљеа,
    d. правила за изградњу нових објеката која подразумевају њихово хоризонтално и вертикално уклапање са постојећим реперним објектима у непосредном окружењу,

e. правила за уређење јавних простора уз примену принципа дизајн-за-све (приступачност свим корисницима, безбедност и друго),
f. Принципе за заштиту и унапређење постојећих и нових зелених простора;

iv. Планирање саобраћаја треба да дефинише: проширење пешачке зоне, рестриктиван режим колског саобраћаја и измештање паркирања у јавне гараже на обод зона.

4. Смернице за урбани менаџмент:

i. израда менаџмент-плана зона (приоритетно за зоне центра и Петроварадинске тврђаве);
ii. утврдити мере (фискалних) подстицаја и олакшица за инвестиције у обнову објеката и фасада у свим зонама;
iii. развијати систем јавно-јавног (Војска Србије-Град Нови Сад), јавно-приватног партнерства и пројектног финансирања у реализацији већих пројеката;
iv. установити правила за уређење јавних и јавних зелених простора (постављање скулптура, споменика и других уметничких дела у јавном простору, хортикултурно уређење и друго);
v. разрадити и утврдити правила за привремено коришћење простора (постављање рекламних ознака, летњих и зимских башти, синхронизовати манифестације, фестивале и скупове у јавном простору и друго);
vi. утврдити механизме надзора над процесом реализације менаџмент-плана, стратешких и урбанистичких планова и других докумената у домену локалне самоуправе;
vii. активирати надлежне службе за реализацију и одржавање простора и анимирати удружења грађана у заједничком надзору.

Развојни оквир је условљен ограничењима простора, карактера и система заштите физичких структура зона градитељског наслеђа центра. Пожељне намене

се крећу у оквирима стваралаштва културе, мањих привредних и производних (занатских) јединица и услуга, односно туризма.

Обнову постојећих и изградњу нових објеката и уређење простора треба да руководе локалне самоуправе и њени надлежни органи. Одрживи развојни оквир треба да се утврди у процесу партиципације грађана, инвеститора, стручњака за простор и локалне самоуправе, за шта је процес утврђивања пројеката за припрему Новог Сада за Европску престоницу културе добра прилика.

Урбанистичко планирање просторних трансформација је у складу са дефинисаним развојним оквиром и ослања се на ограничења која проистичу из услова формалне заштите. Изузетак су зоне на ободу центра где се, због недостатка формалне заштите, могу планирати нешто слободније просторне интервенције, уз ограничења која треба да дефинише урбанистички план[50].

Урбани менаџмент је најсложенији сегмент у процесу просторних трансформација ових зона. Менаџмент-план би требало да утврди економски подстицајне и фискалне параметре за улагање у развој и обнову зона, установи правила, надлежности и контролу спровођења плана и охрабри активну партиципацију свих заинтересованих актера кроз механизме осмишљавања, планирања, спровођења и надзора процеса просторних трансформација.

Зоне индустријског наслеђа и војних комплекса (браунфилд локалитети)

Иако су се издвојиле само две групе браунфилд локалитети (комплекси старих индустријских зона и војне касарне) у оквиру ове категорије зона градитељског наслеђа, могуће је утврдити јединствене смернице за њихов даљи развој. Сличност је заснована на подударности општих карактеристика: просторно заокружена (затворена) зона, комплекс појединачних објеката (павиљона) различите величине и структуре, јавно власништво (локална самоуправа, држава) и могућност за нову изградњу.

[50] Законом о културним добрима се штите само објекти и простори који су утврђени за културна добра,али не све структуре градитељског наслеђа, које је могуће очувати урбанистичким планирањем.

Како би се обезбедиле одрживе просторне трансформације браунфилд локалитета (индустријског наслеђа и војних комплекса), неопходно је дефинисати:

1. **Развојни оквир:**
   i. утврдити оквирни концепт просторног развоја и дефинисати мастер план са временским роковима за имплементацију;
   ii. развијати систем јавно-јавног (локална самоуправа – државна, предузећа, организације и др.), јавно-приватног партнерства или пројектног финансирања у реализацији већих пројеката;
   iii. утврдити систем позитивне дискриминације у пројектном финансирању за пожељне намене за сваку зону посебно (креативне и културне економије, уметност, забаву, друштвени активизам и друго).
2. **Партиципација грађана:**
   i. препознати релевантне актере (јавне и приватне институције, стручњаци из релевантних области, удружења грађана и појединци) и утврдити оквир и начин партиципације;
   ii. промовисати улогу локалне самоуправе као партнера и координатора, а не носиоца реализације пројеката развоја и просторних трансформација (партнерство у менаџменту);
   iii. покренути системе волонтерског друштвеног активизма базираног на локалним иницијативама, образовању и др.;
   iv. укључити успешне праксе (know how) градова из европских мрежа.
3. **Смернице за урбанистичко планирање:**
   i. применити смернице мастер-плана за сваку појединачну зону како би се дефинисао прецизан плански оквир;
   ii. флексибилно планирање намена за:
      a. креативне индустрије (медији, информационо-комуникационе технологије, дизајн и веб-дизајн, и друге),
      b. културне индустрије (визуелне уметности, извођачке уметности, уметничко занатство, издаваштво и друге),
      c. специфично пословање и услуге,

d. туризам (креативни и културни, угоститељство, смештајни капацитети),
e. рекреацију (унутар објеката и у слободним просторима),
f. становање је могуће у мањем проценту.

iii. Планирање објеката треба да обухвати:
a. дефиницију критеријума за очување објеката градитељског наслеђа (посебно ако не постоји формална заштита),
b. реконструкцију и адаптацију постојећих објеката и простора за нове делатности,
c. дефиницију локације за нову изградњу,
d. савремено обликовање и материјализацију нових објеката (у складу са утилитарном функцијом зоне),
e. утврдити правила за уређење јавних и зелених простора по принципу дизајн за све (приступачност свим корисницима, безбедност и друго),
f. Унапредити однос са непосредним физичким окружењем.

iv. Саобраћајне комуникације треба да буду доминантно пешачке, а паркирање планирати по ободима зоне.

4. Смернице за урбани менаџмент:

i. Менаџмент зоне треба препустити једном или више власника (удружење) на основу уговора, односно изместити њено руковођење из органа локалне самоуправе;

ii. Локална самоуправа као партнер треба да:
a. обезбеди активан надзор стратешких и урбанистичко-планских смерница,
b. обезбеди израду мастер-плана зоне,
c. сарађује у изради менаџмент плана, годишњих планова рада и других,
d. обезбеди услове за уређење и одржавање јавног простора (инфраструктурни системи, чистоћа, безбедност и друго).

Урбанистичко планирање ових зона треба да обезбеди услове за развој нових специфичних намена, пре свега из домена креативних индустрија, уз пратеће садржаје. Просторне трансформације зона условљене су њиховим карактером просторно затворене целине, са специфичним градитељским и културним (индустријским) наслеђем. Визуелни идентитет некадашњих утилитарних функција треба задржати обновом постојећих и делимично обликовањем нових објеката и простора, са свим карактеристикама иконичне архитектуре уз могућност расписа (међународног) конкурса.

Урбани менаџмент са позиције града треба да буде само стратешки, односно да подржава програме и пројекте закупаца и других актера-носилаца активности, а да задржи подршку у одржавању објеката, инфраструктуре и јавних простора. Менаџмент треба да предузме посебно основано тело закупаца-корисника, које у својим управним сегментима може да има и представнике локалне самоуправе.

Урбани дизајн треба да промовише слободне и савремене уметничке изразе, без ограничења. Обнова постојећих вредних објеката треба да буде у оквиру мера заштите утврђених од надлежне службе. Обнова других објеката, њихова доградња и изградња нових треба да се усмери ка иновативним обрасцима, уз употребу одрживих, еколошких и енергетски ефикасних решења. Уређење јавних простора је обликовно слободно, уз обавезу присуства зеленила.

Кандидатура Новог Сада за Европску престоницу културе 2021. године у великој мери се ослања на развој садржаја из домена креативних и културних индустрија (Кинеска четврт-креативни кварт). Богата пракса организације и вођења креативних дистрикта и кластера у различитим градовима Европе може бити од велике помоћи у организацији активности, планирању садржаја, урбанистичком планирању и уређењу, у циљу ширења мрежа сарадње и партнерства. Предности умрежавања и сарадње су предност у приступу различитим европским фондовима базираним на програму Креативна Европа.

Зона објеката савремене (иконичне) архитектуре

Због ограничења буџета намењеног култури на свим нивоима, недовољно комерцијалне намене објеката културе и недостатка локалне стратегије развоја

културе, лимитиране су могућности за планирање и реализацију објеката иконичне архитектуре за намену културе у Новом Саду. Потенцијални инвеститори из приватног сектора нису коначно профилисали своје пројекте у овом домену (Мануалов Музеј заборављених уметности-MFAM).

Предност су објекти чија је реализација започела (започета изградња, спроведен јавни конкурс или покренута иницијатива за изградњу) у претходном периоду, коју је неопходно привести крају и обезбедити менаџмент за наредни период.

Нове пројекте је могуће развијати у оквиру програма Локални културни центри-станице.

Како би се обезбедили услови за реализацију објеката савремене (иконичне) архитектуре неопходно је дефинисати:

1. **Оквир свеукупног развоја и пожељни правци економског развоја:**
    i. Утврдити процедуре реализације завршетка постојећих, обнову постојећих и планирање нових објеката (од покретања иницијативе до реализације).
    ii. Размотрити проширење спектра намена (хибридни концепти са претежном наменом културе) и финансирања (јавно-приватно партнерство, давање у концесију, откуп објеката, суфинансирање откупа и друго).
    iii. Промовисати обнову, савремену доградњу и менаџмент локалних културних центара.
2. **Партиципација грађана:**
    i. Промовисати улогу локалне самоуправе као визионара у дефинисању програма реализације пројеката.
    ii. Размотрити партнерство са приватним инвеститорима у реализацији.
    iii. Подстицати партиципацију културне јавности, уметничких и других стручних удружења у процесима завршетка изградње, осмишљавања програма и будућег развоја.

iv. Покренути системе партнерства са локалним грађанским удружењима и приватницима у реализацијији пројеката, руковођењу објектима и осмишљавању програма локалних културних станица.

3. Смернице за урбанистичко планирање:

i. Очувати постојеће вредности просторног контекста локација на којима су планирани објекти и додатно их унапредити.

ii. Дефинисати параметре за лоцирање нових објеката унутар зона градитељског наслеђа и у зонама на ободу (изузев Петроварадинске тврђаве) са најбољим визуелним и функционалним ефектом.

iii. Планиране намене треба да буду:

a. култура (музеји, галерије, концертне дворане, мултимедијални центри, библиотеке, комбиноване намене и друго),

b. образовање (школе, образовни центри и слично),

c. допунске комерцијалне намене (угоститељство, друштвени активизам, спорт и рекреација).

iv. Правила обликовања и грађења:

a. за обнову и доградњу постојећих, и изградњу нових објеката,

b. правила за обнову, доградњу и изградњу објеката треба да буду рестриктивна у зонама заштите, а мање рестриктивна на ободу зона без обзира на степен заштите,

c. обавезна примена иновативних пројектантских решења, обликовања објекта и простора, употреба материјала, принципа еколошке и одрживе изградње,

d. правила за уређење јавних простора уз примену принципа дизајн за све (приступачност свим корисницима, безбедност и друго).

4. **Смернице урбаног менаџмента:**
    i. Све започете процедуре изградње објеката у намени културе треба да буду завршене у изворном или модификованом облику.
    ii. Размотрити различите видове реализације постојећих и нових пројеката уз помоћ других јавних (домаћих и страних) фондова, и у партнерству са приватним инвеститорима.
    iii. Презентовати објекте као нови визуелни бренд Новог Сада кроз атрактивне програме и садржаје, медијску и електронску промоцију, и допунске догађаје у јавном простору непосредног окружења (фестивали, сајмови, такмичења…) и друго.

Урбанистичко планирање је најмање сложен сегмент у реализацији ових пројеката. Најважнији приступи у реализацији објеката иконичне архитектуре су: избор зоне/локације, намена и обликовање објеката. Избор локације објекта у, или на ободу зоне градитељског наслеђа шаље поруку којом локална заједница (самоуправа) реартикулише и додаје вредност постојећем урбаном миљеу и грађеној структури. Пројекти изградње нових објеката иконичне архитектуре или обнове постојећих (локални културни центри–станице) не захтевају веће измене планских докумената, али су могуће мање корекције у виду законски дефинисаних измена и допуна.

Урбани менаџмент се заснива на чињеници да се сви пројекти финансирају из јавних фондова (Града Новог Сада и АП Војводине), па је неопходна њихова координација. Из истог разлога, менаџмент ће водити постојеће институције у чијој је надлежности објекат (Библиотека Матице српске, Градска библиотека у Новом Саду), осим Градске галерије, чијег титулара треба одредити.

Урбани дизајн у реализацији ових објеката подразумева промоцију нових обликовних израза у савременој надоградњи квалитета постојећих зона градитељског наслеђа. Објекти иконичне архитектуре успостављају нове узоре који се савременим обликовањем и материјализацијом супротстављају окружењу доминантно историјски обликовних просторних концепата[51]. Изградња локалних културних станица је нови концепт којим се на другачији начин шаљу поруке

[51] Објекти савремене архитектуре у зонама градитељског наслеђа углавном нису успоставили доабр однос са окружењем, уз критике стручне и грађанске јавности (објекат Српског народног позоришта, Пословни центар „Аполо“ и други).

иконичности и то: малом размером, иновативним дизајном, малим буџетима извођења, руковођењем (осмишљавања и реализације програма) и одржавањем друштвених потреба локалне средине. Посебан потенцијал имају јавни простори у окружењу ових објеката који могу да допринесу бољој интерпретацији иновативности пројеката савремене (иконичне) архитектуре.

За разлику од објеката иконичне архитектуре у другим градовима који су били европске престонице културе, финансијски капацитети и процењен буџет Града Новог Сада, као потенцијалног кандидата, не би био довољан за изградњу великих и захтевних објеката и ангажовање светских архитектонских звезда. Развојем скромнијих пројеката локалних културних центара, савременим архитектонским концептом и иновативним културним менаџментом реартикулисао би се концепт савремених просторних интервенција предвођених културом у зонама градитељског наслеђа и за будуће градове кандидате, у оквиру пројекта европске престонице културе.

Јавни простори

Политика уређења јавних простора у Новом Саду је форсирала уређење искључиво најужег центра града у оквиру пешачке зоне у традиционалном градском центру. Занемаривање других простора зона градитељског наслеђа, као последица недостатка стратегије, допринело је њиховом физичком пропадању, неприступачности, небезбедности и непримереном коришћењу (паркинг).

Како би се утврдила политика обнове и услови за реализацију пројеката уређења јавних простора, неопходно је дефинисати:

1. **Оквир свеукупног развоја и пожељни правци економског развоја:**
    i. Дефинисати значај уређења јавних простора за привредни, друштвени и културни развој Новог Сада,
    ii. Утврдити визију, стратегију планирања и процес реализације уређења свих јавних простора у зонама градитељског наслеђа уз могућност расписа јавног (међународног) конкурса,

iii. Потенцирати уређење јавних простора у зонама градитељског наслеђа на ободу.

2. **Партиципација грађана:**
    i. Промовисати улогу локалне самоуправе као носиоца политике унапређења јавних простора,
    ii. Препознати релевантне актере (јавне и приватне институције, стручњаци из релевантних области, образовне институције, стручна и друга удружења грађана) и утврдити оквир и начин партиципације,
    iii. Покренути системе партнерства са грађанима и локалним грађанским удружењима у иницирању и обнови јавних простора.
3. **Смернице за урбанистичко планирање:**
    i. Дефинисати све погодне локације за формирање јавних простора и њихово повезивање у мрежу,
    ii. Уређење јавних простора планирати по принципу дизајн-за-све (простор без баријера),
    iii. Обезбедити планске смернице за безбедан јавни простор,
    iv. Правила обликовања и грађења:
        a. површина треба да буде од чврстих материјала отпорних на хабање. Предност дати природним материјалима (клинкер-опека и камен),
        b. обавезно је присуство: зеленила, воде (фонтане или чесме), скулптура (и друга уметничка дела),
        c. примена и распоред урбаног мобилијара треба да буде део уређења простора;
    v. Предвидети обавезу расписивања јавног конкурса за значајне или просторно сложеније јавне просторе,
    vi. Промовисати уређене јавне просторе као бренд Новог Сада.
4. **Смернице урбаног менаџмента:**
    i. Направити план реализације, у оквиру кога треба обезбедити сарадњу између планера и пројектаната јавних простора,

ii. Планирати годишњи систем инвестиција уређења,
iii. Мотивисати локалну заједницу да учествује у покретању иницијатива за уређење и коришћење јавних простора,
iv. Развијати партнерску сарадњу локалне самоуправе са грађанима у одржавању јавних простора.

Урбанистичко планирање је у досадашњој пракси усмерено на дефинисање локација потенцијалних јавних простора, а мање на смернице за њихово обликовање и уређење. Досадашњи начин реализације усмерава праксу урбанистичког планирања ка уграђивању детаљнијих смерница, али и израду анализе јавних простора, локације за јавне споменике, чесме и скулптуре и потенцијалних зелених простора.

Урбани менаџмент у домену реализације и одржавања јавних простора је потребно унапредити бољом координацијом надлежних служби са другим градским институцијама, стручним и грађанским удружењима како би се постигао већи квалитет јавних простора. Успостављањем политике уређења јавних простора од локалне самоуправе у Новом Саду, увео би се систем њиховог одрживог коришћења, унапредио визуелни идентитет града у целини, створили услови за развој привреде (пре свега, угоститељства и туризма) и охрабрила партиципација грађана.

Урбани дизајн нуди највеће могућности и слободу у промоцији обликовног, али и функционалног квалитета јавних и јавних зелених простора. Како су типови, величина и карактер јавних простора различити, највећи ефекат био би њихово просторно и обликовно умрежавање. Посебан потенцијал имају *урбани џепови* због великог потенцијалног броја и малог обима финансирања (пројектовања и извођења).

Унапређење квалитета јавних простора је један од најзначајнијих пројеката у години припреме за европску престоницу културе, а тиме и највећа политичка мотивација локалне самоуправе.

Пројекти просторних трансформација у карактеристичним зонама градитељског наслеђа указују на просторне и културно-историјске капацитете Новог Сада за њихову реализацију према моделу примењеном у градовима из региона који су били европске престонице културе. У процесима њиховог

усмеравања као одрживом и културом предвођеном развоју, могуће је утврдити специфичне моделе партиципације грађана, урбанистичког планирања и урбаног менаџмента као неопходне предуслове.

ЗАКЉУЧАК

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА, СМЕРНИЦЕ И ПРАВЦИ ДАЉИХ ИСТРАЖИВАЊА

5.1. Значај резултата са теоријског и практичног становишта

Савремене промене у сфери урбаних система на планетарном нивоу и убрзан развој урбаних функција унутар градова, обликују вишеструко сложени и испреплетени процеси глобализације. Најзначајнији узрок промена је нова улога градова у развијеној фази неолибералног социо-економског развоја света који се, уз подршку нових информационих и комуникационих система, убрзано креће ка све већој политичкој, привредној и културној повезаности. Квалитет просторне структуре градова постаје једна од компоненти у рангирању њиховог глобалног значаја и утицаја.

Промене у урбаној структури су најзначајније у домену привредног и друштвеног развоја, које се јасно оцртавају у просторним трансформацијама европских градова у 21. веку. Због потребе брже интеграције у глобалне процесе, градови у бившим комунистичким земљама Средње и Источне Европе изложени су посебним транзицијским притисцима који знатно утичу на карактер њихових просторних трансформација. Политике развоја Европске уније, дефинисане политичким смерницама, програмима и пројектима дефинишу савремену матрицу урбаног развоја које промовишу већу употребу локалних социо-економских ресурса. Истовремено, специфичност политичко-економске транзиције постконфликтних средина на јужном ободу Средње Европе и на Западном Балкану утицала је на специфичности просторних трансформација градова средње величине и на третман градитељског наслеђа и његове савремене реафирмације.

Европска престоница културе, као глобално најпрепознатљивији пројекат Европске уније, мотивише градове да своје просторне трансформације усмере ка јачању локалних културних и креативних капацитета. Један од најважнијих циљева европске престонице културе је преусмеравање просторних трансформација градова од искључиво неолибералних у оне које ће уважити

локалне аутентичности и потенцијал градитељског наслеђа у остварењу стабилног и одрживог напретка у 21. веку. Градови средње величине и регионални центри у јужном ободу Средње Европе нису рангирани као места од глобалног утицаја, и због тога имају посебну мотивацију да искористе могућност бољег позиционирања као европске престонице културе.

Савремене социо-економске трансформације градова

Савремене трансформације градова дефинишу међусобно повезани процеси транзиције урбаних социо-економских система ка постиндустријској привредној структури (услуге, нове економије базиране на креативним, културним индустријама и туризму и др.), усмереним ка дефинисању нових просторно-временских координата на релацијама прошлост-садашњост, колективно-индивидуално и локално-глобално.

Савремено просторно и функционално реструктурирање градова карактерише неолиберална комерцијализација градских простора у циљу веће флексибилности за променљиве потребе глобалних тржишта које обликују вредности и потребе савремених потрошача. Са друштвеног аспекта, савремени постмодернистички сензибилитет препознаје потенцијал урбаних трансформација за изградњу пожељног окружења за живот, рад и општи напредак друштва. Са економског аспекта, савремено урбано реструктурирање су покренуле нове економије базиране на услужној и потрошачкој пракси са фокусом на индивидуализацији животних, пословних и културних потреба, животног стила и других комерцијализованих ексцитација (опседнутост прошлошћу, адреналинским и другим изазовима). Посебан фокус је на структурама прошлости, које су глобални системи комуникација промовисали у нову културну, социјалну и економску вредност, и трасирали пут за њихову комерцијализацију.

У редистрибуцији моћи и успостављању нових класних односа, који се дешавају на релацији глобално-локално (посебно од почетка економске кризе 2008. године), започело је и ново реструктурирање урбаних ресурса и успостављање баланса интереса социо-економских актера на нивоу урбаног. Отпор према променама у простору и недостатак партиципације у претходном

периоду, резултирао је отпором локалних заједница и потребом за новим и одрживим решењима у просторним трансформацијама градова. Као реакција на разноврсне глобалне процесе, одбрана вредносних категорија повезаних са урбаним простором, је постао полигон за профилисање интереса различитих актера у процесу партиципације (локална самоуправа, инвеститори, стручњаци за простор, удружења грађана и друго) у очувању и осавремењивању намене зона градитељског наслеђа.

Правци просторних трансформација савременог града

Савремени развој градова карактерише промовисање неолибералног концепта који подразумева отварање тржишта робе и услуга, либерализације и дерегулације политичких, економских, социјалних, културних и других односа на планетарном нивоу. Сваки савремени град покушава да успостави нови систем употребе својих ресурса у глобално прихваћеној неолибералној матрици привређивања. Место одређеног града на глобалној мрежи вреднује се по количини и квалитету остварених инвестиција, политичком утицају, релевантности привредне структуре, броју представништава глобалних компанија (*командних центара*), протоку идеја, информација и људи. Савремене просторне трансформације се прилагођавају тим потребама производећи просторе за активности из домена нових економија услуга, савремених индустрија, медија, али и пратећих центара трговине, забаве и становања.

Савремени оквир просторног развоја промовише неолиберални концепт урбаног менаџмента, планирања и дизајна, који је под притиском веће либерализације и дерегулације. Са друге стране, као одговор на глобалне притиске развили су се модели савременог урбаног развоја који се ослањају на напредне електронске технологије у управљању градом (паметан град), укључивање креативних потенцијала локалне заједнице (креативни град), односно концепте одрживог раста у окружењу угрожене животне средине (одрживи и резилијентни град). Комбинација сва три модела обезбедиће квалитетне услуге и добру комуникацију локалне самоуправе и креативни допринос већом партиципативношћу свих релевантних актера у атрактивном и истовремено одрживом и резилијентном локалном развоју.

У балансирању просторног развоја на релацији глобално-локално, инвестиције се усмеравају ка атрактивним просторима, на новим или постојећим локацијама, повећавају се и убрзавају просторне трансформације градова међу којима су најосетљивије оне у зонама од културно-историјског значаја. У савременом, пожељном пејзажу постмодернистичког урбаног колажа, доминирају два екстрема: традиционални који форсира локални просторни идентитет прошлости, и иновативан са универзалнијим (модерним) и глобално препознатљивим просторним референцама. У домену нових пројеката, изградња објеката и комплекса атрактивне (иконичне) архитектуре обезбедиће градовима глобалну препознатљивост. Са друге стране, препознатљивост ће обезбедити и аутентичне зоне градитељског наслеђа које се обнављају пројектима урбане регенерације како би „ојачали“ савремени (симболички) физички капитал градова. Пројекти просторног развоја тако доприносе више него пожељној глобалној препознатљивост, која кроз процес брендирања и маркетинга успешне слике града промовише градове као аутентична, безбедна и сигурна места за инвестирање, рад, живот, образовање, забаву, одмор, шопинг и друго.

Прилагођавање савременим глобалним социо-економским токовима 21. века покренуло је осетљив процес просторних трансформација европских градова. Снажна урбана традиција, настала у дугом континуитету развоја и разарања (посебно у 20. веку), дефинисала је посебан приступ стратегији савременог просторног развоја која се ослања на пројекте урбане регенерације тржишно неактивних, економски посусталих, социјално неатрактивних и запуштених градских простора. Регенерацијом зона градитељског наслеђа, поновно се вреднују њихове просторне структуре и уводи нови спектар намена прилагођених потребама структуре савремених привредних делатности, у циљу повратка стамбеног и пословног простора на тржиште некретнина. Како би се поспешиле инвестиције у ове зоне, трансформишу се системи урбанистичког планирања и менаџмента који укључују различите вредносне ставове према градски простору.

Градови бивших комунистичких земаља Средње и Источне Европе имају сличне изазове у савременом урбаном развоју након почетка транзиције ка глобалним токовима неолибералне демократије, и коначно прикључења Европској унији. Иако су прве просторне трансформације биле усмерене ка изградњи

трговачких и пословних објеката, зоне градитељског наслеђа су убрзо постале значајан симболички капитал за промовисање и брендирање градова у оквиру проширеног европског урбаног тржишта. Поред главних градова, обнова и унапређење урбаних система мањих и градова средње величине уследили су након завршетка Хладног рата 1989. године по сличним принципима, у највећој мери, подршком политика и фондова Европске уније које промовишу развој регионалних центара као основу за нови развој читаве Европе.

Нова употреба градитељског наслеђа

Значај градитељског наслеђа је у његовој карактеристици аутентичног и отелотвореног културног капитала и сведока материјалних и духовних достигнућа претходних генерација, коју локална заједница процењује као ресурс за савремени привредни, друштвени и културни развој.

У циљу успешног реструктурирања локалних заједница према пожељно профилу на глобалном тржишту градова, преиспитују се сви расположиви ресурси, међу којима је градски простор изложен неумереној и убрзаној комерцијализацији. Како су зоне градитељског наслеђа структуре прошлости настале у посебним историјским условим, дефинише се њихова нова употребна вредност са социо-економског, па и политичког аспекта како би се сагледао степен могуће прилагодљивости и флексибилности за различите савремене функционалне и просторне трансформације градова. У циљу операционализације нових потреба, савремене политике урбаног развоја се базирају на одрживој пренамени и обнови просторних структура зона градитељског наслеђа, а негира ранији приступ њихове замене и уништавања.

Обнова зона градитељског наслеђа покреће тржишне механизме који стварају нове прилике за рад и стваралаштво, а истовремено чувају вредности локалне заједнице отелотворене у структурама наслеђа. Поред намене туризма као брзорастуће светске економије, зоне градитељског наслеђа пружају могућност за развој малих предузећа из домена економија у развоју (креативне и културне индустрије), али и других, у домену забаве, угоститељства, становања и остало. Њихово очување у том смислу није музеализација простора, него активно

коришћења које је *мање трошак а више инвестиција* са сигурним обртом капитала, и коначно доприносом општем напретку градова.

Поред обнове традиционалног градског центра, данас се форсирају програми обнове и других зона које се данас вреднују као градитељско наслеђе, пре свега оне превазиђених намена (индустрија, војни комплекси, складишта, обале река и други браунфилд локалитети). Ове зоне су се ширењем градова у 20. веку нашле у његовом ширем центру, а због функционалне и технолошке превазиђености својих намена, постале изазов за примену нових модела просторног развоја, у пракси најчешће применом дискурса креативних или културних кластера-просторно аутентичних и атрактивних, а функционално хибридних простора. Предност овог концепта је што, осим очувања просторних структура, омогућава функционалну флексибилност и производи нове привредне али и културне праксе базиране на креативности и иновацији према капацитетима и потребама локалне заједнице (и потрошача). Успешност овог концепта је већ потврђена у пракси, па је временом постала саставни део стратегија привредног, друштвеног и просторног развоја, и пројеката урбане регенерације запуштених урбаних зона.

Кроз савремену праксу поновне употребе објеката и простора у зонама градитељског наслеђа, поред њихове тржишне вредности коју дефинишу локацијске (добар положаја у простору града) и физичка (површина објекта) компоненте, од неспорног значаја је *додата вредност* коју им дају савремени потенцијали за развој нових привредних капацитета и друштвени значај. Приступ урбанистичком планирању и менаџменту је, поред улагања у подизање тржишне вредности некретнина, усмерен ка новим потребама локалне заједнице, у складу са могућностима и капацитетима свих релевантних актера у том процесу.

Просторне трансформације градова средње величине у Средњој Европи на почетку 21. века

На промене у просторним трансформацијама градова средње величине у Средњој и Источној Европи знатно је утицала политичка, економска и друштвена транзиција која је започела 1990-их година. За разлику од релативно брзе транзиције великих (главних) градова, инвестициона експанзија страног капитала

у градова средње величине започела је тек крајем 20. века. Отварање ка глобализацијским процесима означило је транзицију ка прихватању неолибералног концепта урбаног развоја који је успорио трендове даљег пропадања наслеђа традиционалног градског центра, али и пропадање привредних ресурса, културне виталности и демографске будућности са којима су се суочавали градови средње величине у Средњој Европи. Слабости претходног система урбанистичког планирања и менаџмента су биле највидљивије у прилагођавању просторних структура новим потребама у раним периодима транзиције и то:

- недовољна контрола нове изградње (проценат заузетости и индекс изграђености парцеле, вертикална и хоризонтална регулација и друго),
- непоштовање статуса формалне заштите градитељског наслеђа и
- недовољна контрола повећања капацитета инфраструктуре, пре свега саобраћајне (колски приступ центру, паркирање и гаражирање возила и друго).

У каснијем периоду транзиције крајем 20. и на почетку 21. века, започиње обнова зона традиционалног градског центра, реализацијом комерцијалних пројеката урбане регенерације у зонама на ободу градског центра, и у мањем обиму, пројектима оживљавања браунфилд локалитета, као простора неуспешне привредне, технолошке и транзиције управљања. Други пројекти просторних трансформација обухватају изградњу објеката и комплекса за намену пословања, трговине, образовања, спорта и становања, превасходно великог формата. За разлику од великих градова, изостаје, или је релативно мали број објеката иконичне архитектуре, јер не постоји потреба за седиштима великих глобалних компанија, а посебно нису заступљени објекти јавних, и садржаја намењених културе.

Без обзира на обим и карактер започетих процеса урбаног реструктурирања, пројекат европске престонице културе је био кључан да градови средње величине дођу у европски и глобални фокус. Потенцирање избора градова у посткомунистичким земљама за титулу европске престонице културе након 2000. године, ојачао је до тада ограничене капацитете за трансформације просторних и инфраструктурних урбаних система, кроз снажну мотивацију

локалних политичких структура да подрже нови развојне платформе градова (базираних на култури). Ови процеси су посебно промовисали улогу зона градитељског наслеђа као највреднијег локалног ресурса преосталог након слома комунизма.

Обнова и нова употреба зона градитељског наслеђа је у многоме допринела покретању новог економског развоја и отварању нових радних места у туризму (културном, фестивалском и другим), културним индустријама и забави. Појава и креативних индустрија и услуга широког спектра, које немају сложене просторне захтеве, али траже добро позициониране, приступачне и подстицајне просторе, додатно је допринело очувању ових зона. Истовремено, замах економски одрживе пренамене зона градитељског наслеђа охрабрио је локалну заједницу да у процесу самопотврђивања локалног идентитета наново вреднује и промовише културну баштину и свој локални културни идентитет у 21. веку.

5.2. Верификација полазних хипотеза

Статус Европске престонице културе је допринео очувању и функционалном осавремењивању зона градитељског наслеђа градова Средње Европе на почетку 21. века.

Тела Европске уније осмишљавају, доносе и спроводе смернице за просторни развој унутар правног оквира који је дефинисао Лисабонски споразум. Смернице подразумевају политике, стратегије, конвенције и одлуке које усмеравају (националне у регионалне) системе урбаног развоја и обезбеђују фондове за њихову реализацију.

Пројекат Европске престонице културе је глобално најпрепознатљивији пројекат Европске уније у домену савременог урбаног развоја предвођеног културом. Већина престоница културе је искористила прилику да, у циљу обликовања компетитивне глобалне слике града, успостави нову локалну развојну стратегију засновану на култури, јачању нових економија и промоцији широког спектра локалног културног наслеђа. Иако је пројекат започео избором једног града по години, придруживањем нових чланица ЕУ из Средње и Источне Европе почетком 21. века, именовањем по две престонице из „нове“ и „старе“ Европе,

промовисана је политика политичке, културне, па и идентитетске кохезије уније. У истом периоду су посебно охрабриване кандидатуре регионалних центара средње величине, како би се, између осталог, доминантни неолиберални концепти просторног развоја допунили оним који промовишу јавни интерес и јачају локалне креативне и културне социо-економске капацитете.

Инвестицијама у изградњи нових и обновом постојећих објеката за разноврсне намене, посебно је унапређена перцепција зона градитељског наслеђа као ресурса за развој савремених урбаних економија и индустрија и на тај начин подстакла грађевинску активност, већу компетитивност градова, јачање управљачких, привредних, образовних и културних капацитета локалне самоуправе и идентитетску трансформацију локалне заједнице.

Најзначајније резултати пројекта Европска престоница културе је њихов утицај на системе урбанистичког планирања, урбаног менаџмента и дизајна. Урбанистичко планирање се фокусирало на оне правце просторног развоја који нису искључиво тржишно оријентисани, и више се ослонило на смернице одрживог развоја очувањем постојећих структура градитељског наслеђа (формално или неформално заштићених објеката), њихову доградњу, надоградњу или реконструкцију, односно на унапређење квалитета јавних и зелених простора. Урбани менаџмент је технички оспособио локалну самоуправу да унапреди процедуре обнове објеката градитељског наслеђа различитим механизмима олакшица, убрза процесе реализације нових објеката и анимира локалну заједницу за већу партиципацију. Унапређење урбаног дизајна карактерише примена нових система обнове и доградње објеката градитељског наслеђа уз примену нових обликовних матрица, а изградњом потпуно нових објеката савремене атрактивне архитектуре, унапређена је визуелна и општа просторна перцепција зона градитељског наслеђа и града у целини.

Ова хипотеза је доказана утврђивањем ограниченог броја карактеристичних пројеката просторне и функционалне регенерације зона градитељског у изабраним градовима који су били европске престонице културе на почетку 21. века. Функционално осавремењивање новим економијама доказало је њихову флексибилност, и потврдило оне концепте урбаног развоја који промовишу одрживу употребу структура наслеђа које локална заједница

(формално и неформално) доживљава као вредне за сопствени идентитет. Статус европске престонице културе је ове тенденције формализовао јасно утврђеном правилима апликације, што је дефинисало нови модел урбаног реструктурирања како би локалне заједнице ојачале капацитете за глобалне урбане трансформације у 21. веку.

Трансформација карактеристичних зона градитељског наслеђа у европским градовима–престоницама културе је заснована на идентичном моделу урбане регенерације, детерминисан њиховом сличном позицијом, капацитетом и просторним карактеристикама.

Пројекат европске престонице културе допринео је истицању посебних квалитета градитељског наслеђа као специфичног просторног ресурса европских градова, са посебним акцентом на културу као центар њиховог развоја у 21. веку. Како би градитељско наслеђе било ресурс ефикасног и квалитетног урбаног реструктурирања, формирала се јединствена типологија зона градитељског наслеђа које су у фокусу урбане регенерације и савремених просторних трансформација. Истраживање просторних трансформација у градовима средње величине у Средњој Европи и посебно у његовом јужном ободу, ове категорије из региона издвојили су се следећи типови:

- *центар града* обухвата најужи центар са највећом концентрацијом објеката и јавног простора градитељског наслеђа. Центар обухвата традиционално градско језгро (унутар некадашњих градских бедема) намењено превасходно централним функцијама (пословање, трговина, услуге, култура, управа) али и становање;
- *ободне зоне центра и браунфилд локалитети* обухватају некадашња градска предграђа око градских бедема настала од краја 18. до средине 20. века, у којима је мања концентрација објеката градитељског наслеђа међу којима се налазе и појединачни браунфилд комплекси или објекти некада у функцији индустрије, војних комплекса и других. Ободне зоне су мешовите намене, у којима најчешће доминира становање, али и друге претежно централне функције;
- *зоне објеката и комплекса иконичне архитектуре* су претежно на ободима центра града, ободних зона или у оквиру браунфилд локација, који због

мањих ограничења заштите дозвољавају савремене интервенције. Због своје атрактивности, ове локације су привлачни за изградњу објеката савремене атрактивне архитектуре у намени културе, образовања, забаве, пословања у домену креативних и културних индустрија или комбиновано;

- *јавни простори* су све неизграђене слободне, уређене и неуређене јавне и јавне зелене површине у свим зонама градитељског наслеђа.
- *други пројекти* се односе на репрезентативне објекте других намена (сајамске хале, мостови) или подразумевају концепте урбаног менаџмента (Smart city concept) који ће помоћи даљи развој града.

Просторно реструктурирање започиње пројектима урбане регенерације са карактеристичним пројектима за сваку зону. *Градски центар* се физички обнавља и уређује за промоцију највреднијег културног наслеђа града, стваралаштва из домена високе културе (класична позоришта, музеји и галерије), културних индустрија (стари занати и специфични аутентични производи), туризма, забаве, услуге и друго. Партиципација грађана је очување културно-историјских и физичких карактеристика зоне веома значајна јер се доживљава као идентитетска одредница сваког члана локалне заједнице. Због тога је урбанистичко планирање и урбани менаџмент ове зоне условљено високим степеном заштите, одређено ограниченим избором делатности и социјално сензибилно на нивоу целокупне локалне заједнице.

Ободне зоне центра обухватају пројекте обнове објеката градитељског наслеђа са посебним акцентом на браунфилд локалитете које се трансформишу у функционално хибридне креативне квартове. Креативни квартови су намењени предузетништву најширег спектра креативних и културних индустрија, креативног и културног туризма, и делимично становању. Осим значајне просторне флексибилности, њихове предности су: у лакшој приступачности различитим категоријама корисника, квалитету специфичног индустријског наслеђа, али и зато што су најчешће у власништву локалне самоуправе. Осим симболичког очувања континуитета „индустријске производње економија 21. века“, потенцирају се у креативни потенцијал локалне заједнице за нове употребе градитељског наслеђа. Функција креативних квартова, у преовлађујућој стамбеној намени ободних зона, највише се ослања на развијање партиципације грађана у

развоју разноврсних шема урбаног предузетништва у окружењу специфичног и подстицајног наслеђа. Увек присутна опасност од пренамене ових квартова значајних површина на добрим локацијама за комерцијалне намене трговине и становања, предупређени су подршком локалне самоуправе наклоњене креативним и партиципативним шемама употребе наслеђа. Из овог следи да је урбанистичком планирање и специфичан урбани менаџмент (откуп од претходних власника, организација управљачких структура, подршка пројектним финансирањем и друго) начин да се негују и унапређују креативни капацитети локалне заједнице.

Објекти или комплекси иконичне архитектуре, због просторних и ограничења заштите, најчешће користе атрактивне локације на ободима зона градитељског наслеђа. Најчешће у намени културе и образовања са пратећим садржајима, пројекти иконичне архитектуре усмерени су на обогаћивање наслеђених просторних структура савременим шемама урбаног дизајна и архитектонског обликовања, али често и провокативном супротстављањем миљеу зона градитељског наслеђа. Савремена и атрактивна архитектура симболизује намеру садашње генерације да модерним визуелним вредностима искаже потребу за новим урбаним функцијама и садржајима, који у случају реализације кроз јавно-приватно партнерство, укључују и комерцијалне намене. Нова изградња, често великог формата, мења и „дограђује“ когнитивну мапу традиционалних просторних симбола градова, и на посебан начин промовише компромис са условима заштите зона градитељског наслеђа.

Јавни простори у свим зонама градитељског наслеђа, укључујући и оне у окружењу објеката иконичне архитектуре, су посебно значајан сегмент пројеката њихове урбане регенерације. Уређење јавних простора је промовисало савремен приступ обликовању, употреби нових материјала, урбаног мобилијара, уметности у простору (скулптуре и уметничке инсталације), али и принципе безбедности и обликовања без баријера (design-for-all).

Ова хипотеза је доказана типологијом просторних, функционалних и културно-историјских и других карактеристика оних делова града које чине зоне градитељског наслеђа. У оквиру ових зона дефинисани су: *оквир укупног развоја (са акцентом на економски развој), партиципација релевантних група локалних*

актера, смернице за урбанистичко планирање и урбани менаџмент, што је истовремено и платформа за одређивање карактеристичних пројеката и процеса урбане регенерације дефинисаних зона градитељског наслеђа, усклађених са смерницама које промовише пројекат Европска престоница културе.

5.3. Смернице за урбанистичко планирање зона градитељског наслеђа у Новом Саду

Значај Новог Сада у политичким, привредним, културним и образовним системима Републике Србије је од пресудног значаја за развој града у 21. веку. Географски положај Новог Сада на европским друмским и железничким коридорима према другим европским центрима је предност Новог Сада на исти начин колико је диспаритет у величини, броју становника, привредним активностима и потенцијалима главног града недостатак. Близина Београда и релативна близина других центара средње величине у региону (Суботица, Сегедин, Осијек, Темишвар, Тузла), а у светлу европских интеграција, повећава се потреба за бољим положајем на тржишту европских градова (инвестиција, радне снаге и друго), односно јасније истицање компететивних предности сваког понаособ.

Просторне трансформације Новог Сада на почетку 21. века су у многим аспектима идентичне са процесима у градовима других бивших комунистичких земаља у последњој деценији 20. века, са извесним закашњењем због специфичности транзиције Републике Србије, и обухватају:

- *Примена неолибералног концепта просторног развоја у урбанистичком планирању и менаџменту* у Новом Саду подразумева препуштање механизмима тржишта некретнина усмеравање изградње и обликовања града, а јавни сектор је задржао домен изградње, одржавање и управљање јавним површинама, инфраструктуром и изградњом објеката јавних служби (образовање, здравствене установе и друго).

- *Недостатак стратегије, механизама управљања (менаџмента) и алата одрживог урбанистичког планирања зона градитељског наслеђа* су препреке у савременом коришћењу зона градитељског наслеђа. Поред потврђених квалитета

архитектонских и културно-историјских карактеристика и релативне очуваности зона градитељског наслеђа нису утврђене стратегија обнове и системи одржавања и управљања (менаџмент план, суфинансирање обнове, откуп објеката, уређења јавних простора и друго). У недостатку активности локалне самоуправе, обнову ових објеката у овим зонама финансирају власници (без обзира да ли је објекат формално заштићен или не), што знатно отежава опште социјално и материјално стање власника, али и наслеђена уситњена власничка структура настала национализацијом након Другог светског рата. Могућности финансирања које би се ослањале на фондове Европске уније нису у потпуности доступни на почетку процеса придруживања Републике Србије Европској унији.

- *Недостатак стратегије увођења пожељних нових намена за зоне градитељског наслеђа* је резултат окружења у ком нису разрађене стратегије привредног развоја и планови њиховог руковођења. Поред постојећег система финансирања културе из буџета (националног, покрајинског и локалног), односно пројектног финансирања културе (годишњи конкурс за расподелу средстава на свим нивоима), не постоји стратешко опредељење за развој културних и креативних индустрија, и савремених уметничких активности. Одређена помоћ постоји у активностима Кластера креативних индустрија Факултета техничких наука и АП Војводине, који подстичу, усмеравају и координирају активности међу члановима кластера.

- *Мали обим партиципације грађана у процесу урбанистичког планирања зона градитељског наслеђа.* Иако су одређена удружења, фокусирана на аутентичне зоне градитељског наслеђа Петроварадинске тврђаве (EXIT, Фондација ФОРТ, Церкин и Субурбиум), историјског Алмашког краја (Алмашани) и Кинеске четврти (Мануал), локално и глобално утицала на промоцију вредности локалног градитељског наслеђа, изостало је веће учешће грађана у процесима урбанистичког планирања у Новом Саду. Скромна, неравномерно распоређена или никаква материјална, партнерска, али и друга подршка доносилаца одлука из локалне самоуправе је резултирала слабом или никаквом сарадњом са наведеним релевантним актерима.

Градитељско наслеђе Новог Сада је препознато као значајан потенцијал у важећим (привредним, просторним и урбанистичким) планским документима. Формалном заштитом су обухваћене највредније зоне центра града (традиционални градски центар и Петроварадинска тврђава) као просторне културно-историјске целине, а већи број објеката је проглашен за појединачна културна добра и у другим зонама градитељског наслеђа. У процедури заштите се налазе и неколико зона ширег градског центра, међу којима и две зоне индустријског наслеђа. Изазов даљег очувања и унапређења зона градитељског наслеђа је усаглашавање њихове вредности са потребама савременог развоја Новог Сада кроз израду мастер и менаџмент планова који подразумевају партиципацију са свим релевантним актерима у тим процесима.

Град Нови Сад је започео апликацију за Европску престоницу културе 2021. године, када ће она бити доступна и градовима из европских земаља које још нису чланице Европске уније. Могућност кандидовања Новог Сада за европску престоницу културе поклапа се са новом фазом политичко-економске транзиције у Републици Србији, када се након периода консолидације у првој деценији 21. века, општи правац развоја усмерава према стандардима Европске уније. Нови Сад ће, као и други градови, морати да задовољи нове параметре којима се процењује способност кандидата да обезбеди: дугорочну стратегију развоја културе, европску димензију културних делатности, квалитетан културни и уметнички садржај, и оперативне капацитете за реализацију. Након периода интензивне реконструкције појединих делова Новог Сада током прве деценије 21. века у искључиво неолибералном окружењу, локална самоуправа крајем 2015. године преузима иницијативу за израду стратегије културног развоја града која би требало да утврди расположиве ресурсе града и за урбану регенерацију зона градитељског наслеђа, у циљу профилисању европског идентитета Новог Сада као кандидата за европску престоницу културе 2021. године.

Искуства градова сличних управљачких, привредних, културних и историјских атрибута из региона који су били европске престонице културе на почетку 21. века, су значајан узор у дефинисању успешног модела просторних трансформација како би се задовољиле пропозиције пројекта европске престонице. На основу анализираних стратешких и планских докумената,

постојеће праксе просторних трансформација на почетку 21. века и процеса аплицирања за статус европске престонице културе, Град Нови Сад треба да дефинише:

- стратешко опредељење за подршку савременим економијама, традиционалним и савременим културним продукцијама и њихово усмеравање у зоне градитељског наслеђа и браунфилд локалитета (у власништву, или прибављених уз помоћ града),
- ефикаснију обнову зона градитељског наслеђа без обзир на форму и степен заштите (финансирање или суфинансирање, поједностављивање процедура, оперативност кроз ојачавање структуре и капацитета надлежних делова локалне самоуправе за њихову заштиту и очување),
- одржив модел урбанистичког планирања и менаџмента, односно њихове алате за унапређење просторних капацитета и аутентичних квалитета зона градитељског наслеђа,
- промоцију вредности наслеђа за локални идентитет, односно његов допринос укупном регионалном, националном и европском идентитету и бредну Новог Сада.

На основу типологије утврђене на примерима изабраних градова из студије случаја, могу се препознати идентичне зоне градитељског наслеђа на простору Новог Сада. За ове зоне ће се утврдити: оквир за општи и економски развој, могућност партнерства са релевантним актерима, алати урбанистичког планирања, и надзор над процесом реализације односно урбани менаџмент.

Центар града је простор јединствених функционалних, физичких и културно-историјских карактеристика које обухватају: традиционални градски центар, Петроварадинску тврђаву и зоне на њиховом ободу (формално заштићене просторне културно-историјске целине и друге зоне у којима су концентрисани историјски објекти и простори градитељског наслеђа. Основни развојни оквир подразумева задржавање функције центра, у намени пословања (услуге, креативне и културне индустрије, туризам и друго), културе, управе али и становања, како би се обезбедио привредни и друштвени живот и развој зоне. У процесу утврђивања стратегије развоја, потребно је обезбедити партиципацију грађана, односно групу репрезентативних актера (политичари, инвеститори, грађани из

формалних и неформалних удружења и остали). Смернице урбанистичког планирања обухватају правила уређења и грађења, услове за обнову, доградњу и ређе, изградњу нових објеката (замену постојећих) у сагласност са мерама надлежне службе заштите. За имплементацију планских смерница, најважнија је израда менаџмент-плана зоне како би се сагледао комплетан управљачки модел за утврђивање нових, и прилагођавање постојећих механизама руковођења просторног развоја зоне.

Зоне индустријског наслеђа и војних комплекса (браунфилд локалитети) су простори специфичних функционалних, физичких и културно-историјских карактеристика, који имају потенцијал за савремену функционалну пренамену и просторну трансформацију. Основни развојни оквир треба да омогући њихову трансформацију у мултифункционалне (хибридне) квартове намењене креативним и културним индустријама, грађанском активизму, туризму и другим пратећим функцијама. Поред *Кинеске четврти* као највећег креативног кварта, утврђене су локације културних центара-станица, претежно у објектима градитељског наслеђа који су у власништву града, или се могу откупити. У процесу дефинисања стратегија развоја, неопходно је обезбедити партиципацију заинтересованих актера из уметничких и културних структура (удружења и појединци), представника локалних заједница, потенцијалних инвеститора и других релевантних актера. Урбанистичко планирање би било усмерено ка дефинисању оквира намена, очувању постојећих, односно доградњу и/или изградњу нових објеката. За Кинеску четврт и за сваки локални центар посебно, потребно је урадити специфичан мастер-план на основу кога ће се утврдити конкретни менаџмент планови и оквир пожељних делатности и активности према потребама корисника, односно локалне заједнице у случају културних центара. На овај начин би се повећало учешће специфичног урбаног предузетништва у домену креативних индустрија, различитих врста услуга, уметничких и занатских делатности, али и друштвеног активизма који се развија у Новом Саду.

Зоне објеката савремене (иконичне) архитектуре су локације на ободу зоне традиционалног градског центра, на којима су започети пројекти доградње објеката проглашених за културна добра, у намени културе. Планирањем потенцијалних нових локација је могуће у одређеним деловима зона градитељског

наслеђа, пажљивим анализирањем локација, услова службе заштите, просторних и других капацитета. Услови за обликовање, односно дизајн објекат и простора ће, уз услове заштите, бити најзначајније смернице урбанистичког плана. За планирање нових објеката најважније је обезбедити партиципацију инвеститора из јавних структура (на националном, регионалном и локалном нивоу), других (иностраних) фондова и приватних инвеститора који би кроз партнерство допринели реализацији објеката.

Јавни простори су посебно важан сегмент типологије који су дефинисани према функционалним, физичким и другим карактеристикама конкретне зоне градитељског наслеђа. Један од најважнијих критеријума је тренутни степен уређености и економски потенцијал у односу на окружење. Утврђивањем политике уређења јавних простора од планирања до реализације на нивоу града, обезбедили би се важни улазни параметри за процес утврђивања општег развојног оквира, елемената урбанистичког планирања и менаџмента. На основу досадашње праксе, избор је потребно усмерити ка одабиру нових простора, дефинисању начина обликовања (дизајна), процесима формирање мреже јавних простора у ширем градском контексту и друго. Посебно је важно сагледати могућности уређења малих урбаних џепова који би својим распоредом и иновативним дизајном, унапредили општи визуелни утисак зона градитељског наслеђа.

Без обзира на успешност кандидатуре Новог Сада за европску престоницу културе, утврђивање стратегије урбаног развоја предвођеног културом, подршком новим економијама, оснаживањем капацитета институција, развојем партиципације грађана и других актера, и применом смерница и принципа у урбанистичком планирању и менаџменту значајно ће се ојачати развојни капацитети и обезбедити одрживе просторне трансформације града. На компетитивне предности, осим постојеће локалне политике олакшица за инвестирања, утиче квалитет и визуелна привлачност природне и грађене средине, посебно обновљених и регенерисаних зона градитељског наслеђа. Управо због тога, истицање аутентичних просторних потенцијала зона градитељског наслеђа Новог Сада треба да буде његова компаративна предност у односу на регионалну конкуренцију, коју треба стратешки развијати, плански

подржавати и реализовати кроз различите механизме имплементације и менаџмента.

5.4. Правци даљих истраживања-могућност примене на друге градове у Србији

Култура као покретач креативности игра кључну улогу у успостављању иновативних и економија базираних на знању у центар урбаног развоја градова средње величине у 21. веку. Привредне активности се тако усмеравају у домене креативних, културних индустрија и туризма који помажу у отварању нових радних места, осавремењивању и квалитетним капацитетима региона и градова. Истовремено, нове привредне активности подстичу већу употребу савремених технологија за производњу али и за квалитетнији и рационалнији рад локалне самоуправе која се тако прилагођава променљивим структурама и инвестицијама широког спектра. Како би потенцијал наслеђа био боље искоришћен као ресурс за идентификацију нових визија, градови средње величине у Србији имају прилику да њихов потенцијал искористе како би промовисали своју аутентичност у богатој мрежи градова Европе.

Даља истраживања би била базирана на утврђивању оквира за унапређење постојећих и увођење нових пракси у различитим процедурама очувања, обнове и одржавања зона градитељског наслеђа у следећим доменима:

- **правно-процедурални**: олакшавање процедура фискалних, пореских и других подстицајних механизама на државном и локалним нивоима (закони, подзаконски акти, одлуке, правилници…),
- **социо-економски:** системи партиципације релевантних актера у процесима успостављања нових и иновативних визија културе и савремених економија у развоју градова,
- **плански:** израда применљиве стратешке, привредне и урбанистичке планове зона градитељског наслеђа како би подигли квалитет просторних трансформација базираних на култури као алтернативи доминантним неолибералним концептима,

- **управљачки (менаџерски):** примена концепта паметног, креативног и одрживо-резилијентног града у реструктурирању визија развоја градова у Србији и успостави синхронизација између процеса урбанистичког планирања, урбаног менаџмента и урбаног дизајна простора.

Истраживања би указала на *неопходност редефинисања правног оквира широког спектра* (од заштите градитељског наслеђа на државном нивоу до ингеренција локалне самоуправе у њиховој обнови) који би увели ефикасније процедуралне механизаме и подстицајних мера за развој савремених урбаних економија, културних и уметничких делатности. У том смислу, посебна група истраживање би се концентрисала на могућност олакшавања процедура за просторне трансформације браунфилд локација (индустријски комплекси, војне касарне и други) као зона градитељског наслеђа са највећим развојним социо-економским капацитетима данас.

Пројекти партиципације релевантних актера, у домену оснаживања локалних креативних потенцијала за нове шеме социо-економског развоја и грађанског активизма, поред неопходног поједностављивања правних процедура, допринели јачању локалних демократских капацитета. Пројекти оснивања локалних културних центара (станица) у појединачним објектима градитељског наслеђа би, у оквиру концепта децентрализације културе, имали значајну примену у укупном савременом урбаном развоју градова у Србији.

У домену *планирања*, стратешки планови развоја зона градитељског наслеђа подразумевају израду стратешких и мастер планова, према савременој пракси примењеној у другим европским градовима. На нивоу генералног урбанистичког планирања, даља истраживања би обухватила стратешке смернице за очување и развој зона градитељског наслеђа у оквиру ширег система урбаних функција и њихово међусобно просторно и функционално повезивање. На нивоу детаљног урбанистичког планирања истраживања би се морала усмерити ка дефинисању јасних и прецизних правила обликовања и грађења зона градитељског наслеђа према критеријумима формалне заштите али и на основу стручне процене вредности градитељско наслеђе за локални (културни, историјски, архитектонски и друштвени) значај. Правила морају да буду усмерена

ка очувању постојећих просторних квалитета целине, уз одрживо планирање нових објеката.

Увођење савремених система урбаног развоја, паметног, креативног и одрживог-резилијентног града подразумевало би оснаживање постојећих капацитета и темељно реструктурирање система којим се данас управља урбаним развојем градова у Србији. Концепт паметног града је примењен у региону Средње Европе (Грац, Печуј, Темишвар и други), што је предност у могућој примени у градовима Србије, пре свега у домену просторних и функционалних трансформација како би се постигао одржив и резилијентан социо-економски и просторни развој зона градитељског наслеђа базиран на локалним ресурсима. Истовремено је значајно повезивање процеса урбанистичког планирања, менаџмента и дизајна, што би покренуло израду менаџмент-планова и могућност за спровођење како би се утврдили ефекти примене у пракси.

Политички аспект читавог процеса обнове и оживљавања зона градитељског наслеђа је посебно потенцијално занимљив за даља истраживања, јер добијање престижне титуле европске престонице културе мотивише локалне политичке структура да на иновативне начине обезбеде процедуралне капацитете и материјалне ресурсе. Процедуре на локалном нивоу које су обезбедиле припреме за кандидатуру Новог Сада за европску престоницу културе у домену обнове зона градитељског наслеђа, могу бити посебна тема за даља истраживања јер су новина у Републици Србији. У овом процесу посебно су значајни узори досадашњих престоница културе из региона које су увеле нове стратешке концепте урбаног развоја и које су коначно постигле већу компетитивну предност у односу на регионалну конкуренцију.

Коначно, истраживања која ће и са других аспеката показати да зоне градитељског наслеђа јесу квалитетан ресурс за развој градова у Србији биће од изузетног значаја у процесу даљих европских интеграција Републике Србије.

БИБЛИОГРАФИЈА

Примарна литература

Необјављена грађа

1. Бељански-Поповић, Н. (2013) Извештај Радне групе Књижевни живот у Новом Саду до 2021. године, интерни документ Координационог тима Нови Сад-Европска престоница културе 2021. године;

2. Бурсаћ, Т. (2009) *Студија привредног развоја- документациона основа Генералног урбанистичког плана Града Новог Сада,* ЈП „Урбанизам“ Завод за урбанизам Нови Сад;

3. Јовановић, А. (2014) *Студија јавних простора,* ЈП „Урбанизам“ Завод за урбанизам Нови Сад;

4. Lobnik, U. (2014) *Mesto:Rob*, promocija knjige, 04.06.2014. Plečnikova sala 13-15h, Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani;

5. Максимов, К. (2014) *Подаци о условима чувања и коришћења културних добара и добара који уживају претходну заштиту и утврђеним мерама заштите за израду Плана детаљне регулације Кинеске четврти са Чешким магацином у Новом Саду*, Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада, број: 30/6-2014;

6. Полић, Д. (2010) *Студија обликовања градских целина и архитектонског обликовања објеката у Новом Саду,* ЈП „Урбанизам“ Завод за урбанизам Нови Сад, (http://www.nsurbanizam.rs/sites/default/files/1837-Studija-tekst-grafika_1.pdf (03.11.2014.);

7. Решења о утврђивању посебних мера заштите и начина коришћења зграде Галерије Матице Српске, Галерије Спомен-збирке „Павле Бељански“ и Галерије ликовне уметности Поклон-збирке „Рајка Мамузића“ и њихове заштићене околине („Службени лист Града Новог Сада“, број 09/94);

8. Стаменковић, И. (2014) *Мултистејкхолдерски приступ ефективности организације догађаја као фактор успешности дестинацијског туристичког* производа, (непубликована докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду,

Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство), Нови Сад;

9. Томка Г., Полић Д. и Бељански-Поповић Н. (2014) *„Платформа 2021“*, на јавној презентацији "Нови Сад 2021-град у припреми кандидатуре за титулу Европске рпестонице културе 2021. године", пред Организационим одбором Нови Сад Европска престоница културе и медијима, у октобру 2014. године;

10. Zaimov, M. (2010) *Workshop 2, Cities of Tomorrow-Visions and Models*, Brussels, October 2010.

Објављена грађа

11. A.T. Kerney (2012) *2012 Global Cities Index and Emerging Cities Outlook*, http://www.atkearney.com/documents/10192/dfedfc4c-8a62-4162-90e5-2a3f14f0da3a (24.04.2014.)

12. CEC (1992) *Urbanisation and the Function of Cities in the European Community*, Regional Development Studies 4 (Brussels, CEC);

13. Central Europe: From Creative City to Creative Distric (http://www.rralur.si/fileadmin/user_upload/projekti/KREATIVNA_MESTA/creative_district_broshure_final.pdf (28.05.2014),

14. Cerar, A. (ed) (2013) *From Creative City to Creative District,* EU Project CREATIVE CITIES;

15. Čerček, E. (2009) *Spatial Vision of Maribor - Seven Strategic Goals* (ECoC as an Investment Challenge), http://arhiv.maribor2012.info/107/?L=1 (09.06.2014.);

16. Department of Culture, Media and Sposrt (DCMS)-UK Creative Task Force (1998) The Creative Industires Mapping Document;

17. European Commission (2011) Cities of Tomorrow, Challenges, visions, ways foreward, EU Regional policy, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/citiesoftomorrow/citiesoftomorrow_final.pdf (12.11.2014.);

18. European commission: *European Statistical System Network on Culture*/ FINAL REPORT, http://ec.europa.eu/culture/our-policy-development/documents/ess-net-report-oct2012.pdf (07.03.2014.);

19. European Commission:Directorate-General for Research (2004) *EU Research for Sustainable Urban Development and Land Use-Cultural Heritage: New Technologies for The Future of Our Past*, Sustainable Development, Global Change and Ecosystems;

20. European Commission (2011) Cities of Tomorrow-Challenges, visions, ways foreward EU, Regional Policy;

21. Европска конвенција о заштити пределу, Фиренца, 20.10.2000, Савет Европе, European Treaty Series- № 176.

22. Генерални урбанистички план Новог Сада до 2021. године- пречишћен текст, „Службени лист Града Новог Сада“, број 39/06;

23. Kearny A. T (2012) *2012 Global Cities Index and Emerging Cities Outlook*, http://www.atkearney.com/documents/10192/dfedfc4c-8a62-4162-90e5-2a3f14f0da3a (24.04.2014.);

24. Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе, Гранада, 3.10.1985, Савет Европе, European Treaty Series- №121;

25. LEG “Leadership European Group“- Culture (2000) Cultural Statistic in EU 1997-2000, Final report on LEG, Eurostat working papers N 3/2000/E/No1;

26. Lisabon Treaty (2007), Third edition, Foundation for EU Democracy;

27. Lobnik, U. (2009) *Spatial Vision of Maribor - Liftinig the Level of the City's Culture of Living (Spatial Development Scenario for the ECoC 2012*, http://arhiv.maribor2012.info/107/?L=1 (09.06.2014.)

28. MMF (2011) *Global Power City Index 2011*, Institute for Urban Strategies the Mori Memorial Foundation, http://www.mori-m-foundation.or.jp/research/project/6/index.shtml (24.04.2014.).

29. *Одлука о утврђивању старог језгра Новог Сада за просторну културно-историјску целину* („Службени гласник Републике Србије“ број 7/08)

30. *Одлука о утврђивању Горња и Доња Петроварадинска тврђава са подграђем* (Решење бр. 227/49 Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Народне Републике Србије и Одлука о проглашењу за културно добро од великог значаја „Службени лист Аутономне Покрајине Војводине” број 25/91).

31. Official Journal of the European Union L 132, Vol 57, 3 May 2014- *Одлука № 455/2014* од 16.04.2014: Union Acttion for the European Capitals of Culture for the

years 2020 to 2033 and repealing Decision № 1622/2006/EC; http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:2014:132:TOC (04.09.2014.),

32. Polić, D. (2011) *Dunavski kej u Novom Sadu,* Časopis za arhitekturu i urbanizam DaNS, dvobroj 73-74, str. 74-77; Просторни план Града Новог Сада („Службени лист града Новог Сада", број 11/12);

33. Просторни план Града Новог Сада („Службени лист Града Новог Сада", број 11/12);

34. Takács, J. (2010) *Borderless City – European Capital of Culture- Pécs,* Pécs 2010 Application Centre Pbc., http://ecoc-doc-athens.eu/attachments/399_PECS%202010_APPLICATION%20BOOK%20BORDELESS%20CITY%20Organisation.pdf (26.05.2014.)

35. Савет Европе (2005) *Оквирна конвенција о вредности културног наслеђа за друштво,* Фаро;

36. Seppo, K. R. (2003-2004), *Succes Factors of Place Marketing: A Study of Place Marketing Practices in Northern Europe and The United States*, doctoral dissertation at Helsinki University of Technology, Institute of Strategy and International Business, http://lib.tkk.fi/Diss/2003/isbn9512266849/isbn9512266849.pdf (06.03.2010.);

37. *Стратегија привредног развоја Града Новог Сада 2009-2014 године* „Службени лист Града Новог Сада", број 49/09;

38. Sapač, I. (2011) Maribor Puppet Theater Theater-Architecure, http://www.theatre-architecture.eu/en/db/?theatreId=251 (11.06.2014)

39. Smart City Graz-English Abstract http://www.stadtentwicklung.graz.at/cms/beitrag/10195417/4631044/?print=J (09.10.2014.)

40. Skalicky, S. (2009) Spatial Vision of Maribor-Chalenges and Responsibility, http://arhiv.maribor2012.info/107/?L=1 (13.06.2014.);

41. Schrempf, E. (2012) *Regeneration of the Jokominiviertel in Graz,* Creative industries Graz GmbH, http://www.culturefighter.eu/regeneration-of-cities/regeneration-as-a-result-of-creative-industries/regeneration-of-the-jakominiviertel-in-graz (25.02.2014.);

42. Sustainable Urban Development in the European Union/A Framework For Action: http://ec.europa.eu/environment/urban/pdf/framework_en.pdf (09.05.2014.),

43. UNESCO (2003) *"Convention for the Safeguarding of the Intengible Cultural Heritage"*. Paris;

44. UNESCO (2010) *„A New International Instrument: The Proposed UNESCO Recommendation on the Historic Urban Landscape*“, Paris;

45. UNESCO World Heritage Graz (2003) *Management Plan*, City of Graz-Historic Centre and Schloss Eggenberg, Stadt Graz, Directorate for Urban Planning, Development and Construction/World Heritage Coordination Office;

46. UNWTO (2012) *Global Report on City Tourism- Cities 2012 Project (AM Repor)s*, № 6,

47. Вашингтонска повеља (1987) *Повеља за конзервацију историјских градова и зона градитељског наслеђа*, Генерална скупштина ИКОМОС-а у Вашингтону, октобар, 1987;

48. Венецијанска повеља (1964) *Међународна повеља за конзервацију и рестаурацију споменика и просторних целина*, Други међународни конгрес архитеката и техничара историјских споменика, Венеција, 25-31.05.1964;

49. Закон о културним добрима, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 71/97, 52/11, 99/11;

50. Закон о планирању и изградњи, „Службени гласник Републике Србије“, бр. бр. 72/09, 81/09-исправка, 64/10-УС, 24/11, 121/12, 42/13-УС, 50/13-УС, 98/13-УС, 132/14 и 145/14;

51. Закон о просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године, „Службени гласник Републике Србије“, број 88/10;

52. Закон о заштити животне средине, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 66/91, 83/92, 53/93, 67/93, 48/94 и 53/95.

Секундарна литература

1. Avraham E. and Ketter E. (2008), *Media Strategies for Marketing Places in Crisis*, Butterworth Heinemann as inprint of Elsevier;

2. Anholt, S. (2007) *Competitive Identity, The New Brand Menagement for Nations, Cities and Regions*, Palgrave Macmillan, New York;

3. Basan, M., Kofman, V., Žoa D. (2005) *Obnova urbane sociologije- Deset teza za sociološku teoriju urbane dinamike,* Vujović, S. I Petrović, M (eds.), pp 229-238, Urbana sociologija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd;

4. Baudrillard, J. (1990) *La Ttransparence du mal, Galielée, Paris;*

5. Baudrillard, J. (2001) *Simulacra and Simulations*, u Poster, M. (Ed.) Jean Badrillard- Selected Writings, Second edition, revised and expanded, Stanford University Press, Stanford, California, pp. 169-187;

6. Bauman, Z. (2003) *Turisti i Vagabundi*, u Vuletić, V. (Ed.) Globalizacija-Mit ili stvarnost, Sociološka hrestomatija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, pp. 251-273, u originalni tekst: Bauman, Z. (1998) *Tourists and Vagabounds",* Globalization-The Human Cosequences, Polity Press;

7. Benevolo, L (2004) *Grad u istoriji Evrope,* KLIO, Beograd;

8. Beriatos, E. and Gospodini, A. (2003) *'Glocalisation' and Urban Landscape Transformations: Built Heritage and Innovative Design versus non competitive morphologies-the case of Athens 2004.,* Discussion Paper Series, 9 (24): pp 549-566;

9. Bilton, C. and Leary, R. (2002) *What Can Menagers Do for Creativity? Brokering Creativity in the Creative Industries*, International Journal of Cultural Policy 8(1), 49/ 64;

10. Blau, E. (1999) *The City as Protagonist: Architecture and Cultures of Central Europe*, in Eve Blau and Monika Platzer, (eds), *Shaping the Great City: Modern Architecture in Central Europe 1890–1937*, Munich: Prestel;

11. Bollier, D. (2001) *Public Assets, Private Profits: Reclaiming the American Commons in an Age of Market Enclosure.* New America Foundation, Washington, D.C.;

12. Bourdieu, P. (1986) *The forms of capital,* In J. Richardson (Ed.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education (New York, Greenwood), pp 241-258;
Originally: in „Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital." in *Soziale Ungleichheiten* (Soziale Welt, Sonderheft 2), edited by Reinhard Kreckel. Goettingen:

Otto Schartz & Co. 1983. pp. 183-98. The article appears here for the first time in English. Translated by Richard Nice. http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bourdieu-forms-capital.htm (09.02.2010);

13. Boyer, M.C. (1994) *The City of Collective Memory*, Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT press;

14. Brener, N. and Theodore N. (2005) *Neoliberalism and urban condition*, City, Vol. 9, № 1, Routledge, Taylor and Francis group, http://liminalzones.kein.org/sites/liminalzones.kein.org/files/neolibral.Brenner.Theodore.pdf (17.06.2013.);

15. Carr S., Francis, M., Rivlin L.G., Stone, A.M. (1992) *Public Space*, Cambridge University Press;

16. Castells, M. (1993) *European Cities, the Informational Society and Global Economy*, Journal of Economy, and Social Geography, pp 558-578;

17. Colhaas, R. and Mau, B. 2nd edition (1998) *S M L XL*, New York: The Monticelli Press Inc.;

18. Cumming, G. S., G. Barnes, S. Perz, M. Schmink, K. E. Sieving, J. Southworth, M. Binford, R. D. Holt, C. Stickler, and T. van Holt. (2005) *An exploratory framework for the empirical measurement of resilience*, Ecosystems 8:975-987 (http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10021-005-0129-z);

19. Čolić R., Mojović Đ., Petković M., Čolić N. (2013) Guide for Participation in Urban Development Planning, Ambero consulting, Deutsche Gesellschaft fur Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, GIZ Office Serbia;

20. Dimitrovska-Andrews, K. (2005) Mastering the post-socialist city: Impacts on planning the built environment, in Transformation of Cities in Central and Eastern Europe-Towards globalization, Hamilton I, Dimitrovska-Andrews K. & Milanovic N. P (eds), United Nations University Press, Tokyo,New York,Paris;

21. Dumazedier, J. (1967) *Towards a society of leisure*, Free Press & Collier-Macmillan, New York-London;

22. Florida R., (2008) *Who's Your City?*, Basic Books, New York

23. Friedeman, J. (1986) *The World City Hypotesis*, DEVELOPMENT AND CHANGE 17, pp. 69-83;

24. Gehl, J. and Gemzø, L (2004) *New City Space*, Arkitektens Forlag;

25. Gidens, A (2009) *Evropa u globalnom dobu*, CLIO, Beograd;

26. Giffinger, R., Fertner, C., Kramer, H., Kalasek, R., Pichler-Milanovic, N., Meijers, E. (2007) *Smart cities, Ranking of European medium-sized cities*, Centre of Regional Science, Vienna UT;

27. Gill, S (2000) *The constitution of global capitalism*, Paper presented to a Panel: The Capitalist World, Past and Present at the International Studies Association Annual Convention, Los Angeles, http://www.uv.es/~mperezs/intpoleco/Lecturcomp/Geoeconomia%20y%20Globalizacion/Constitution%20of%20Global%20Capitalism%20S%20Gill.pdf (21.10.2014.);

28. Goebel, P. (2010) *Urban Topography and Cultural Memory*, http://anthropologicalmaterialism.hypotheses.org/473 (12.04.2015.);

29. Gospodini, A. (2002a) *European Cities in Competition and the New 'Uses' of Urban Design*, Journal of Urban Design, Vol. 7, No. 1, pp 59-73;

30. Gospodini, A. (2002b) *European Cities and place-identity*, Discussion Paper Series, 8(2):19-36, http://www.prd.uth.gr/research/DP/2002/uth-prd-dp-2002-02_en.pdf

31. Грдинић, Н. (2013) *Интелектуална топографија Алмашког краја*, у Грдинић, Н. (ед.) Алмашки крај, Прометеј, Нови Сад, стр. 202-222;

32. Habermas, J. (2002) *Postnacionalna konstelacija*, Otkrovenje, Beograd;

33. Hamilton I. and Carter F.W. (2005) *Foreign direct investment and city restructuring*, in Hamilton, I., Dimitrovska-Andrews, K., Pichler-Milanovic, N., (Eds.), Transformation of Cities in Central and Eastern Europe-Towards Globalization, United Nations University Press, Tokyo-New York-Paris, pp 116-152;

34. Hartli, Dž. (ed) (2007), *Kreativni identiteti*, u Hartli, Dž. (Ed.) Kreativne industrije, CLIO Beograd, pp163-204;

35. Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Basil Blackwell, Oxford;

36. Harvey, D. (2002) *The Art of Rent: Globlization, Monopoly and the Commodification of Culture*, Socialist Register, pp 93-110;

37. Harvi, D. (2012) *Kratka istorija neloberalizma*, Mediterran Publishing, Novi Sad;

38. Huyssen, A. (2003) *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory (Cultural Memory in the Present)*, Stanford (California):Stanford University Press;

39. Holling, C. (1995) *What Barriers? What Bridges?* inGunderson, L., Holling, C.S. and Light, S. Barriers and Bridges to the Renewal of Ecosystems and Institutions, Volumbia Press, New York;

40. Jensen-Butler, C., Shachar, A., van Weesep, J. (1997), *European Cities in Competition*, Aldershot: Ashgate;

41. Jessop, B. (2010) *The 'return' of the national state in the current crisis of the world market*, Capital & Class, Sage, pp 38-43 (http://cnc.sagepub.com/content/34/1/38);

42. Jessop, B. (2013) *Revisiting the Regulation Approach: Critical Reflections on the Contradictions, Dilemmas, Fixes, and Crisis Dynamics of Growth Regimes*, in Capital and Class;

43. Karski, A. (1990) *Urban Tourism: A Key to Urban Regeneration?*, The Planner № 76 (13): pp. 15-17;

44. Kivell, P. (1993) *Land and the City, Patterns and Processes of Urban Change, Routledge, London and New York;*

45. Koolhas, R. and Mau, B. 2nd edition (1998), S M L XL, New York: The Monticelli Press Inc.;

46. Kotler, P, Haider, H. D., Rein, I. (1993) *Marketing Places*, New York: The Free Press;

47. Landry, C. (2000) *The Creative City- A Toolkit for Urban Innovators*, London: Comedia, Earthscan publications ltd;

48. Landry, C. (2006), *The Art of City Making, Earthscan*, London: Stearling Va;

49. Leadbeatre C. and Oakley K. (1999) *Surfing the Longa Wave: Knowledge Entrepreneurship in Britain*, Demos, London;

50. Liao, K.H. (2012) *A Theory on Urban Reselience to Floods-A Basis for Alternative Planning Practices*, Ecology and Science, vol. 17(4):48;

51. Licciardi G. and Amirtahmasebi, R. (2012) *Overview*, in Licciardi G. and Amirtahmasebi, R. (Eds.) The Economics of Uniquenesss, World Bank, pp.xix-xxix;

52. Marcuse, P. (2006) *Space in the Globalizong City,*. in Brenner N. & Roger K (Eds.) The Global Cities Research, Urban Reader Series, Routledge; pp. 361-369;

53. Maretić, M. (1996) *Gradski centri,* Školska kwiga Zagreb;

54. Marciszewska, B. (2001) *Consuption of cultural tourism in Poland,* In. Richards, G (Ed.) *Cultural Attractions and European Tourism,* Wallingford, UK: CABI Publishing, pp. 215-226;

55. McNeill, D. and While, A. (2001) *The New Urban Economies*, in: R. Paddison (Ed.) Handbook of Urban Studies (London, Sage);

56. Mitchell, R. C. and Carson R.T. (1989) *Using Surveys to Value Public Good,*. Washington, DC: Resource for the Future;

57. Morgan N. and Pritchard A. (2001) *Advertising in Tourism & Leisure,* Woburn: Butterworth Heinmann;

58. Morris, M. (1988) *Things to Do With Shopping Centres*, in Susan Sheridan (Ed.) Grafts: Feminist Cultural Criticism, Verso, London, pp. 193-225;

59. Mommaas, H. (2004) *Cultural Clusters and Post-industrial City: Towards the Remapping of Urban Cultural Polica,* Urban Studes, Vol. 41, № 3, pp. 507-532;

60. Musil, J. (2005) *City development in Central and Eastern Europe before 1990:Historical context and socialist legacise*, in Transformation of Cities in Central and Eastern Europe-Towards globalization, Hamilton I, Dimitrovska Andrews K. and Pichler-Milanovic (eds), United Nations University Press, Tokyo.New York.Paris; pp 22-43;

61. Nan, E. (2013) *Integral Urbanism: A Context for Urban Design*,in resilience in Ecology and Urban Design, Linking Theory and Practise for Sustainable Cities, Pickett S.T.A.,Cadenasso M.L., McGrath B. (eds), Springer (Dodrecht, Heidelberg New York, London), pp 63-78;

62. Navrud S. and Ready R.C. (2002) *Valueing Cultural Heritage-Applaying Environmental Valuation Techniques to Historic Buildings, Monuments and Artifacts,* Edward Elgar Publishig Limited, Cheltenham, UK;

63. Nijkamp, P. and Riganti P. (2008) *Assessing Cultural Heritage Benefits for Urban Sustainable Development*, International Joural of Sevice Technology and Management 10 (1):29-38;

64. Nijkapmp, P. (2012) *Economic Valuation of Cultural Heritage,* in Liccardi & Amirtahmasebi (eds.) The Economic of Uniquness, Internatioanal Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank, Washington;

65. Orel K. (2012) *Srednja Evropa: Od ideje do istrije*, Clio, Beograd;

66. Palonen, E. (2011) *European Capitals of Culture and the limits of the urban effects in Luxembourg and Sibiu 2007,* urbe Revista Brasileira de Gestão Urbana (Brazilian Journal of Urban Management), v. 3, n. 2, pp. 245-256;

67. Peña, D. (2011) *Postliberalism, autonomy, and te 8re) making of cities,* http://www.academia.edu/2584450/Pe%C3%B1a_2011_Postliberalism_autonomy_and_the_re_making_of_cities (11.11.2014.);

68. Petrakos, G. and Economou, D. (1999) *Internationalization and structural changes in the European system of urban centres*, in D. Economou and G. Petrakos (ed), The development of Greek Cities: Interdisciplinary Approaches of Urban Analysis and Policy, , pp. 6-41;

69. Петровић, Б. (1987) Нови Сад, Матица Српска, Нови Сад;

70. Petrović, M. (2004) *Globalizacija i gradovi*, Filozofski fakultet, Beograd, Izvorni naučni članak: UDK: 316.334.56 od 14.09.2004;

71. Pickard, R. and de Thyse, M. (2001) *The management of historic centres: towards a common goal*, in Pickard R, ed., *Management of Historic Centres*, Spon Press, Taylor & Francis Group, London;

72. Reni, E. (2007) *Kreativni svet*, u Hartli, Dž (Ed.) Kreativne industrije, CLIO, Beograd, pp. 67-107;

73. Richards, G. and Raymond, C. (2000) *Creative tourism*, ATLAS news, 23, pp.16 – 20.

74. Rypkema, D. (1994) *The Economics of Historic Preservation, A Community Leader's Guide,* National trust for Historic Preservation;

75. Rypkema D. (1999) *Principal, Real Estate Services Group: Culture, Historic Preservation and Economic Development in the 21st Century*, The Leadership Conference on Conservancy and Development, Yunnan Province, China;

76. Saks, Dž. (2014) *Doba održivog razvoja,* Centar za međunarodnu saradnju i održivi razvoj i JP Službeni glasnik, Beograd;

77. Sassatelli, M. (2009) *Becoming Europeans, Cultural Identity and Cultural Policies,* Palgrave Macmillan, New York;

78. Sassen, S. (2002) *Locating Cities on Global Circuits,* Globalization and Cities, Environment&Urbanization Vol. 14, № 1;

79. Sassen, S. (2012) *Cities in a World Economy*, 4th ed., Sage Publications;

80. Simeoforidis, Y. (1998) *The Greek city and the new urban condidtions* (English summary of the Italian article 'La citta Greca e le buove condizioni urbane'), in: F. Infussi & Y. Simioforides (Eds) Programma Heracles: Le Sfide Della Citta Greca (Athens, Linora);

81. Smaldone, D. (2006) *Proceeding of the 2006 Northeastern Recreation Research Symposium,* GTR-NRS-P-14, pp 43-56;

82. Smith, S.D. (1991) *National identity,* Penguin, London;

83. Smith, N. (2012) *Da li je džentrifikacija prljava reč,* u Ana Vilenica (ed) Na ruševinama kreativnog grada, pp 26-63, Centar za nove medije_kuda.org, Novi Sad;

84. Станчић, Д. (2005) *Нови Сад, Од куће до куће,* Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада, Нови Сад;

85. Stănciulescu, G. C. (2009) *The Role of Urban Marketing in the Local Economic Development*, Theoretical and Empirical Researchs in Urban Management № 1(10)/ 2009, pp 114-135;

86. Stupar, A. (2009) *Grad globalizacije,* Orion art, Beograd;

87. Sudjic, D. (2006) *100-mile Cities,* in Brenner N. & Roger K (Eds.) The Global Cities Research, Urban Reader Series, Routledge; pp 80-81;

88. Suyama, K and Senoh, T. (2006) *Osaka brand renaissance: a new approach for place branding,* Paper presented at CIRM, Manchester Metropolitan University, 6-7 September;

89. Swyngeudouw, E (1992) *The Mammon quest: 'Glocalization' and the politics of scale.* In K. Cox (ed.) *Spaces of Globalization,* New York: Guilford, pp. 137-166;

90. Sýkora, L (1998) *Commercial Property Development in Budapest, Prague and Warsaw*, in Geörgy Enyedi, ed., *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*, Budapest: Akadémiai Kiadó;

91. Swyngedouw E., Moulaert F., Rodriguez A. (2002) *Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban development Projects and New Urban Policy*, in Neoliberal urbanization in Europe-Antipode pp 547-582 Blackwell Publishing, Oxford;

92. Tej, Dž (2007) *Kreativni gradovi,* u Hartli, Dž (ed.) *Kreativne industrije*, pp. 330-349, Beograd, CLIO;

93. Throsby, D. (1999) *Cultural Capital*, Journal of Cultural Econmics, № 23*:* pp. 3-12;

94. Throsby, D. (2001) *Economics and Culture*, Cambridge University Press, United Kingdom;

95. Trozbi, D. (2012) *Ekonomika kulturne politike*, CLIO, Beograd;

96. Tosics, I (2005) *City development in Central and Eastern Europe since 1990: The impacts of internal forces,* in Hamilton I, Dimitrovska Andrews K., Pichler-Milanović N (eds.) Transformation of Cities in Central and Eastern Europe-Towards Globalization, United Nations University Press, Tokyo-New York-Paris;

97. Tweed, C. and Sutherland, M. (2007) *Built cultural heritage and sustainable urban development*, Landscape and Urban Planning, No 83, pp. 62–69;

98. Valera, S. (1997) *Public Space and Social Identity,* in Remesar, A (Ed.) Urban Rgeneration, A challenge for Public Art. Universitat de Barcelona, Monografies Psicosocio ambinetales, pp.77-84;

99. Vaništa-Lazarević, E. (2003) *Obnova gradova u novom milenijumu*, Classic map studio, Beograd;

100. Vilenica, A. (2012) *Uvodnik: „Prendiamocci la Citta" (Preuzmimo grad?! Kako?*, u Vilenica A. (Ed.) Na ruševinama kreativnog grada, Centar za nove medije_kuda.org, Novi Sad, pp. 6-25;

101. Worthing, D. and Bond, S. (2008), *Managing Built Heritage, The Role of Cultural Significance*, Blackwell Publishing.

102. Zukin, S. (1993) *Landscapes of Power, from Detroit to Disney world*, The Regents of the University of California;

103. Zukin, S. (1995) *The Cultures of Cities,* Blackwell Publishing.

Биографија аутора

Дарко М. Полић, рођен је 09.02.1975. у Новом Саду, где је завршио основну и средњу школу. Звање дипломирани инжењер архитектуре је стекао 2002. године на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, са просечном оценом 8.79 током студија и са оценом 10 на дипломском раду чији је ментор била редовни професор др Ева Ваништа Лазаревић. Школске године 2004/2005. уписује магистарске академске студије и полаже све испите, а након тога пријављује докторску дисертацију са темом: „*Улога градитељског наслеђа у просторним трансформацијама Новог Сада",* чији је ментор ванредни професор др Александра Ступар.

Након завршених студија, 2003. године, кандидат ради у пројектном бироу IM architects у Новом Саду, а затим, од 2004. године до данас у ЈП „Урбанизам" Завод за урбанизам Нови Сад. У оквиру својих делатности, ангажован је на пословима израде урбанистичких докумената: генералног плана Новог Сада до 2030. године, 3 плана генералне регулације, 11 планова детаљне регулације, 9 урбанистичких пројеката, више анализа и студија. Поред израде планске и техничке документације, учествовао је у изради идејних решења за више јавних простора у Новом Саду, од којих је најважније Идејно решење уређења Дунавског кеја у Новом Саду 2009. године.

Стручно усавршавање стиче и у оквиру студијског путовања ***Brownfield Investment in City Development***, (Пројекат МЕГА, УСаид), у Мичиген-САД, мај 2010. године и у Пројекту ***City to City Dialogue*** за регион Западног Балкана (пројекат Светске банке-Аустрија) у периоду 2012.-2013. године. Друга професионална искуства обухватају ангажмане у Координационом тиму на функцији планера пројеката просторног развоја и писање апликације за кандидатуру, ***Пројекат Нови Сад-Европска престоница културе, Културни центар Новог Сада, Град Нови Сад***, у периоду 2013.-2014, и Стручном тиму на функцији архитекте и сарадника на писању Концепта наступа Републике Србије и учешће над реализацијом Павиљона Републике Србије на изложби Експо (EXPO) Милано 2015 (Министарство спољне и унутрашње трговине и телекомуникација Републике Србије, 09.-12. 2013. године). Био је члан експертског комитета за

Европску награду за јавни градски простор 2014. године у организацији Центра за савремену културу из Барселоне (CCCB).

Учествовао је на више јавних конкурса, од који су најважнији Урбанистичко-архитектонски конкурс за уређење Футошке пијаце и саобраћајно решење раскрснице Булевара ослобођења, Јеврејске и Футошке улице у Новом Саду 2003. године (Прва награда) и Урбанистички конкурс за уређење подручја бившег каменолома у Подутику код Љубљане 2009. године (откуп). Други видови учествовања на конкурсима су функције члана жирија или стручног известиоца на 7 међународних јавних урбанистичко-архитектонских конкурса у Новом Саду и Сремским Карловцима у периоду 2004-2015. година.

Награде и признања обухватају две прве, једну другу и специјално признање на салонима урбанизма у периоду 2008-2014. године.

Кандидат је члан више домаћих стручних удружења: Друштва архитеката Новог Сада (ДАНС), Удружења архитеката Србије (УАС), Удружења урбаниста Србије-Војвођанско удружење урбаниста (УУС-ВУУ) и Инжењерске коморе Србије (ИКС) (лиценца бр. 200 1169 09).

Научни и стручни допринос:

Категорија М24:

1. Polić D. and Stupar A. (2015) „Urban heritage reconsidered: Redefining the planning approach to historical areas of Novi Sad“, Spatium International Review - Urban and Spacial Planning, Architecture, Housing Building, Geodesia, Environment, No. 33, June 2015, pp. 92-99; (ISSN 1450-596X), UDC 711.523(497.113), DOI: 10.2298/SPAT1533092P.

Категорија М31:

1. Полић Д. (2010) „Изазови одрживог развоја културног добра Петроварадинске тврђаве“, Из Савић, Ј. (уредник), V Регионална конференција о интегративној заштити, Бања Лука, (стр 239-251); (ISBN 978-99955-640-4-9, COBISS.BH-ID 1798936).

Категорија М33:

1. Kopić M., Polić D., Sremac S.: „Resolving the Issue of Parking at the Outskirts of the Historical Protected City Centre of Novi Sad“, 5th International Conference „Towards a Humane City“ Urban Transport 2030-Mastering Change, 2015;

2. Polić D. (2012) „Industrial Heritage Building as a Resource of Modern Urban Development“, STRAND Conference „New Urbanity: Cities vs. Global Challenges“. In Bogdanovic R, (ed) New Urbanity: cities vs. Global challenges/International Symposium on Sustainable Development and Planning, pp 154- 163, Belgrade, Serbia: STRAND – Sustainable Urban Society Association (ISBN 978-86-89111-00-2 COBISS.SR.ID 190427404).

Категорија М52

1. Polić D. (2015) „Potencijal javnih prostora u savremenom urbanom razvoju Novog Sada“, Iz Mickov B. I Ilić D. (urednici), Kulturna transformacija grada, Zbornik radova, Zavod za kulturu Vojvodine, Novi Sad, (str 24-32); (ISBN 978-86-8034-02-3, COBISS.SR-ID 301781511);

2. Polić D. (2013) „Normativni pristup urbanističkom planiranju arhitektonske strukture u zonama kulturnog nasleđa Novog Sada“, Iz Milašinović D. (urednik), Zbornik radova Građevinskog fakulteta, Subotica, (str 51-56); (ISSN 0352-6852, e-ISSN 2334-9573, doi: 10.14415/zbornikGFS23);

3. Полић, Д. (2013) „Грађанске иницијативе у очувању градитељског наслеђа Алмашког краја у Новом Саду“. Из Грдинић Н, Алмашки крај, ИКА „Прометеј“ Нови Сад, (стр. 24-37) (ISBN 978-86-515-0870-0, COBISS.SR-ID 281044743).

Категорија М63:

1. Polić D. (2008) „Urban Planning Process of Cultural Heritage of Petrovaradin Fortress in Novi Sad“, Из Богдановић, Р. (уредник), Нова урбаност-Интеграција – Дезинтеграција града, зборник радова са међународног симпозијума, Друштво урбаниста Београда, Београд, (стр. 119-133) (ISBN 978-86-907727-4-2, COBISS.SR-ID 153051660);

2. Петровић, Г. и Полић, Д. „Глобални приступ и локалне посебности у обликовању градских простора“, из Богдановић, Р. (уредник), Нова урбаност-Глобализација-Транзиција, зборник радова са међународног симпозијума, Друштво урбаниста Београда, Београд, (стр. 15-24) (ISBN 978-86-907727-3-5, COBISS.SR-ID 144611852);

3. Петровић, Г и Полић, Д. „Савремена искуства у урбаној обнови – Систем координације партнера у процесу урбане обнове у Енглеској“, Из Богдановић, Р. (уредник), Реконструкција и ревитализација града, зборник радова са међународног симпозијума, Друштво урбаниста Београда, Београд, (стр. 245-257) (ISBN 86-907727-2-3, COBISS.SR-ID 135682060);

4. Polić D., „Partnerstvo u procesu urbane rekonstrukcije“,Rekonstrukcija i revitalizacija grada, Из Богдановић, Р. (уредник), Реконструкција и ревитализација града, зборник радова са међународног симпозијума, Друштво урбаниста Београда, Београд, (стр. 117-131) (ISBN 86-907727-2-3, COBISS.SR-ID 135682060).

Категорија М72:

1. Одбрањена магистарска теза: „Улога градитељског наслеђа у унапређењу глобалне атрактовности и конкурентности Новог Сада“ на Архитектонском факултету, Универзитет у Београду, 25.10.2010. године, под редним бројем 390.

Категорија М92:

1. Студија обликовања градских Целина и архитектонско обликовање објеката у Новом Саду, ЈП „Урбанизам“ Завод за урбанизам Нови Сад, 2009, http://www.nsurbanizam.rs/?q=analize;

2. Концепт и програмска основа урбанистичког плана НОВИ ГРАД НА ДУНАВУ „Дунавски вртови“, Заведен у Заводу за интелектуалну својину, дана 30.04.2008. године под редним бројем 3664,

3. Пројекат уређења јавног простора Београдског кеја у Новом Саду (УУ 85218/09),

4. План генералне регулације старог градског центра и подручја Малог Лимана у Новом Саду („Службени лист Града Новог Сада“, број 45/11),

5. План детаљне регулације старог градског језгра у Новом Саду („Службени лист Града Новог Сада“, број 08/11),

6. Урбанистички пројекат пословно-стамбеног комплекса Ерсте Банке у Новом Саду

7. План детаљне регулације Петроварадинске тврђаве („Службени лист Града Новог Сада“, број 61/10),

8. План детаљне регулације блокова око Железничке улице у Новом Саду („Службени лист Града Новог Сада“, бр. 23/07 и 45/10),

9. План детаљне регулације блокова око Српског народног позоришта у Новом Саду („Службени лист Града Новог Сада“, број 42/06),

10. План детаљне регулације дела старог градског центра у Новом Саду („Службени лист Града Новог Сада“, број 42/06).

Категорија остали релевантни радови:

1. Djukanovic, D., **Polić D.,** *Rehabilitación de los antiguos almacenes y secaderos de lúpulo (Rehabilitaion of the Old Hops Warehouse and Dryer)-Motives, constructions, expected positive effects and imapct of the intervention on cultural & urban feature and sustainable development of the historic village and its community,* http://www.planur-e.es/articulos/ver/rehabilitaci-n-de-los-antiguos-almacenes-y-secaderos-de-l-pulo/completo?lang=1 (04.01.2016.);

2. Полић Д. гостујући уредник 78. броја Часописа за архитектуру и урбанизам ДаНС, Друштва архитеката Новог Сада, 2014. Тема броја: Нови Сад;

3. Полић Д. гостујући уредник 71. броја Часописа за архитектуру и урбанизам ДаНС, Друштва архитеката Новог Сада, 2011. Тема броја: Јавни простори.

Категорија превода стручне литературе:

1. Петровић, Г. и **Полић, Д**. (2009), едс. *Приручник за урбани дизајн (српско издање публикације Urban Design Compendium).* Из Горан Петровић и Дарко Полић (уредници): Орион Арт и Програф, Београд (ISBN 978-86-83305-38-4 (0A), COBISS.SR-ID 149968396).

Категорија јавна предавања:

1. *„Land Use/ Urban Planning Self- assessment (UPSA) tools-case of Novi Sad, Serbia“,* презентација на скупу NEXPO (SEE International Municipal Fair), радионица: Diagnostic Tools for Local Governments, Ријека 26.09. 2013;

2. *„How do we better integrate urban planning into a broader process of local development?“,* предавање у оквиру завршног скупа пројекта City to City Dialogue у организацији Светске банке- Аустрија (World bank-Austria), 21.06.2013;

3. *„Анализа подручја Кинеске четврт- Рибарско острво и Каменичка ада“,* Скуп студената Југоисточне Европе, Факултет техничких наука, Департман за архитектуру и урбанизам Нови Сад, 27.04.2012;

4. *„Методолошки приступ урбаној обнови“,* Архитектонска радионица Цариброд, Димитровград, септембар 2012. године;

5. *„Приручник за урбани дизајн у пракси“*, Факултет техничких наука, Департман за архитектуру и урбанизам, април 2011. и новембар 2012. године.

6. *„Генерални план Новог Сада до 2021. године“*, у оквиру предмета Архитектонско пројектовање, Факултет техничких наука, Департман за архитектуру и урбанизам, Нови Сад, 15. децембар 2010.

Категорија организације стручних скупова:

1. *CUPA Implementation Lab-Novi Sad 2011-Међународна радионица урбанистичких планера у организацији CUPA (Аустрија), III institute (Холандија) и ЈП „Урбанизам“ Завода за урбанизам Нови Сад, март 2012-организатор и координатор;*

2. *За јавни простор у граду-Изложба радова са конкурса за Европску награду за јавни простор, Музеј савремепе уметности Војводине, Нови Сад, април, 2009.- организатор и координатор;*

3. *За јавни простор у граду-Стручни скуп (пратећи програм изложбе), Мануалов Музеј заборављених уметности, Нови Сад, април 2009, суорганизатор и координатор;*

4. *Мајски салон архитектуре и урбанизма-Изложба годишњег стваралаштва, Галерија Матице Српске, Нови Сад 2005, комесар изложбе.*